حکومەتا هەرێما کوردستانێ
وەزارەتا پەروەردێ
ڕێڤەبەریا گشتی یا پرۆگرام و چاپەمەنییا

زمان و ئەدەبێ کوردی

پۆلا دوازدێ ئامادەیی

چاپا شەشێ

٢٠١٩ زاینی   ١٤٤٠ مشەختی   ٢٧١٩ کوردی

دانان

عبـــدالله شـــاڵی **د.عزالــدين مصطـفى** **د.اميـــــن علـــي**

نوری علي امــين **فريــدون علــي امــين** **علاءالدين سجادي**

پێداچوونا دووێ یا زانستی

محسن علي حسين فاروق نورالدين ئاغۆك عمر أحمد خــدر

نەمام جـلال رشـيد ئـەختـەر صـديق حسـين صادق احمد عثمان

هاتییە کرمانجیکرن ژلایێ

طه ياسين طه محمد حسن سعيد احمد قسيم احمد

عجيب عبدالله محێ

سەرپەرشتیێ زانستی یێ چاپێ: صـــادق احمــــد عثمــان

نـــەمام جــلال رشـــيد

سەرپەرشتیێ هونەری یێ چاپێ: عوسمان پيرداود كواز

سعد محمد شريف صالح

نەخشەسازیا بەرگ و ناڤــەرۆک: ئاری محسن احمد

تایپ: ازاد شفيق بدل- ژيان محمد فندو- ژيمان محمد فندو- ريتا كريم گورگيس

جێبەجێکرنا کاری هونەری: سعد محمد شريف صالح

پێشــەكی

مامۆســتایێن بەرێــز، پەرتــووكا زمــان و ئەدەبــێ كــوردی یــا پــۆلا یا پــۆلا دوازدێ ئامادەیــی، دانانــا وێ دڤەگەرێتەڤــە بــۆ پتــر ژ چــل ســالان بەری نهــۆ، ژ چوار بەشــێن (رێزمــان، ئــەدەب، رەوانبیژی و خوانــدن) پێكهاتییە، تنێ جارەكێ چاپــا كرمانجییا خوارێ ژ لایــێ لیژنەیــەكا بســپۆر ل ســالا (٢٠٠٧)ز هاتییــە بژارەكــرن و پێداچوونا زانســتی بۆ هاتییەكــرن، و هاتییــە دەولەمەندكــرن.

بێگۆمــان پرۆگرامــێ خواندنــێ پێدڤــی ب گەشــەپێدانێ و پێداچوونەكا بــەردەوام هەیە، چنكــو سیســتەمێ خواندنــا زمانی و ئەزموونــان و وانەگوتنێ هاتییــە گوهۆڕین، ژبەر ڤێ مــەرەم و رەوانگــە و بۆچوونــێ و ب مەرەما گونجاندن و ئاســانكارییێ، لیژنەیەكا بســپۆر ژلایــێ وەزارەتــا پەروەردێ بــۆ ڤێ مەرەمێ هاتییە راســپاردن.

ل پشــكا ڕێزمانــی چەندیــن گوڕانــكاری هاتینەكــرن، ڕاهێنانێــن هەلبژاردنــا بــۆ هەمی بابەتــان هاتینــە زێدەكــرن، پشــكا ئەدەبــی ژی هاتینــە كورتكــرن و پوختەكرن، ل پشــكا رەوانبیژیــێ پێناســە ب زمانەكێ ســاناهیتر هاتینە دارێژتن و نمونەیێــن رونتر و جوانتر ل جهــێ نمونەیێــن ئالۆز هاتینــە دانان، ل پشــكا خواندنێ مە ب فەرزانی بابەتــان كێم بكەین و هەولدایــە هەمــی پشــكێن كتێبــێ ژ لایــێ زمانی و رێنڤێســڤە ژ شاشــییان پاقــژ بكەین. هەروەســا دیزاینــەكا جــوان و بەرگەكــێ قەشــەنگ بخەملینیــن. داخــوازێ ژ ســەرجەم بســپۆرێن زمانــێ كوردی و ژ مامۆســتا و ســەرپەرشــتیاران دكەین هــەر تێبینی و رەخنە و پێشــنیارەكا هەبیــت مــە ئاگەهداربكــەن، بــۆ هنــدێ داكو دچاپێــن داهاتیــدا ل بەرچاڤ وەربگرین.

لیژنا پێداچوونێ
٢٠١٩/٨/٢٠

پێرســت

پشکا رێزمانێ 7

وەرزێ ئێکێ:

وەرزێ دووێ:

وەرزێ ئێكێ

وەرزێ دووێ

پشکا رەوانبێژیێ ١٥١

وەرزێ ئێکێ

وەرزێ دووێ

پشکا خواندنێ ١٧٣

وەرزێ ئێکێ

وەرزێ دووێ

پشکا رێزمانێ

كارژلایێ ناڤەرۆكێڤە چوار شێواز* هەنە

١- شێوازێ رێژەیا ڕاگەهاندنێ

١- مەكارێ تە پاش ئێخست.
٢- ئالانێ قەلەم بەخشییە.
هاوكار قەڵەمەكەی بەخشیوە.
٣- هەمی بۆ دیتنا پیشانگەهێ هاتبوون.
٤- كو ئەو هاتنە مالامە، برایێ من دەرگەهـ بۆیاغ دكر.
كە ئەوان هاتن بۆ ماڵی ئێمە، براكەم دەرگایەكەی بۆیە دەكرد.
٥- قوتابییان دێ ئاهەنگەكێ بەرهەڤ كەن.
قوتابییان ئاهەنگەكێ بەرهەڤ دكەن.
قوتابییان ئاهەنگێك ئامادە دەكەن.
٦- خانییێ هەوە نەهاتە فرۆشتن.
خانووەكەتان نەفرۆشرا.
٧- ڕاسپاردە ب ئەوان ناهێتە بجهئینان.
ڕاسپاردەكە بە ئەوان جێبەجێ ناكرێت.

دئەڤان ڕستەیێن سەریدا (پاش ئێخست، بەخشییە، بەخشیوە، هاتبوون، بۆیاغ دكر، بۆیە دەكرد، دێ بەرهەڤ كەن، بەرهەڤ دكەن، ئامادە دەكەن، نەهاتنە فرۆشتن، نەفرۆشرا، ناهێتە بجهئینان، جێبەجێ ناكرێت) هەمی كارن، ڕامانا وان هەواڵەكی ڕادگەهینن وددەمەكیدا دەردئێخن، دئەڤان هەمی ڕێژەیاندا گومان تێدا نینە، كو ڕامانا كاری گەهشتییە ئەنجامی، ئانكو ڕویداینە یان دێ ڕویدەن یان ڕوینادەن، ئەڤ جۆرێ ڕێژەیان كو بۆ تێگەهێ گەهاندنا هەواڵەكی دهێنە بكارئینان دبێژنێ ڕێژەیێن شێوازێ كارێ ڕاگەهاندنێ.
ئەو ڕێژەیێن كاری كو دشێوازێ ڕاگەهاندنێدا بكاردهێن ئەڤەنە:

ئێك ◂ ڕێژەیا بوریێ نێزیكێ ڕاگەهاندنێ:

ئەڤ ڕێژەیە ب لادانا پیتا (ن) یا چاوگی دهێتە دروستكرن، كو دبێژینێ (قەدێ چاوگی)، وەكو كارێ (پاش ئێخست) دڕستەیا ئێكێدا.

دوو ◂ ڕێژەیا بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنێ:

قەدێ چاوگی دگەل نیشانەیا بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنێ (یە، ییە)، ودكرمانجییا خوارێدا (وە، ووە)** وەكو كارێن (بەخشییە، بەخشیوە). دڕستەیێن سەریدا.

(*) شێواز / أسلوب
(**) دڕێژەیا تەمامێ راگەهاندندا نیشانەیێن (یە) ودكرمانجییا خوارێدا (وە) دهێنە بكارئینان ئەگەر دوماهییا قەدی پیتەكا بزوێن بیت. ونیشانەیێن (ییە) و دكرمانجییا خوارێدا (ووە) ئەگەر دوماهییا قەدی پیتەكا نەبزوێن بیت. وەكو: هێنایە ← هێناوە چاندییە ← چاندووە

سێ ڕێژەیا بوریێ دووریێ ڕاگەهاندنێ:

(بوو) نیشانەیا بوریێ دووریێ ڕاگەهاندنییە ، ب سەر بوریێ نێزیکی ڕاگەهاندنێ ئانکو قەدێ چاوگی دهێتە بەردان. وەکو کارێ (هاتبوو) د ڕستەیا سێییدا.

چوار ڕێژەیا بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ:

(د) نیشانەیا بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنییە، ودکرمانجییا خوارێدا (دە)یە، دکەڤیتە بەری (قەدێ چاوگ)ێ. وەکو دڕستەیا چوارێدا دیار، وئەگەر کارێ نە سادە ژی بیت هەر دێ سەرەدەریێ دگەل (قەد)ێ کەین، وەکو کارێ (بۆیاغ دکر – بۆیە دەکرد)، وپێشگر وپەیڤێن دەستپێکێ وەک خۆ دهێنە خوار.

پێنج ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنێ:

نیشانەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنێ (دێ، د، دە)* دێ هێتە دانان ل بەری ڕەگێ کارێ ئەگەر سادە یان نەسادە بیت، وپاشی جهناڤەکێ کەسییێ لکاو دێ ب سەرڤە هێتە بەردان ئەوژی ئەڤەنە :

{م ، ین ، ی ، ن ،ت ، ت / یت ، ن}. و دکرمانجییا خوارێدا { م ، ین، یت، ن، ێت/ات، ن}

وەکو:

(دێ نڤیسم ، دنڤیسم ، کاردکەم ، ئامادە دەکەن).

هەژی ئاماژە پێ کرنییە کو دشێوازێ ڕێژەیا ڕاگەهاندنێدا:-

١- کارێ بکەر نەدیار ژی بکاردهێت. وەکو:-

(هاتە فرۆشتن ، دێ هێتە فرۆشتن) (فرۆشرا، دەفرۆشرێ).

٢- دکرمانجییا خوارێدا ئەگەر چاوگێ پاشگرێ (ەوە) پێڤەبوو، دەمێ ڕێژەیا بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندن دروست دکەین، دێ پێدڤی ناڤبەندێ (ت) بین، دا هەردوو بزوێنان ژێکڤەبکەت. وەکو:-

- خوێندنەوە ← خوێند + ووە + ت + ەوە
- دۆزینەوە ← دۆزیـ + وە + ت + ەوە

---

*د کرمانجییا سەریدا (د) بۆ نهۆیە، و (دێ) بۆ داهاتییە.

د + چم ← دچم ، دێ + چم ← دێ چم

٣- نەرێ کرنا کاری دشێوازێ ڕاگەهاندنێدا ب ڤی ڕەنگییە:

أـ- هەمی ڕێژەیێن بوریێ یێن ڕاگەهاندنێ ب کارێن بکەر دیار و بکەر نەدیار ب ئامرازێ (نـە) دهێنە نەرێ کرن، وەکو:

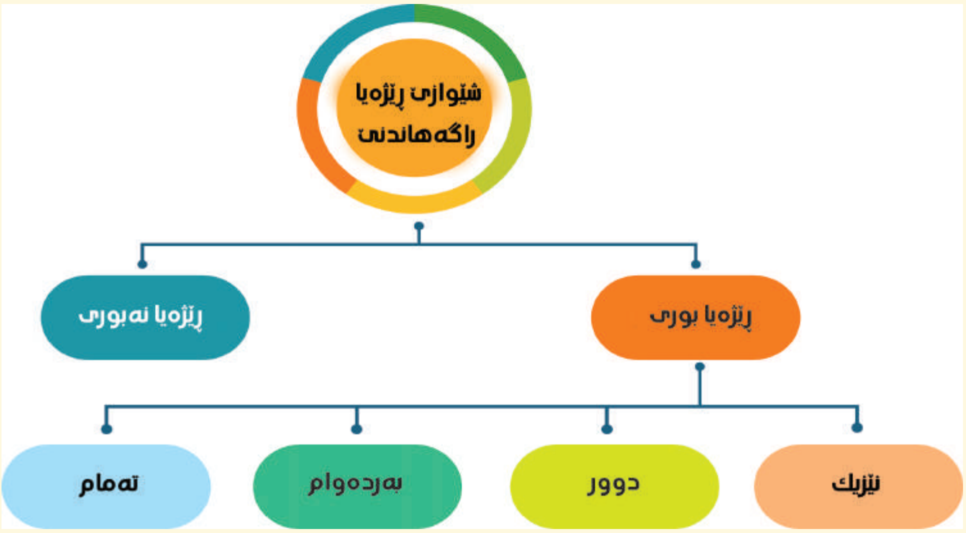
- بوو ← نەبوو
- فرۆشرا ← نەفرۆشرا ، هاتە فرۆشتن ← نەهاتەفرۆشتن
- وەرگرت ← وەرنەگرت

ب- ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنێ ب کارێ بکەر دیار و بکەر نەدیار ب ئامرازێ (نا) دهێتە نەرێ کرن، و دکەڤیتە جهێ نیشانەیان (د، دێ، دە)، ئانکو لبەری ڕەگێ کاری. وەکو:

دەبێت	نابێت
ئاوەدان دەکەنەوە	ئاوەدان ناکەنەوە
دەنووسرێ	نانووسرێ

دەستور

هندەک ڕێژەیێن کاری بۆ خەبەردانەکا ڕاستەوخۆ ژکارەکی یان ژ دۆخێ کەسەکی یان تشتەکی دهێنە بکارئینان و گومان تێدانینە کو کار یێ گەهشتییە ئەنجامی یان نەگەهشتییە، یان دێ گەهیت یان ناگەهیت، ودبێژنە ئەڤان ڕێژەیان (شێوازێ ڕاگەهاندنێ).

ڕاهێنان - ١

ژ ئەڤان چاوگان ڕێژەیێن بوریێ تەمام وبوریێ بەردەوام یێن شێوازێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە:

(ڕامالین، پەڕینەوە، ئازادکردن)

ڕاهێنان - ٢

ئەڤان ڕستەیێن ل خوارێ شرۆڤە بکە:

١- شڤان ل بن کەپرێ نڤستییە.

٢- شاناز ڕایەخەکەی چنی.

٣- گوند دێ هێنە ئاڤاکرن.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە:

١- (ئەو لە تاقیکردنەوەکەدا سەردەکەوت). کارێ (سەردەکەوت) د ڕێژەیا:

ئـ- بوریێ دووریێ ڕاگەهاندن. ب- بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندن.

پ- نەبوریێ ڕاگەهاندن. ت- بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندن.

٢- (کار دێ هێتە بجهئینان) کارێ ڕستەیێ دهێتە نەرێ کرن ب ئامرازێ:

ئـ- نی ب- نە پ- نا ت- مە

٣- کیژ ئەڤان کاران بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنە ژ چاوگێ (خولانەوە)؟

ئـ- خولاوەتەوە ب- خولایتەوە پ- دەخولایەوە ت- خولایەوە

٤- ڕێژەیا بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ دهێتە دروستکرن ب دەستورێ

ئـ- دە + ڕەگ ب- قەد + بوو پ- د + قەد ت- قەد + یە

٥-ژ چاوگێ (شوشتن) نەبوریێ ڕاگەهاندن دێ بیتە:

ئـ- دەشوات ب- دەی شوشت پ- نەی دەشوشت ت- دەیان شوشت

ڕاهێنان - ٤

دڕستەیا (هۆنراوەکانیان لەبەرکرد، ئینجا چوون بۆ قوتابخانە).

١- هەردوو کار د چ ڕێژەدانە؟

٢- ژ کارێ (لەبەرکرد) ڕێژەیا بوریێ تەمامیێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە و دڕستەیەکا دیدا بکاربینە.

٣- ژهەردوو کاران ڕێژەیا بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە و ڕستەیێ بنڤیسە ڤە.

٤- ژهەردوو کاران نەبوریێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە و ڕستەیێ بنڤیسەڤە.

٥- پەیڤا (هۆنراوەکان) شرۆڤەبکە.

٢- شێوازێ ڕێژەیا دانانی

أ-

١- خۆزی چووباینە ئاهەنگێ.

٢- ڕەنگە ئەو د ژوورێڤە نڤستبیت.

٣- کاشکی چووبووبام و گلەییم نەهێنابایە سەرخۆم.

ب-

١- بریا نانەکەت خواردبا.

٢- چێدبیت ئەوان خانی کڕیبیت.

٣- دڤیا هەوە بار ئامادەکربا پاشی هوین چووبانە هەڤلێرێ.

٤- خۆزگە کەپرەکەی دروستکردبووبا.

٥- خۆزی من چیرۆکەك نڤیسیبا.

پ-

١- دڤێت ئەم زارۆکان جوان پەروەردە بکەین.

٢- پێدڤییە دئەزموونان‌دا سەربکەڤیت.

ئەگەر سەحکەینە ئەوان کارێن دڕستەیێن سەریدا هاتین، دێ بینین ڕێژەیێن ئەڤان کاران وەکی ڕێژەیێن کارێ ڕاگەهاندنێ ئێکسەر ئەنجامێ هەواڵەکی کو کەفتییە پاڵ کەسەکی یان تشتەکی نادەنە دەستی، بەلکو دشێوەیێ (گومان ، مەبەست ، خۆزی ، ئارەزوو ، هیڤی و ئاوات، ...)دانە.

دگەل ڕێژەیێن شێوازێ دانانیدا هندەک پەیڤێن هاریکار یان کارێن هاریکار بکاردهێن. وەکی: (خۆزی ، ڕەنگە ، کاشکی ، بریا ، چێدبیت ، دبیت، دەبوو، پێدڤییە، . . .) بۆ دیارکرنا مەبەستێ نە، کو ئەو هەواڵێ ددەنە دەستی گومان دئەنجام دانا کاریدا هەیە، دەمێ ڕستەیا دانانی (ئینشائی) دگوهۆڕین بۆ ڕستەیا (ڕاگەهاندنێ) یان (داخوازیێ) دێ ئەڤان پەیڤێن هاریکار لادەین، وبەروڤاژی ژی دروستە.

تێبینی - ١ -

کارێ بکەرنەدیار:

شێوازێ ڕێژەیا دانانێ کارێن (بکەر نەدیار) ژێ ژێ دهێنە دروستکرن. بۆنموونە:

- خۆزگە نامەکە نووسرابا. (بۆریێ نێزیکێ دانانی ← ڕەگێ کاری + را+ با) ← هاتبا + نڤیسین

خۆزی نامە هاتبا نڤیسین.

- ڕەنگە نامەکە بنووسرێت. (نەبوریێ دانانی ← ب + ڕەگێ کاری + رێ) ← بهێتە+چاوگ)

ڕەنگە نامە بهێتە نڤیسین.

تێبینی - ٢ -

کـــارێن هاریکار:

(دڤێت، دەبێت، دەبوو، دەبوایە): بۆ پێدڤییاتیێ بکاردهێن.

(دەمەوێت): بۆ ویستنێ بکاردهێت.

(دەتوانم، دشێم): بۆ شیانێ بکاردهێن.

(دبیت ، چێدبیت) : بۆ گومانێ بکاردهێن.

تێبینی - ٣ -

پەیڤێن هاریکار:

خۆزگە – خۆزی، بریا، کاشکی : بۆ ئاوات و ئارەزوو و هیڤیێ بکاردهێن.

ڕەنگە، لەوانەیە، بەلکی : بۆ گومانێ بکاردهێن.

خوایە : بۆ نزا و پاڕانەوە و دوعایێ بکاردهێن.

”دروستکرنا ڕێژەیێن شێوازێ دانانی ب ئەڤێ ڕەنگێ خوارێنە:“

أ ڕێژەیا بوریێ نێزیکی دانانی

قــەدێ چـــاوگی + بـا

کەفتبا – ئینابا – وەرگرتبا – ئامادەکربا

ب ڕێژەیا بوریێ تەمامی دانانی

قــەدێ چـــاوگی + بیت و دکرمانجییا خوارێدا

قــەدێ چـــاوگی + بێت

کەفت + بیت = کەفتبیت.

هێنا + بێت = هێنابێت.

وەرگرت + بێت = وەرگرتبێت.

ئامادەکر + بیت = ئامادەکربیت.

پ ڕێژەیا بوریێ دووری دانانی

قــەدێ چـــاوگی + بوو + با

کەفتبووبا – ئینابوویا – وەرگرتبووبا – ئامادەکربووبا...

ت ڕێژەیا نەبوریێ دانانی

بـ + ڕەگێ کاری + جهناڤێ کەسیێ لکاو

بنڤیسم ، بچیت ، بخۆین ، پەروەردەبکەین ، سەربکەڤیت*.

هـەژی ئامـاژە پـێ کرنێیـە کـو (بـا، بووبـا، بێـت، بـ) نیشـانەیێن شـێوازێ دانانینـە، ونیشـانەیا نـەرێ کرنـێ ژێ (نـە) یـە، کـو دکەڤیتـە بـەری کارێـن بـوری.

(*) دکارێ نەســادە دا نیشــانا (بــ) دێ کەڤیتە بــەر ڕەگێ کاری وچ پەیوەندی ب پارچەیێن دەســپێکێ نینە، ورەنگە بۆ سڤککرنێ دەرنەکەڤیت.

لــێ ئەگــەر کار نەبوریــێ دانانــی بیــت، ئامــرازێ (نە) ل جهــێ نیشــانەیا (ب) دهێتــە دانان.

وەکو:

هاتبا ← نەهاتبا

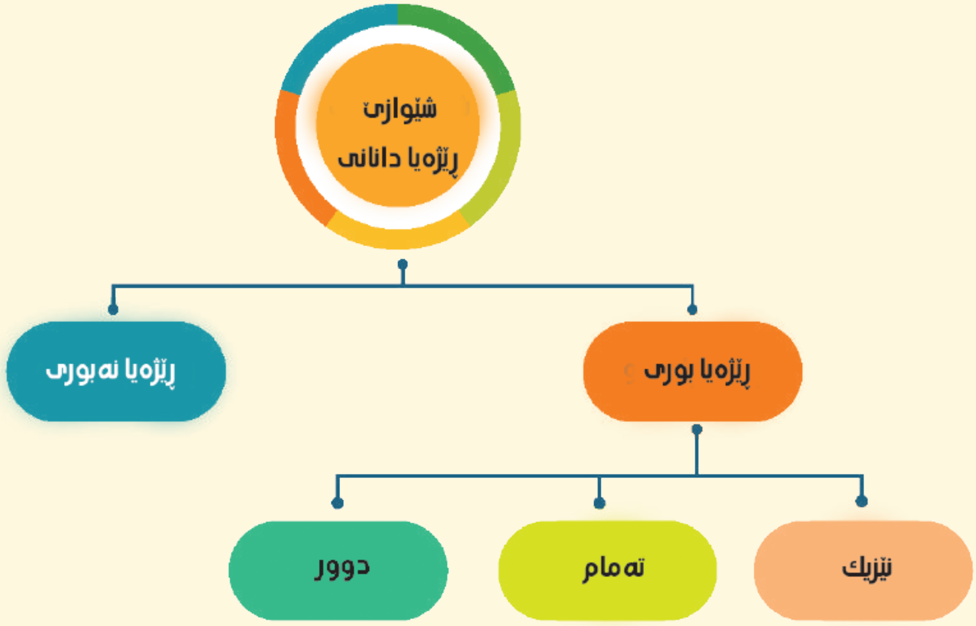
وەرگرتبووبا ← وەرنەگرتبووبا

هێنابێت ← نەهێنابێت

بنڤیسم ← نەنڤیسم

دەستور

ئەو ڕێژەیا کار ئێکسەر ئەنجامی نەدەتە دەست، بەلکو ب شێوەیێ گومان، ئارەزوو، هیڤی و ئاوات، خۆزی . . . بیت دبێژنێ شێوازێ دانانی.

ڕاهێنان - ١

ڕێژە و شێوازێ کارێن ئەڤان ڕستەیان دیاربکە :

١- سا خوایە هەڵبکەی کزەی شەماڵێ
هەرای زەنگی غەم لە دڵ بماڵــێ.

٢-خۆزی کوردستان پتر پێشکەفتبا.

٣- رەنگە زوو هاتبێت، و زوو ڕۆریشتبێت.

٤- دڤێت وانەیێ باشتر بخوینم.

ڕاهێنان - ٢

د ڕستەیا (دەبێت ژینگە بپارێزین).

١- (دەبێت) چ جۆرێ کارییە؟ چ دگەهینیت؟

٢- (بپارێزین) چ ڕێژەیە؟ وچەوا هاتییە دروستکرن؟

٣-ژ کارێ (بپارێزین) ڕێژەیا بوریێ نێزیکی دانانی دروست بکە؟

٤- کارێ (بپارێزین) بدە پاڵ جهناڤێ کەسیێ لکاو بۆ کەسێ دووێ تاک وسێیێ کۆ.

٥- شێوازێ ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ شێوازێ ڕاگەهاندنێ.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلیژێرە:

١- ڕێژەیا بوریێ تەمامێ دانانی ب کیژ دەستوری دروست دبیت؟

ئـ- قەدێ چاوگی + ووە. ب- قەدێ چاوگی+ با .

پـ- قەدێ چاوگی+بیت. تـ - ب+رەگێ کاری +جهناڤ.

٢- (وان خانی کرییە) ئەگەر ئەڤێ ڕستەیێ بگوهۆڕین بۆ شێوازێ دانانی، دێ بیتە:

ئـ- وان خانی کڕ ببیت. ب- وان خانی کرپبا.

پـ-خۆزی وان خانی کرپبیت. تـ- خۆزی وان خانی کرپبا.

٣- رێژەیا نەبوریێ دانانی دهێتە نەرێ کرن ب ئامرازێ:

(ئـ- نا   بـ- مە   پـ- نی   تـ- نە

٤- د ڕستەیا (خۆزگە چووبا بۆ گەشت). پەیڤا (خۆزگە) بۆ چ مەبەستەک بکارهاتییە.

ئـ-ئاوات   بـ- گومان   پـ- پێدڤییاتی   تـ- پاڕانەوە

٥- د ڕستەیا (دەمەوێت لە تاقیکردنەوە سەربکەون) کارێ (سەربکەون) د چ رێژە دایە؟

ئـ- نەبوریێ دانانی   بـ-داخوزی

پـ-نەبوریێ راگەهاندن   تـ-نەبوریێ دانانی و داخوزی

ڕاهێنان - ٤

ئەڤان ڕستەیان شرۆڤەبکە:

١- خۆزی باران بارییا.

٢- دەبێت چیرۆکەکە بخوێنیتەوە.

٣- شێوازێ ڕێژەیا داخوازی

/١

(ئـ)	(ب)
ڤەکۆلینێ بنڤیسە.	ڤەکۆلینێ نەنڤیسە
پەرتووکەکە هەل بگرە.	پەرتووکەکە هەل مەگرە.
دگەل فرۆشیارێ ڕێك بکەڤە.	دگەل فرۆشیارێ ڕێك نەکەڤە.

/٢

گۆڤارێ بکڕن.	گۆڤارێ نەکڕن.
لەژوورەوە دابنیشن.	لەژوورەوە دامەنیشن.
شانۆگەریێ پێشکێش بکەن.	شانۆگەریێ پێشکێش نەکەن.

/٣

نانی بخۆ.	نانی نەخۆ.
پێنووسەکە دابنێ.	پێنووسەکە دامەنێ.
گازی زاڕۆکی بکە.	گازی زاڕۆکی نەکە.

ڕێژەیا داخوازی، فەرمان وداخوازو هشیارکرنە بۆ بجهئینانا کارەکی یان بجهـ نەئینانا وی، ژلایێ کەسێ دووێ تاک یان دووێ کۆ ڤە.

ئەڤێ ڕێژەیێ نیشانە و پێکهاتا تایبەت ب خۆڤە هەیە، کەرەستێن وێ ژ ڕەگێ کاری ونیشانەیا (ب) ل پێشیاوی پێکهاتینە، وجهناڤێ کەسیێ لکاو ل پاشیا وی، جهناڤ ژی (ە) بۆ دووێ تاک، و (ن) بۆ دووێ کۆ.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕێژەیێن وان کارێن ل هژمارا (١) پشکا (ئـ) هاتین (بنڤیسە – هەل بگرە – ڕێک بکەڤە) دێ بینین داخواز ژکەسێ دووێ تاک دهێتە کرن کو کارەکی ب ئەنجام بگەهینیت، لێ درستەیێن پشکا (ب)دا (نەنڤیسە– هەل مەگرە– ڕێک نەکەڤە) داخواز ژ کەسێ دووێ تاک دهێتە کرن کو کارەکی ئەنجام نەدەت، ئەوژی ب هاریکاریا نیشانەیا (نە – مە) کو نیشانەیێن نەرێ کرنێنە.

هەردیسان ئەگەر سەرنج بدەینە رێژەیێن وان کارێن ل هژمارا (٢) پشکا (ئـ) هاتین (بکرن، دابنیشن، پێشکێش بکەن) دێ بینین داخواز ژ کەسێ دووێ کۆ دهێتە کرن کو کارەکی ب ئەنجام بگەهینن، لێ درستەیێن پشکا (ب)دا (نەکرن، دامەنیشن، پێشکێش نەکەن) داخواز ژ کەسێ دووێ کۆ دهێتە کرن کو کارەکی ئەنجام نەدەن، ئەوژی ب هاریکاریا نیشانەیا نەرێ کرنێ (نە – مە).

ئەگەر دوماهییا رەگێ کاری پیتەکا (نەبزوێن) بیت جهناڤێن کەسی (ە) ، (ن) دێ وەرگریت وەکی د رستەیێن (١، ٢)دا هاتینە نیشاندان. لێ ئەگەر دوماهییا رەگێ کاری پیتەکا بزوێن بیت هینگێ جهناڤێ کەسیێ لکاو (ە) دەرناکەڤیت ودێ هێتە لادان، چنکو دزمانێ کوردیدا نابیت دوو پیتێن بزوێن لدویف ئێک بهێن. بەلێ جهناڤێ لکاوێ کەسێ دووێ کۆ دێ دەرکەڤیت وەکو دیار دنموونەیێن هژمار (٣)ێدا ددۆخێ(ئەرێ ونەرێدا) هاتینە نیشاندان.

هەژی گوتنییە ئەگەر کار ژلایێ پێکهاتنێڤە (نەسادە) بیت ددەمێ ئاخڤتنێدا زۆر جاران نیشانەیا (بـ) دەرناکەڤیت، لێ باشتر ئەوە دنڤیسینێدا هەبیت. وەکو:-

وەربگرە ـ وەرگرە
سەربخە ـ سەرخە
فریابکەوە ـ فریاکەوە

* چاوگێ (هاتن، چوون) سەرەدەریەکا تایبەت دگەل دهێتەکرن د دۆخێ ئەرێدا، دبنە (وەرە ← وەرن، هەرە ← هەرن) هەرچەندە رەگێ چاوگێ (هاتن)ێ (هێ)یە، بو سڤککرنێ دبیتە (ێ) و کارێ داخوازی ژی دبیتە (بێ–بێن)، لێ ئەڤە زۆر کێم بکاردهێت، چاوگێ (چوون) رێژەیا داخوازی بۆ کەسێ دووێ تاک ژ دەستوری دهێتە لادان دبیتە (بچۆ).

دەستور

ڕێژەیا داخوازی: ئەو ڕێژەیە کو ئاخفتنکەر ب ڕەنگێ داخوازو فەرمانێ داخوازێ ژ کەسێ دووێ تاک یان دووێ کۆ دکەت بۆ بجهئینانا کارەکی یان بجهنەئینانا وی.

بۆ دارشتنا کارێ داخوازی، نیشانەیا (بـ) دکەڤیتە بەراهیا ڕەگێ کاری وجهناڤێ کەسیێ لکاو (ە) بۆ دووێ تاک و (ن) بۆ دووێ کۆ ب سەرڤە دهێتە بەردان*.

بـ + ڕەگێ کاری +

ە : جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ دووێ تاک

ن : جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ دووێ کۆ

ڕێژەیا داخوازی	ڕەگ	چاوگ
بفرۆشە ، بفرۆشن	فرۆش	فرۆشتن
دابگرە ، دابگرن	داگر	داگرتن

(*) جهناڤێن لکاو (ە ، ن) دگەل کارێ داخوازیێ (تێپەڕ وتێنەپەڕ) ێ (سادە، نەسادە) دبنە بکەر و هەردەم دچنە پشتی ڕەگێ کاری.

ڕاهێنان - ١

ژئەڤان ڕستەیێن خوارێ ئەو کارێن سەر ب شێوازێ داخوازیڤە بینە دەرێ:

١- پەخشانێ بخوینەڤە.

٢- ڕاستی بڵێ .

٣- پەرلەمانێ کوردستانێ بپارێزن.

٤- دیمانەکە پەخشبکە.

٥- وێنەی تێک نەدە.

ڕاهێنان - ٢

ئەڤان ڕستەیان شرۆڤەبکە:

١- گۆڤاران چاپ بکەن.

٢- پەخشانەکە بڵاوبکەوە.

٣- ب خۆشی بژی.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١-(زارۆکی جوان پەروەردەبکە.) دڤێ رستەییدا چ دەرنەکەفتییە؟

ئـ- جهناڤێ لکاو (ن) ب- جهناڤێ لکاو (ە) پ- نیشانەیا کاری ت- بەرکار

٢- ل کیژ ئەڤان کارێن داخوازی، جهناڤێ لکاو (ە) دەرنەکەفتییە؟

ئـ- بنوو ب- لادە پ- بکە ت- دهەمیاندا

٣- کیژان کارێ داخوازییە و ژ چاوگێ (بوون) هاتییە دروستکرن؟

ئـ- ببەن ب- ببن پ- بێ ت- بێن

٤- ل کیژ ئەڤان کارێن داخوازی دگونجیت نیشانەیا کاری بهێتە لادان؟

ئـ- بهێنە　　ب- بخوینەوە　　پ- دابنیشەوە　　ت- بهۆنەوە.

٥- (بەئازادی بژی). ئەگەر کارێ ڕستەیێ بکەیە دانانی دێ بیتە:

ئـ- بژییت　　ب- بژییێت　　پ- بژیت　　ت- بژیین

ڕاهێنان - ٤

دڕستەیا (پرۆژەکە تەواو بکە).

١- کانێ بکەرێ ڕستەیێ؟

٢- ئەرێ ئەم دشێین نیشانەیا (بـ) لابدەین؟ بۆچی؟

٣- پەیڤا (پرۆژەکە) شرۆڤەبکە.

٤- شێوازێ ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ نەبوریێ دانانی.

٤- شێوازێ مەرجی
(ڕستەیا ئاوێتە یا مەرجی)

١- ئەگەر ئێك بگرین، دێ سەرکەڤین.
٢- ئەگەر باشتر بخوێنم، بەیەکەم دەردەچم.
٣- کە ڕاپەڕین بەرپابوو، بە ئامانج گەیشتین.
٤- کەنگی گرنگی ب پیشەسازیێ بهێتە دان، وەڵات دێ پێش کەڤیت.
٥- ئەگەر نەورۆز هات، ئەم دێ چینە سەیرانێ.
٦- گۆڤارەکێ بۆمن بکڕە، ئەگەر تو چوویە بازاری.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەیێن ل سەری وبەرێ خۆ بدەینە وان کارێن تێدا بکارهاتین، دێ بینین کو ژ شێوازێن (ڕاگەهاندن و دانانی و داخوازی) نە، لێ مەبەستا بکارئینانا وان دئەڤان ڕستەیاندا هاتییە گوهۆڕین، ئانکو بۆ مەبەستێن خۆ یێن بنجی (ڕاگەیاندن، دانانی، داخوازی) بکارنەهاتینە، بەلکو بۆ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە.

ئەڤجا ئەگەر ڕستەیێن سەری بخوینین دێ بینین. د ڕستەیا ئێکێدا کارێ (ئێک بگرین) ڕێژەیا نەبوریێ دانانییە، کارێ (دێ سەرکەڤین) ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنییە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەڕوکێڤە هەردوو بۆ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە. ئانکو ڕویدان و ئەنجام گەهشتنا کارێ (ئێک بگرین) مەرجە بۆ ڕویدان و ئەنجام گەهشتنا کارێ (دێ سەرکەڤین).

دڕستەیا دوویدا کارێ (بخوێنم) ڕێژەیا نەبوریێ دانانییە، کارێ (دەردەچم) ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنییە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە هەردوو بۆ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە. ئانکو ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (بخوێنم) مەرجە بۆ ڕویدان وئەنجام گەهشتنا (دەردەچم).

دڕستەیا سێییدا کارێ (بەرپابوو) ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنییە وکارێ (گەیشتین) دیسان ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنییە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە هەردوو بۆ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە، ئانکو ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (بەرپابوو) مەرجە بۆ ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (گەیشتین).

دڕستەیا چوارێدا کارێ (بهێتە دان) ڕێژەیا نەبوریێ دانانییە وکارێ بکەرنەدیارە، وکارێ (دێ پێشکەڤیت) ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنییە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە هەردوو بۆ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە. ئانکو ڕویدان و ئەنجام گەهشتنا کارێ (بهێتە دان) مەرجە بۆ ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (دێ پێشکەڤیت).

دڕستەیا پێنجێدا کارێ (هات) ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنییە، وکارێ (دێ چین) ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەهاندنییە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە هەردوو بۆ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە. ئانکو ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (هات) مەرجە بۆ ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (دێ چین).

دڕستەیا شەشێدا کارێ (چوو) ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنییە، وکارێ (بکرە) ڕێژەیا داخوازییە، ئەڤە ژلایێ ڕێژەیانڤە، لێ ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە هەردوو بۆ مەبەستا مەرجی بکارهاتینە. ئانکو ڕویدان وئەنجام گەهشتنا کارێ (چوو) مەرجە بۆ ڕویدان وئەنجامدانا کارێ (بکرە).

ئەو ڕستەیێن مە شرۆڤەکرین، ئاوێتەیێن مەرجینە، ئەگەر و ئەنجام تێدانە، وڕویدان و ئەنجام گەهشتنا کارێن وان پێکڤە دگرێداینە وەک هۆکارو وەلام، وژبەر هندێ دبێژنە ڤی شێوازی (شێوازێ مەرجی).

هەردیسان دوان ڕستەیاندا ئەڤە بۆ مە دیاردبیت کو

١- ڕستەیا ئاوێتە یا مەرجی، هەردەم ژدوو ڕستەیان پێک دهێت.

ئـ- ڕستەیا کارێ مەرجی ئانکو (پاڕستە).

ب-ڕستەیا وەلاما مەرجی ئانکو(شاڕستە)،کو ڕستەیەکا سەرەکییە ومەبەست تێدا دەردکەڤیت.

٢- دڕستەیا شێوازێ مەرجیدا، ڕێژەیێن تایبەت ب خۆڤە نینن، بەلکو هەر ژ شێوازێن دینە (ڕاگەهاندن، دانانی، داخوازی)، لێ دڤێرەدا بۆ مەبەستێن خۆیێن بنجی بکارناهێن، بەلکو بۆ مەبەستا مەرجی دهێنە بکارئینان.

٣- دڕستەیا کارێ مەرجیدا ئانکو (پاڕستە)یێ ڕێژەیا کاری هەردەم (ڕاگەهاندن یان دانانی)یە، و دڕستەیا وەلاما مەرجیدا ئانکو (شاڕستە) ڕێژەیا کاری هەردەم (ڕاگەهاندن یان داخوازی) یە.

٤- دڕستەیا ئاوێتە یا مەرجیدا، پتریا جاران ڕستەیا کارێ مەرجی ئانکو (پاڕستە) ل دەسپێکێ دهێت، لێ ئەڤە مەرج نینە. وەکو:

گۆڤارەکێ بۆ من بکڕە ، ئەگەر تو چوویە بازاری.

کانیا وەکان دەبوژێنەوە، ئەگەر باران بباریت .

٥- دڕستەیا ئاوێتە یا مەرجیدا، ئامرازەکێ لێکدەرێ مەرج هەیە، وەکو:

(تا ، هەتا ، کو ، کەی ، کەنگی ، هەکە ، ئەگەر، . .) .

دەستور

ئـ- دەمێ دڕستەیەکا ئاوێتە دا دوو کار، هۆکار و ئەنجام وڕویدانا ئێک ژوان مەرج بیت بۆ ڕویدانا یێ دی دبێژنە وێ ڕستەیێ (ڕستەیا ئاوێتە یا مەرجی)، ودبێژنە وی شێوازی (شێوازێ مەرج).

ب- ڕستەیا ئاوێتە یا مەرجی ژ دوو ڕستەیان پێک دهێت:

ڕستەیا کارێ مەرجی: ڕویدان وب ئەنجام گەهشتنا کارێ ڤێ ڕستەیێ مەرجە بۆ ڕویدانا کارێ ڕستەیا وەلاما مەرجی.

ڕستەیا وەلاما مەرجی: ڕستەیەکا سەرەکییە، ڕویدان وب ئەنجام گەهشتنا کارێ ڤێ ڕستەیێ یێ گرێدایە ب ڕویدانا کارێ ڕستەیا کارێ مەرجی.

ڕاهێنان - ١

درستەیا ئاوێتە یا مەرجیدا چەند جۆرە کار هەنە؟ دچ ڕێژەیەکدانە؟ و بۆ چ مەبەست دهێنە بکارئینان؟ ب نمونەڤە ڕوونبکە.

ڕاهێنان - ٢

درستەیا (زوو برۆ، کارەکە ئەنجام بدە).

١- هەردوو کار دچ ڕێژەدانە؟

٢- کانێ بکەرێ هەردوو ڕستەیان؟

٣- ژکارێ (برۆ) ڕێژەیا بوریێ نێزیکێ دانانی دروست بکە، وژکارێ (ئەنجام بدە) ڕێژەیا بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ دروست بکە، پاشان ڕستەیێ ب شێوەیێ ڕستەیا ئاوێتەیا مەرج بنڤیسەڤە.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە:

١- دشێوازێ مەرجیدا کار ب چەند شێوازان دەردکەڤیت؟

ئـ- ئێک ب- دوو پ- سێ ت- چوار.

٢- دشێوازێ مەرجیدا کارێ مەرج د چ ڕێژەدایە:

ئـ- ڕاگەهاندن و داخوازی. ب- ڕاگەهاندن و دانانی.

پ- ڕاگەهاندن. ت- دانانی و داخوازی.

٣- کەی بایەخ بە پیشەسازی بدریت، ولات پێشدەکەویت. ئەگەر کارێ مەرج بکەینە نەرێ، دێ بیتە:-

ئـ- نادرێ ب- نەکەوێت پ- نەدرێ ت- ناکەوێت

٤- ئەگەر یارمەتیمان دابان، کارەکەیان تەواودەکرد.

کارێ وەلاما مەج د چ ڕێژەدایە؟

ئـ- بوریێ نێزیکی دانانی. ب- بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندن.

پ- نەبوریێ ڕاگەهاندن. ت- مەرجی.

٥- درستەیا (هەتا وانەیان نەخوینن، نمرەیێن باش وەرناگرن).
کارێ وەلاما مەرج د چ رێژەدایە؟
ئـ- نەبوریێ دانانی. ب- داخوازی.
پ- نەبوریێ ڕاگەهاندن. ت- بوریێ بەردەوام.

ڕاهێنان - ٤

دڕستەیا (کەنگی نەورۆز هات، دێ ئاگرێ خۆشیێ هەل کەین).

١- جۆرێ ئەڤێ ڕستەیێ بنڤیسە.
٢- پەیڤا (کەنگی) شرۆڤەبکە.
٣- پەیڤێن (هات ، دێ هەل کەین) شرۆڤەبکە.
٤- ئەڤ ڕستەیە ژ چەند ڕستەیان پێکهاتییە؟ ب هەر ئێک ژ وان چ دهێتە گوتن؟ ئەرێ ئەم دشێین جهێن وان بگوهۆڕین؟

ڕاهێنان - ٥

نموونەیەك ژ شرۆڤەکرنێ. (ئەگەر ئەوان هاتبان ، کارەکەیان ئەنجام دەدا) .

ئەگەر ئەوان هاتبان ، ڕستەیا کارێ مەرجییە.
ئەگەر: ئامرازێ لێکدەرێ مەرجییە.
ئەوان: جهناڤێ کەسیێ جودایە، بۆ کەسێ سێیێ کۆ، بکەرە.
هاتبا: کارێ بوریێ نێزیکێ دانانییە، کارێ مەرجە، تێنەپەرە، سادەیە.
ن: جهناڤێ کەسیێ لکاوە، بۆ کەسێ سێیێ کۆ، بۆ بکەری دزڤڕیت.
کارەکەیان ئەنجام دەدا: ڕستەیا وەلاما مەرجییە.
کارەکە: ناڤە ، تاکە ، ناسیارە ، بەرکارە.
یان: جهناڤێ کەسیێ لکاوە، بۆ کەسێ سێیێ کۆ ، بکەرە.
ئەنجام دەدا: کارێ بوریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنییە،وەلاما مەرجییە، تێپەرە، لێکدایە.

تو ژی ئەڤان ڕستەیێن ل خوارێ شرۆڤە بکە:-

ئـ- کەی بوویت بە ئەندازیار، گوندەکان ئاوەدان بکەوە.
ب- ئەگەر وانەیێ باش بخوینی ، دێ سەرکەڤی.

کاری چاوگی (بوون)

(ئـ)
کاری تەمامی تێپەڕ

١- ب ڕامانا خودانیی:

من پارە هەبوو.	من پارە هەیە.	من دی پارە هەبیت.
من هەبوو.	من هەیە.	من دی هەبیت.

٢- ب ڕامانا زاڕۆکبوونی:

نازەنینی زاڕۆکەك بوو.	نازەنینی دی زاڕۆکەك بیت.

(ب)
کاری تەمامی تێنەپەڕ

١- ب شێوەیی نەسادە: (داڕێژتی، لێکدایی):

١- چرا هەلبوو.	دی هەلبیت
٢- ئازاد ژ خەو ڕابوو.	دی ڕابیت
٣- کارتەمام بوو.	دی تەمام بیت
٤- کاوە سوڕبوو لەسەر بڕیارەکەی.	سوڕدەبێت

٢- ب ڕامانا بوونی (وجود):

ئەز هەبووم.	میللەتی کوردهەیە.	ئەم دی هەبین.

(پ)
کارێ نەتەمام

- تەمامکەرێ ڕاستەخۆ:

١- کاوە مامۆستایە.

٢- هیڤیا مە پێشکەفتنە.

٣- ئەو ئەزبووم، ل بەردەرگەهی.

٤- ئاهەنگ ب شەڤ بوو.

٥- هاڤینگەها شەقلاوە فێنکە.

- تەمامکەرێ بەیاریدە:

١- ڕەنگە ئاڤ ببیتە بەفر.

٢- دەبێت ئەوان هاتبان.

٣- خامەیێ تە بۆ من بوو.

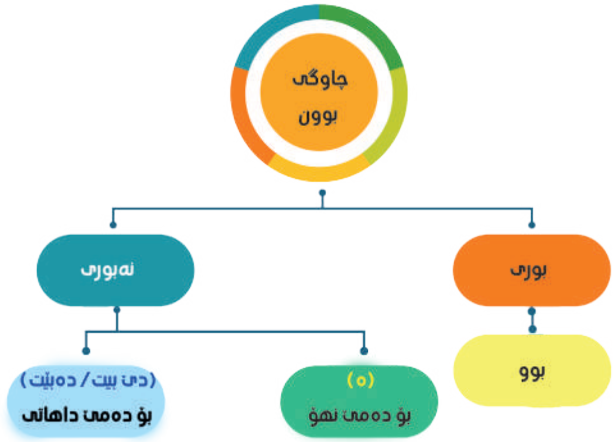
(ت)
کارێ هاریکار

١- دەبوو لە گەڵیان چووبام.

٢- دەبێت ئەوان هاتبان.

٣- دبیت ئەڤ ساڵە دەربچم.

چاوگێ (بوون) وەک هەمی چاوگێن دی، ژێدەرە بۆ دروستبوونا دەمێن کارێ (بوری، نەبوری) کو پێکهاتینە ژ:

ژ چاوگێ بوون (هەبوون)، چوار جۆرێن کاران دروست دبن:

یێ ئێکێ: کارێ تەمامێ تێپەڕ

ئەو کارێن ژ چاوگێ (بوون) پەیدادبن، وەک کارێ تەمامێ تێپەڕ دڕستەییدا دەردکەڤن، ددەمەکیدا ئەگەر بۆ خودانیێ (تملک) یان بۆ زاڕۆک بوونێ بکارهات، ل وی دەمی دێ بنە کارێ تەمامێ تێپەڕ ب ڕێکا بەرکارێن وان، ئەرکێن خۆ بجهـ دئینن، ئەڤ کارە دبنیاتدا ژ چاوگێ (بوون - هەبوون) هاتینە وەرگرتن، لێ پێشگرێ (هە) دهندەک دۆخێن ڕستەییدا دەرناکەڤیت، یان ناهێتە گوتن، لێ دڕستەیێن پشکا (ئـ)دا دەردکەڤن.

- من پارە هەبوو . من پارە هەیە. من دێ پارە هەبیت.
- من هەبوو. من هەیە. من دێ هەبیت.
- نازەنینێ زاڕۆکەک بوو نازەنینێ دێ زاڕۆکەک بیت دێ زاڕۆک بیت

دڕستەیا (من پارە هەبوو)، (بوو) کارێ تەمامێ تێپەڕە، بەرکارێ وی پەیڤا (پارە)یە، جهناڤێ کەسیێ جودا (من) بوویە بکەرێ ڕستەیێ.

دڕستەیا (من هەبوو)، پێشگرێ (هە) دگەل کارێ بورێ (بوو) و نەبورێ (ە) بۆ دەمێ نوکە دەرکەفتییە، لێ دنەبوریدا بۆ دەمێ داهاتی ب شێوەیێ (دێ هەبیت) کەفتییە بەرچاڤ.

دڕستەیا (نازەنینێ زاڕۆکەک بوو)، (بوو) کارێ تەمامێ تێپەڕە، بەرکارێ وێ پەیڤا (زاڕۆکەک)ە، بکەر ژی (نازەنین)ە.

یێ دووێ: کارێ تەمامێ تێنەپەڕ

ئەگەر سەحکەینە کارێ ڕستەیێن پشکا (ب) دێ بینین:

کار وەکی کارێ تەمامێ تێنەپەڕن، دڕستەیاندا دەرکەفتینە کو تنێ ئەرکێ بکەرێ خۆ بجهـ ئینایە و ڕامانا ڕستەیێن خۆ تەمامکرینە.

دڕستەیا (١-٢)دا ب ئەگەرێ پێشگرێ (هەل - ڕا) کارێ دارێژتیێ تەمامێ تێنەپەڕ پێک ئینایە، کو تنێ ئەرکێ بکەرێن خۆ بجهـ ئینایە، ڕامانا ڕستەیێن خۆ تەمامکرینە، لێ دڕستەیا (٣،٤)دا هەر ئێک ژکاران دگەل هەردوو پەیڤێن (تەمام - سوڕ) کارەکێ لێکدایێ تێنەپەڕ پێک ئینانە، ئەرکێ بکەرێن خۆ بجهـ ئینانە وڕامانا ڕستەیێن خۆ تەمامکرینە.

ئەگەر ب ڕامانا بوون (وجود) هات، ل وی دەمی دێ بیتە کارێ تەمامێ تێنەپەڕ.

ئەز هەبووم. میللەتێ کورد هەیە. ئەم دێ هەبین.

یێ سێیێ کارێ نەتەمام:

دهندەک دۆخێن ڕستەییدا کارێن (بوو – ە – دێ بیت) نەشێن ئەرکێ نیهادێن خۆ بجهـ بینن، یان ڕامانا ڕستەیان تەمام بکەن، بەلکی بۆ وێ مەرەمێ پێدڤی ب پەیڤەکێ یان پشکەکا دی هەبیت، بۆ وێ چەندێ دا وی ئەرکی تەمام بکەن. ل وی دەمی دێ بێژینە وان کاران، کارێ (نەتەمام)، ئەو پەیڤ وپشک ژی، کو دبنە پالپشت بۆ وێ تەمامکرنێ دبێژنێ (تەمامکەرێ کارێ نەتەمام). کو پێکهاتینە ژ(ناڤ ، جهناڤ، هەڤالناڤ، هاڤالکار، چاوگ(ژێدەر))، ل ڤێرە دابزانین کا ئەڤ تەمامکرنە چەوا وب چ شێوەیەک بکارئینان، ئەگەر سەحکەینە ڕستەیێن پشکا (پ) دێ بینین:

دڕستەیا (١)دا ناڤێ مامۆستا* کو ناڤەکێ گشتییە، تەمامکەرێ کارێ (ە) یێ نەتەمامە، هەکە ئەڤ ناڤە نەبایە، کارێ (ە) دگەل نیهادێ خۆ نەدشیا ڕامانا ڕستەیێ تەمام بکەت.

دڕستەیا (٢)دا، هەر ب وی شێوەی، چاوگێ (پێشکەفتن)، کو وەک ناڤەکی ڕامانا وی دڕستەییدا دەردکەڤیت، ئەرکێ تەمامکرنا کارێ (ە) یێ نەتەمام وەرگرتییە، هەکە ئەڤ ناڤە نەبایە، کارێ نەتەمام (ە) دگەل نیهادێ خۆ نەدشیا ڕامانا ڕستەیێ تەمام بکەت.

دڕستەیا (٣)دا، جهناڤێ کەسێ جودا (ئەز) تەمامکەرێ کارێ (بوو) یێ نەتەمامە، هەکە ئەڤ جهناڤە نەبایە، کارێ (بوو) یێ نەتەمام دگەل نیهادێ خۆ، نەدشیا ڕامانا ڕستەیێ تەمام بکەت.

دڕستەیا (٤)دا، هەڤالکارێ دەمی (ب شەڤ) ئەرکێ تەمامکرنا کارێ نەتەمام وەرگرتییە، ئەگەر ئەڤ هەڤالکارە نەبایە کارێ (بوو) دگەل نیهادێ خۆ نەدشیا ڕامانا ڕستەیێ تەمام بکەت.

دڕستەیا (٥)دا، هەڤالناڤێ چەوایی (فێنک) ئەرکێ تەمامکرنا کارێ نەتەمام وەرگرتییە، ئەگەر ئەڤ هەڤالناڤە نەبایە کارێ (ە) دگەل نیهادێ خۆ نەدشیا ڕامانا ڕستەیێ تەمام بکەت.

ئەگەر سەحکەینە ڕستەیێن کۆمەلا دێ، دێ بینین:

دڕستەیا (١)دا، ناڤێ (بەفر) تەمامکەرێ بەیاریدەیێ کارێ نەتەمام (ببیت)ە، هەکە ئەڤ ناڤە نەبایە، کارێ نەتمام (ببیت) دگەل نیهادێ خۆ نەدشیا ڕامانا ڕستەیێ تەمام بکەت، بوون و وێ گۆڕانکاریێ دەربێخیت کو ب سەر ناڤیدا هاتییە.

* هەمی ناڤ (گشتی، واتایی، تایبەتی) دبنە تەمامکەر بۆ کارێ نەتەمام.

درســتەیا (٢) دا، چاوگــێ (خواندن) کــو وەک ناڤەکێ واتایی، تەمامکــەرێ بەیاریدەیێ کارێ نەتەمــام (ە)یــە، هەکــە ئــەڤ ناڤــە نەبایــە، کارێ نەتەمــام (ە) دگــەل نیهــادێ خۆ، نەدشــیا رامانا رســتەیێ تەمــام بکەت.

درســتەیا (٣)دا، جهناڤــێ کەســێ جــودا (مــن) تمامکــەرێ بەیاریدەیــێ کارێ (بــوو) یــێ نەتەمامــە، هەکــە ئەڤ جهناڤــە نەبایــە، کارێ (بوو) یێ نەتەمــام دگەل نیهادێ خۆ، نەدشــیا رامانــا رســتەیێ تەمــام بکــەت و وێ گۆڕانکارییێ نیشــابدەت، کو ژ جهناڤی (تــە) بۆ جهناڤێ (مــن) چوویە.

ل ڤێــرە پێدڤییــە ئــەو بهێتــە زانیــن، کــو (هەڤاڵنــاڤ، هاڤاڵــکار)، ب شــێوەیێ تەمامکــەرێ راســتەوخۆ، کارێ نەتەمــام تەمــام دکــەن.

پێ چوارێ کارێ هاریکار

هەر ئەڤ کارە دچەند دۆخەکێن دیدا وەک کارەکێ یاریدەر (هاریکار)، دگەل کارێن شــێوازێ دانانــێ دەردکەڤــن، هەر وەک درســتەیێن پشــکا (ت)دا ب شــێوەیێ (دەبوو،دەبێت،دبیت)، کو هــەردەم دکەڤنە پێش کارێن ســەرەکی بۆ دەرئێخســتنا هنــدەک لایەنێن رێزمانــی بۆ کارێن سەرەکی.

نەرێ کرنا ئەڤان کاران:

أ- دەمێ بورێ:

ب دانانا نیشانەیا نەرێ (نە) ل پێشیا کاری.

من پارە هەبوو. ← من پارە نەبوو.

ئاهەنگ ب شەڤ بوو ← ئاهەنگ ب شەڤ نەبوو.

دبوو ← نەدبوو

ب- دەمێ نهۆ:

ب دانانا نیشانەیا نەرێ (نی، نین) ل پێشیا کاری.

من پارە هەیە ← من پارە نییە.

کاوە مامۆستایە ← کاوە مامۆستا نییە.

* هەمی جهناڤێن جودا (کەسێ جودا، خۆیی، پرس، نەدیار، نیشانە) هەر وەسا جهناڤێ هەیی دگەل دیارکەرێ خۆ دبنە تەمامکەرێ کارێ نەتەمام.

پ- دەمێ نەبوری

ب گوهۆڕینا نیشانا (د ، دێ ، دە) ب نیشانا (نا)

من دێ پارە هەبن ← من پارە نابن
ئاڤ دێ بیتە بەفر ← ئاڤ نابیتە بەفر.

هەروەسا دڤێت ئاماژە ب وێ چەندێ ژی بکەین:
١- کارێ نەتەمام ژلایێ کاریگەرییڤە (تێنەپەڕ)ە.
٢- کارێن (بوو - ە - دێ بیت) دەمێ دۆخاندا نابنە کارێن بکەر نەدیار.
٣- کارێ نەتەمام (ە) بۆ دەمێ نهۆ دڕستەییدا دەرناکەڤیت، هەکە جهناڤێن کەسیێ لکاو د دیار وئاشکرابن (م، ی ، - ، ین، ن، ن) ئانکو کار بکەڤیتە دناڤبەرا (پەیڤێ)* و جهناڤێ کەسیێ لکاو.

ئەز کوردم	ئەم کوردین
تو کوردی	هوین کوردن
ئەو کوردە	ئەو کوردن

دەستور

ئەو کارێن ژ چاوگێ (بوون) دهێنە وەرگرتن، هەکە بۆ خودانیێ (تملک) یان بۆ زارۆک بوونێ بکارهاتن، دێ بنە کارێ تەمامێ تێپەڕ.
ب شێوەیەکێ گشتی، پێشگر، دەمێ دچیتە سەر وان جۆرێن کاران، دێ کاری کەنە کارەکێ تەمامێ تێنەپەڕێ دارێژتی.
کارێ لێکدای، دەمێ ژ چاوگێ (بوون) دهێتە وەرگرتن، کو پەیڤا ڕاماندارا وی دبیتە ڕامانەک بۆ کاری، ل وی دەمی دێ کاری کەتە کارەکێ تەمامێ لێکدایێ تێنەپەڕ. ئانکو دەمێ (بوون) دکەڤتە دکارەکێ دارێژتی یان لێکدایدا.
ئەگەر ب ڕامانا (بوون- وجود)ێ هات، دێ بیتە تەمامێ تێنەپەر.
ئەگەر کارێ (بوو - ە - دێ بیت) نەشیان ب تنێ ڕامانا ڕستەیێ تەمام بکەن، پێدڤی ب پەیڤەکێ یان پشکەکا دی هەبوو، ل وی دەمی ئەو کار دێ بنە کارێ نەتەمام. ئانکو دەمێ کارەکێ سەرەکی دڕستەییدا نەبیت.
ئەو بابەتێن ڕێزمانی کو کارێ نەتەمام تەمام دکەن، وەک تەمامکەرێ ڕاستەوخۆ و تەمامکەرێ بەیاریدە، پێکهاتینە ژ (ناڤ - جهناڤ - چاوگ).
ئەو کارێن هاریکار کو ژ چاوگێ (بوون) دهێنە وەرگرتن ئەڤەنە:
(دبیت، دەبێت، دەبوو، دەبوایە) کو دگەل ڕستەیا شێوازێ دانانی بکاردهێن.

(*) مەرەم ژ پەیڤێ (ناڤ، چاوگ، جهناڤێ کەسیێ جودا، هەڤاڵناڤ، هاڤاڵکار)ە.

ئەرکێ (٥) درێژمانا کوردیدا

١ دبیتە (کارێ نەتەمام) درستەیا سادەدا، ئەگەر کارێ سەرەکی درستەییدا نەبوو. بۆ نمونە:

بلندترین گوپیتك ژ چیایێن کوردستانێ ئاراراتە.

٢ دبیتە (جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ دووێ یێ تاک) دکارێ داخوازیدا، ئەرکێ بکەری دبینیت. بۆ نمونە:

ئەڤێ پەرتووکێ بکرە.

٣ دبیتە (جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ سێیێ تاک) د هندەک شێوەزاراندا. دگەل نەبوری دکرمانجییا سەریدا*. بۆ نمونە:

ئەو چیرۆکێ دنڤیسە.

ئەو دکەڤە.

٤ دبیتە (پاشگر) دگەل هندەک قەدێن چاوگان بۆ دروستکرنا هەڤالناڤێ کراوێ دارێژتی.

کرد ← کردە ، برد ← بردە

کوشت ← کوشتە.

٥ دبیتە(پاشکر) دگەل ناڤی یان هەڤالناڤی یان رەگێ کاری بۆ دروستکرنا پەیڤەکا نوی.

١. ناڤ +پاشگر: دەست ← دەستە

٢. هەڤالناڤ+ پاشکر: چاك ← چاکە، سەوز ← سەوزە.

٣. رەگ+ پاشگر: پرس ← پرسە.

٦ دبیتە (ئامرازێ پێناسینێ)، کو کورتکریا (ەکە) یا ناسیارییێە. بۆ نمونە

ژنە هەژاربوو، بۆیە دەگریا.

٧ دبیتە (ئامرازێ لێکدانێ) ، بۆ دروستکرنا پەیڤەکا لێکدای، بۆ نمونە:

رەشەبا ، گولە گەنم ، مانگەشەو ، پیرەمێرد ، کێوەرەش

(*) ئەڤە ل هندەک دەڤەران، لێ ل دەڤەرێن دی دهێتە گوتن: ئەو دەرسێ دنڤیسیت.

٨ دبیتە (ئامرازێ پەیوەندی) ، ل پشتی کارێ بوری، نەبوری، داخوازی دهێت ، جهێ (بۆ) دگریت، و ل پشتی کارێ نەتەمام دهێت، جهێ (بە) دگریت.

● (ە) ⟵ (بۆ)

کاوە هاتە لامان. کاوە هات بۆ لامان.

● (ە) ⟵ (بۆ)

بڕۆنە مۆزەخانە. بڕۆن بۆ مۆزەخانە.

● (ە) ⟵ (بە)

ئازاد دەبێتە ئەندازیار. ئازاد دەبێت بە ئەندازیار.

٩ دبیتە (ئامرازێ بانگکرنێ ، گازیکرنێ) ل پشتی ناڤی دهێت:

کوڕە بخوێنە ، کوڕدە ، هەوڵبدە.

١٠ دبیتە (ئامرازێ دانەپاڵ) و گرێیا ناڤی دروست دکەت، دناڤبەرا ناڤەکێ ناسیارێ دیارکری و هەڤالناڤێ چەوایی دهێت. بۆ نمونە:

مەڕە لاوازەکە ، هەنارە مزرەکە ، سێوە سوورەکان

ڕاهێنان - ١

دئەڤان ڕستەیێن ل خوارێ ئەو کارێن، کو ژ چاوگێ (بوون) هاتینە وەرگرتن بینەدەر؟ جۆرێن وان ژی دەست نیشان بکە؟

١- گەلی کورد سورببوو لەسەر بەدیهێنانی مافەکانی.

٢- دبیت شێروان نەهاتبیت.

٣- دایکا وان کو زاڕۆکەک بوو، زاڕۆک یێ نەخۆش بوو.

٤- کەنگی کێشەیا ئاوارەیێن کەرکوکێ پەیدابوو؟

٥- بابێ وان ژ خەو ڕابوو.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکێ (ە) ژڤان ڕستەیێن ل خوارێ دەست نیشان بکە دگەل ڕوونکرنا پێدڤی؟

١- کوڕە، بەدانیشتن ماڵت وێرانە.

٢- بخوینە، چنکو خواندن دەرمانێ برینێت تەیە.

٣- ڕەشەبایێ سلێمانیێ بهێزە.

٤- چیرۆکەکێ بنڤیسە.

٥- منداڵە گەمەی دەکردو دایکەش تەماشەی دەکرد.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە.

١- کارێ چاوگێ بوون ب ڕامانا بوون (وجود) بهێت، دێ بیتە:

ئـ- کارێ هاریکار   ب- کارێ نەتەمام

پ- کارێ تەمامێ تێپەڕ   ت- کارێ تەمامێ تێنەپەڕ

٢- د کیژ ڕستەییدا کار نەتەمامە؟

ئـ- ئەندازیارەکە لێهاتوو بوو.   ب- دەبوو تاقیکردنەکە کرابا.

پ- منداڵێکی بوو.   ت- منداڵی هەبوو.

٣- درستەیا (ئەو ل ئاهەنگێ ئامادبوون) کارێ رستەیێ:

ئـ- نەتەمامە
ب- تەمامێ تێپەرە
پ- تەمامێ تێنەپەڕە
ت- هاریکارە

٤- درستەیا (ئەز کوردم) پەیڤا (کورد) ئەرکێ وێ چییە؟

ئـ- بکەرە.
ب- نیهاد
پ- بەرکارە
ت- تەمامکەرێ ڕاستەوخۆیێ کارێ نەتەمامە.

٥- د ڕستەیا (چیایێن کوردستانێ بلندن) چ دەرنەکەفتییە؟

ئـ- ئامرازێ دانەپاڵ
ب- کارێ نەتەمام
پ- نیهاد
ت- بکەر

٦- (گوڵـە هێـرۆ جوانە.) ئەرکێ بزوێنـا (ە) دناڤبەرا هەردوو پەیڤێن (گـوڵ... هێرۆ) چییە؟

ئـ- ئامرازێ دانەپاڵ
ب- ئامرازێ لێکدان
پ- ئامرازێ بانگکرنێ
ت- ئامرازێ پێناسین

٧- (هەنارە مزرەکە خۆش بوو)ئەرکێ بزوێنا (ە) دناڤبەرا هەردوو پەیڤێن(هەنار..مزرەکە) چییە؟

ئـ- ئامرازێ دانەپاڵ
ب- ئامرازێ لێکدان
پ- ئامرازێ بانگکرنێ
ت- ئامرازێ پێناسین

٨- (کوڕە هەژارە.) ئەرکێ بزوێنا (ە) ل پشتی (کوڕ) چییە؟

ئـ- ئامرازێ دانەپاڵ
ب- ئامرازێ لێکدان
پ- ئامرازێ بانگکرنێ
ت- ئامرازێ پێناسین

٩- (چاکە بەخەلک بکە.) ئەرکێ بزوێنا (ە) ل پشتی (چاک) چییە؟

ئـ- ئامرازێ لێکدان
ب- کارێ نەتەمام
پ- پاشکر
ت- ئامرازێ پێناسێن

١٠- (منداڵەکـە ناچێتـە قوتابخانە.) ئەرکێ بزوینا (ە) دناڤبـەرا (ناچێت) و (قوتابخانە) چییە؟

ئـ- ئامرازێ دانەپاڵ
ب- ئامرازێ پەیوەندی
پ- ئامرازێ بانگکرنێ
ت- ئامرازێ پێناسین

ئەركێ جهناڤێن كەسی یێن لكاو

ئێك: وەك بكەر

- ژ -

١- دوێنێ، گۆڤارێكم كڕی.
دوێنێ كڕیم.
٢- گۆڤارەكەم هەڵگرتبوو.
هەڵم گرتبوو.
٣- قوتابییەكەم بانگ دەكرد.
بانگم دەكرد.
٤- تاوانبارەكەم دەستنیشان كردووە.
دەستنیشانم كردووە.

- ب -

١- پێری چووم بۆ كەركوك.
٢- لە تاقیكردنەوەكەدا بەیەكەم دەرچووم.
٣- لە ژوورەكەدا دادەنیشتین.
٤-لە ئەزموندا سەركەوتووونە.

- پ -

١- وانەكە دەخوێنێت.
٢- گوندەكان ئاوەدان دەكەنەوە.
٣- دەبێت كارەكە باش ئەنجام بدات.

- ت -

١- نەمامەكە بڕوێنە.
٢- ناوی خوێندكارەكان تۆمار بكەن.

مەرەم ژ ئەرکێ جهناڤێن کەسی یێن لکاو د دەورێ بکەریدا، هەر وەک چەوا ناڤ، یان جهناڤێن جودا ب هەمی جۆرێن خۆڤە د ڕستەییدا دبنە بکەر، کو دقۆناغێن بوری یێن خواندنێدا هاتینە روونکرن و دیارکرن، هەر ب ڤی جۆری جهناڤێن لکاو ژی دبنە بکەر د ڕستەییدا، ئەڤجا هەکە ب هویری ل ڕستەیێن بابەتی بنێرین، دێ بینین:

ئێک

د هەمی ڕستەیێن پشکا (ئـ)دا هەمی کار، کارێن بوریێ تێپەڕن، هەنە سادە، داڕێژتی یان لێکداینە ول ڤێرە دێ جهێ وان جهناڤێن کەسی یێن لکاو نیشادەین ئەوێن دبنە بکەر.

أ هەکە کارێ ڕستەیێ بوریێ تێپەڕێ سادەبیت و بەرکار دڕستەییدا هەبیت، جهناڤێ لکاوێ بکەر هەردەم دێ کەڤتە پشت بەرکاری، وەک دڕستەیا ئێکێدا پشکا (ئـ) دەرکەفتییە، دڤێ ڕستەییدا پەیڤا (گۆڤارێک) بەرکارە وجهناڤێ کەسیێ لکاو (م) بکەرێ کارییە وکار ژی بوریێ نێزیکە، تێپەڕە، سادەیە، ئەگەر بەرکار دڕستەییدا نەبیت، ئانکو نەهێتە بەحسکرن، جهناڤێ لکاو دێ چیتە دوماهیا کاری وەک (کرِیم).

ب هەکە کارێ ڕستەیێ بوریێ تێپەڕێ نەسادە بوو، بەرکار دڕستەییدا هەبیت، دیسان جهناڤێ لکاوێ بکەر دێ کەڤتە پشت بەرکاری، وەک د هەردوو ڕستەیێن (٢-٣)دا پشکا (ئـ) دەرکەڤتییە، لێ ئەگەر بەرکار د ڕستەییدا نەبیت، ئانکو نەهاتبیتە بەحسکرن، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بکەر دێ چیتە دوماهیا پشکا ئێکێ یا کاری، وەک (هەڵم گرتبوو، بانگم دەکرد).

پ هەکە کارێ لێکدای ژ سێ پەیڤێن ڕاماندار یان پتر پێکهاتبیت، ئانکو پشکا ئێکێ یا کاری پەیڤەکا لێکدای بیت، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بکەر دێ کەڤیتە دوماهیا پەیڤا لێکدای کو پشکا ئێکێیە. دەمێ بەرکار دهێتە لادان، وەک د ڕستەیا (٤)دا پشکا (ئـ) دەرکەفتییە، هەکە سەحا جهناڤێن لکاو بکەین د ڕستەیێن پشکا (ئـ)دا دێ بینین، دهەمیاندا جهناڤێ کەسیێ لکاو (م)ە. ئەڤجا ئەم دشێین لپەی مەرەمێ ل جهێ ڤی جهناڤی، جهناڤێن (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) ب ڕێز بکاربینین. ئەڤ جهناڤە تنێ د کرمانجییا خۆاریدا وەک بکەر دگەل کارێ بوریێ تێپەر دهێنە بکارئینان، لێ بەرانبەری ئەڤان جهناڤان، جهناڤێن کەسی جودا (من، تە، وی-وێ/مە، هەوە، ئەوان) دکرمانجییا ژووریدا هەنە کە دگەل کارێ بوریێ تێپەڕ دهێنە بکارئینان.

دوو

ئەگـەر كارێ ڕسـتەیێ، كارەكـێ بوریـێ تێنەپەڕبیـت، جهناڤێن كەسـیێ لـكاو (م ، یت ، Ø ، یـن، ن، ن) دێ بنـە بكـەرو دێ كەڤنـە دوماهیـا كارێ ڕسـتەیێ، ئەڤجـا كار یـێ (سـادە ، نەسـادە) بیت وەک د ڕسـتەیێن (١-٢)دا هاتینە نیشـادان، لێ ئەگەر كارێ ڕسـتەیێ داڕێژتی یـان لێكـدای بیت وب پاشـگرێ (ەڤـە) د كرمانجییا ژووریـدا و پاشـگری (ەوە) دكرمانجییا خوارێـدا بدوماهـی هاتبیـت جهناڤـی كەسـیێ لكاوێ بكـەر دێ كەڤتە پێشـیا ڤـان هەردوو پاشـگران. هەروەسـا پێدڤییـە ئاماژە ب وێ چەنـدێ ژی بكەین، كو جهناڤێ كەسـێ لكاو بۆ كەسـێ سـێیێ تاک دەرناكەڤیت*.

سێیەم

ئەگـەر كارێ ڕسـتەیێ نەبـوری بیـت (تێپەڕ یـان تێنەبـەڕ)، جهناڤێـن لكاوێـن كۆمەڵا (م، یـت، ێـت، ات، یـن، ن، ن) دبنـە بكـەر و دكەڤنـە پشـتی ڕەگێ كاری دسـادەو نە سـادە دا. جهناڤێ لكاو بۆ كەسـێ سـێیێ تـاک لدویڤ دوماهیا ڕەگی دهێتە گوهۆڕیـن، ئەگەر دوماهییا ڕەگـی پیتا بزوێن (ە) یان (ۆ) بیت دێ جهناڤێ كەسـێ یێ لـكاو (ات) بكارهێت وەكو:(دەكات، دەبـات، دەشـوات، دەروات، دادەخـات...)، لێ ئەگەر دوماهییا ڕەگی پیتـا بزوێنا (ە، ۆ) نەبیت، دێ جهناڤێ كەسـێ یێ لكاو (ێت) بكارهێت. وەكو: (دەنووسـێت، هەڵدەفڕێت، دەفرۆشـێت...).

چوار

ئەگەر كارێ ڕستەیێ داخوازی (تێپەڕ یان تێنەپەڕ) ، (سادە ، نەسادە) بیت، دێ جهناڤێن كەسێ لكاو (ە - ن) بنە بكەرو دكەڤنە پشتی ڕەگێ كاری وەک دڕستەیێن پشكا (ت)دا.

(*) ئەگـەر كارێ رسـتەیێ بوریـێ تێنەپەڕبیـت، جهناڤـێ كەسـێ یـێ لكاوێ بكەری بۆ كەسـێ سـێیێ تـاک دەرناكەڤیـت. وەک (لە باغچەكە دانیشـت).

دەستور

١ ـ هەکە کارێ ڕستەیێ بوریێ تێپەڕ بیت جهناڤێ کەسیێ لکاو (م ، ت، ی، مان، تان، یان) دێ بنە بکەرێ ڕستەیێ وجهێ وان دناڤ ڕستەییدا دهێتە گوهۆڕین:

ئـ ـ ئەگەر کار (سادە، نەسادە)بیت وبەرکار هەبیت، جهناڤێ کەسی یێن لکاوێ بکەر دێ کەڤنە پشتی بەرکاری.

ب ـ لێ ئەگەر بەرکار دناڤ ڕستەییدا نەهاتبیت و کار یێ سادەبیت، جهناڤێ کەسی یێن لکاوێ بکەر دێ چنە سەر کارێ سادە هەکە ل دەمێ بوریێ نێزیک و دووریێ راگەیاندن بوو، جهناڤ دێ کەڤنە دوماهییا کارێ. لێ ئەگەر ل دەمێ بوریێ بەردەوامێ ڕاگەیاندن بوو، جهناڤ دێ کەڤنە پشت نیشانا (دە)، لێ ئەگەر ل دەمێ بوریێ تەمامێ ڕاگەیاند بوو، جهناڤ دێ کەڤنە دناڤبەرا نیشانا (وە ـ ووە)، و ئەگەر کار نەرێ بیت دێ کەڤنە پشتی ئامرازێ (نە).

لێ هەکە کار یێ (نەسادە) بیت، جهناڤ دێ کەڤنە دوماهیا پشکا ئێکێ یا کارێ.

٢ ـ

ئـ ـ هەکە کارێ ڕستەیێ (بوریێ تێنەپەڕ) بیت، جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، یت ، Ø، ین، ن، ن) دێ ئەرکێ بکەری بینن ودکەڤنە دوماهیا کارێ.

ب ـ هەکە کارێ ڕستەیێ (نەبوریێ تێپەڕ یان تێنەپەڕ) بیت، جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م، یت، ێت/ات، ین، ن، ن) دێ کەڤنە پشتی ڕەگێ کارێ و دێ بنە بکەرێ ڕستەیێ.

٣ ـ هەکە کار یێ داخوازی بیت جهناڤێ کەسیێ لکاو (ە ـ ن) دێ بنە بکەر و دکەڤنە پشتی ڕەگێ کارێ.

ڕاهێنان - ١

کەنگی ئەڤ جهناڤێن کەسی یێن لکاو یێن ل خوارێ دناڤ ڕستەیێدا وەك بکەر دێ دەورێ خۆ بینن، بۆ هەر ئێکێ نمونەکێ بینە:

(ات ، مان ، ین ، ە).

ڕاهێنان - ٢

دڕستەیا (وتارەکەت بلاوکردووەتەوە).

١- کارێ ڕستەیێ دچ ڕێژە دایە؟ چەوا هاتییە دروستکرن؟

٢- (ت) ل پشتی (وتارەکە) چییە؟ وئەرکێ وێ چییە؟ بۆچی کەفتییە وێرێ؟

٣- ئەرکێ پەیڤا (وتارەکە) چییە؟

٤- هەکە پەیڤا (وتارەکە) لادەین (ت) دێ کەڤیتە کیڤە؟ بۆچی؟

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلپژێرە:

١- (باخچەکە یان بۆ ڕازاندەوە.) جهناڤێ لکاو (یان) ئەرکێ وی:

ئ- بکەرە   ب- بەرکار   پ-تەمامکەرێ بیاریدەیە   ت-دیارکەرێ ناڤییە.

٢- (تاوانبارەکەمان دەستنیشانکردووە) ئەگەر (بەرکار) لابدەین (مان) دێ چیتە:

ئ- پشتی (دەست)   ب- پشتی پارچا ئێکێ ژ کاری

پ- دناڤبەرا (وو-ە)   ت- دوماهییا کاری

٣- دڕستەیا (ناوی خوێندکاران تۆماربکە.) چ دەرنەکەفتییە؟

ئ- بکەر   ب- بەرکار

پ- تەمامکەرێ نەیارییە   ت- دیارکەرێ ناڤی

٤- (کلتوری کورد دەپارێزێت)،ئەگەر ڤێ ڕستەیێ بگوهۆڕین بۆ بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندن، دێ بیتە:

ئـ- کلتوری کوردیان پاراست ب- کلتوری کوردمان پاراست

پ- کلتوری کوردتان پاراست ت- کلتوری کوردی پاراست

٥- دکیژ ئەڤان کاراندا جهناڤێ لکاوێ بکەری دێ چیتە دوماهییا کاری؟

ئـ- ئاوەدان کردبوو ب- یارمەتی دابوو

پ- فێردەبوو ت- دادەمـەزراند

ڕاهێنان - ٤

دڕستەیا (لە وانەکان باش تێگەیشتووە).

١- کانێ بکەرێ ڕستەیێ؟

٢- کارێ ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ ڕێژەیا نەبوریێ ڕاگەیاندن، دێ چ گوهۆڕین پەیدا بن؟ بنڤیسە.

٣- پەیڤا (وانەکان) شرۆڤەبکە.

٤- پەیڤا (باش) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

ئەركێ جهناڤێن كەسی یێن لكاو

دوو - وەك بەركار

ئـ: (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان)	
١- بم بەخشن. بی بەخشن.	بمان بەخشن. بیان بەخشن.
٢- وەرم بگرە. وەری بگرە.	وەرمان بگرە. وەریان بگرە.
٣- بانگم بكەن. بانگی بكەن.	بانگمان بكەن. بانگیان بكەن.

ب :	
١- دەم ناسێت.	دەمان ناسێت.
٢- هەڵت دەبژێرن.	هەڵتان دەبژێرن.
٣- هانی دەدات.	هانیان دەدات.

پ:	
(١)	(٢)
گرتمی- گرتینی گرتیتی- گرتنی گرتی- گرتنی	گرتمی- گرتمانی گرتتی- گرتتانی گرتی- گرتیانی
هەڵی بژاردم- هەڵی بژاردین هەڵی بژاردیت- هەڵی بژاردن هەڵی بژارد- هەڵی بژاردن	هەڵمی بژارد- هەڵمانی بژارد هەڵتی بژارد- هەڵتانی بژارد هەڵی بژارد- هەڵیانی بژارد
پەروەردەی كردم- پەروەردەی كردین پەروەردەی كردیت- پەروەردەی كردن پەروەردەی كرد- پەروەردەی كردن	ڕزگارمی كرد- ڕزگارمانی كرد ڕزگارتی كرد- ڕزگارتانی كرد ڕزگاری كرد- ڕزگاریانی كرد

بەری نوکە ئەم فێری وێ چەندێ بووین، کو بەرکار هەردەم دگەل کارێ تێپەڕ دهێت، ئەڤجا ل ڤێرە مە دڤێت بزانین، کا چەوا جهناڤێن کەسی یێن لکاو دکرمانجییا خوارێدا دبنە بەرکار دڕستەییێدا. دبەرسڤێدا دێ بێژین، جهناڤێن کەسیێ لکاو دبنە بەرکار دڕستەییێدا ب ڤی شێوەیێ ل خوارێ:

أ هەکە ل ڕستەیێن پشکا (ئـ) بنێرین، دێ بینین کو کارێن (ببەخشن، وەربگرە، بانگ بکەن) هەمی کارێن داخوازیێن تێپەڕن، دگەل ڤان کاراندا جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م، ی، مان، یان) دبنە بەرکار، ئەڤجا هەکە کارێ داخوازیێ تێپەڕ (سادە) بوو، جهناڤێ کەسیێ لکاو ددەورێ بەرکاریدا، دێ کەڤیتە پشت نیشانا (ب) وەک دڕستەیێن (بم بەخشن – بمان بەخشن)دا دیار، لێ ئەگەر کارێ داخوازیێ تێپەڕ (نەسادە) بوو، جهناڤێ کەسیێ لکاو ددەورێ بەرکاریدا، دێ کەڤتە دوماهیا پشکا ئێکێ یا کاری، وەک دڕستەیێن (وەرم بگرە – وەرمان بگرە) یان (بانگم بکەن – بانگمان بکەن) هاتینە نیشادان.

ب هەکە ل ڕستەیێن پشکا (ب) بنێرین، دێ بینین کو کارێن (دەناسێت، هەڵدەبژێرن، هان دەدات) هەمی کارێ نەبوریێ تێپەڕن، دگەل ڤان کاران جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م، ت، ی، مان، تان، یان) دبنە بەرکار، ئەڤجا هەکە کارێ نەبوریێ تێپەڕ سادە بیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤتە پشت نیشانا (دە) وەک دڕستەیێن (دەم ناسێت – دەمان ناسێت) هاتییە نیشادان، لێ ئەگەر کارێ نەبوریێ تێپەڕ (نەسادە) بیت، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤتە دوماهییا پشکا ئێکێ یا کاری، وەک دڕستەیێن (هەڵت دەبژێرن – هەڵتان دەبژێرن)، یان (هانی دەدات – هانیان دەدات) هاتییە نیشادان.

پ هەکە ل ڕستەیێن پشکا (پ) بنێرین، دێ بینین کو کارێن (گرت ـ هەڵبژارد ـ پەروەردەکرد ـ ڕزگار کرد) بوریێ تێپەڕن، دگەل ڤان کاران هەردوو کۆمەڵێن جهناڤێن کەسیێ لکاو دێ بنە بەرکار ب دوو شێوەیان:

ئێـك

كۆمـەلا جهناڤـێ كەسـيێ لـكاو ((م ، يـت، Ø ،يـن ، ن ، ن) دبنـە بـەركار، ئەڤجـا هەكە كار (سـادە) بيـت، جهناڤـێ لكاوێ بەركار دێ كەڤتە پشـت جهناڤـێ لكاوێ بكەر، ئەگەر كەسـێ ئێكـێ يان دووێ (تاك و كۆ) بكەرێ ڕسـتەيێ بـن وەك (گرتمن – ناردميت–گرتتن–گرتتانن).
لـێ ئەگـەر جهناڤـێ لـكاوێ بكـەر، كەسـێ سـێيێ تـاك يـان كـۆ بيـت، جهناڤێ كەسـيێ لـكاوێ بـەركار دێ كەڤتـە پێشـيا جهناڤێ كەسـيێ لكاوێ بكـەر. وەك (گرتمـێ – گرتنێ – ناردميان).
لـێ ئەگـەر كار (نەسـادە) بيت، جهناڤێ كەسـيێ لـكاوێ بـەركار دێ كەڤنـە دوماهيا كارێ، وەك دڕسـتەيێن (هەلـێ بژاردم–هەلـێ بژاردين) يان (پـەروەردەى كـردم- پەروەردەى كردين) هاتييە نيشـادان.

دوو

كۆمـەلا جهناڤـێ كەسـيێ لـكاو (م ، ت ، ى ، مـان، تان ، يـان) دبنە بـەركار، ئەڤجا ئەگەر كارێ ڕسـتەيێ بوريـێ تێپەڕێ (سـادە) بيت، جهناڤێن كەسـيێ لـكاو ددەورێ بەركاريدا دێ كەڤنـە دناڤبەرا دوماهيـا كارى وجهناڤێ لكاوێ بكەردا، وەك دڕسـتەيێن (گرتمى – گرتمانى) هاتييـە نيشـادان، لێ ئەگـەر كارێ ڕسـتەيێ بوريێ تێپەڕێ (نەسـادە) بيـت، جهناڤێ لكاوێ بـەركار دێ چيتـە پشـتى پارچـا ئێكـێ ژ كارى وەكـو ڕسـتەيێن (هەلْمى بـژارد- هەلْمانى بـژارد) يان (ڕزگارمى كـرد- ڕزگارمانى كرد) هاتينە پيشـاندن.

ل ڤێـرە دياردبيـت، هەكـە كار بوريـێ تێپـەڕێ (سـادە ، نەسـادە) بيـت، جهناڤـێ لـكاو بـۆ كەسـێ سـێيێ تـاك د دەورێ بەركاريـدا دەرناكەڤيـت، هـەر چەنـدە دكۆمـەلا جهناڤێ (م ، ت ، ى، . . .) جهناڤـێ لـكاوێ كەسـێ سـێيێ يـێ تـاك ددەورێ بەركاريـدا هەيە، لێ بۆ بسـاناهيكرنا ئاخڤتنێ ئـەو ژى دەرناكەڤيت.

دەستور

١- دگەل کارێ داخوازیێ تێپەڕ (سادە ، نەسادە) کۆمەلا جهناڤێ لکاو (م ، ی ، مان ، یان) دبنە بەرکار، ئەڤجا ئەگەر کار یێ سادەبیت، دێ چنە سەر نیشانا (ب)، لێ ئەگەر کار (نەسادە) بیت، دێ چنە دوماهیا پشکا ئێکێ یا کاری.

٢- دگەل کارێ نەبوریێ تێپەڕێ (سادە ، نەسادە) کۆمەلا جهناڤێ لکاو (م ، ت ، ی ، مان، تان ، یان) دێ بنە بەرکار، هەکە کار سادەبیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ چیتە سەر نیشانا نەبوری (دە)، ئەگەر کار نەسادە بیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ چنە سەر پشکا ئێکێ یا کاری.

٣-دگەل کارێ بوریێ تێپەڕدا، جهناڤێن کەسی یێن لکاو دێ بنە بەرکار ب دوو شێوەیان:

ئ- چێدبیت جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، ت ، ی ، مان، تان ، یان) ببنە بەرکار، ئەگەر کارسادەبیت دێ کەڤنە دناڤبەرا کاری و جهناڤێلکاوێ بکەردا، لێ ئەگەر کار نەسادە بیت، جهناڤ دێ چنە پشتی پشکا ئێکێ یا کاری،ئانکو (سەر پارچا ئێکێ یا کاری).

ب- چێدبیت جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، یت ، Ø ، ین ، ن، ن) ببنە بەرکار، هەکە کار سادەبیت، جهناڤ دێ کەڤنە پشت جهناڤێ لکاوێ بکەر، لێ ئەگەر بکەرێ ڕستەیێ کەسێ سێیێ تاک یان کۆ بیت، جهناڤێ لکاوێ بەرکار دێ کەڤنە پێشیا جهناڤێ لکاوێ بکەر. و ئەگەر کار (نەسادە) بیت، جهناڤێن لکاو دێ چنە دوماهیا کاری.

تێبینی - ١ -

جهناڤێ کەسێ لکاو بۆ کەسێ سێیێ تاک ددەورێ بەرکاریدا دگەل کارێ بوریێ تێپەڕ دەرناکەڤیت.

تێبینی - ٢ -

دکرمانجییا ژووریدا جهناڤێن (م ،یت، Ø ، ین ، ن، ن) دبنە بەرکار یان بۆ بەرکاری دزڤڕن دگەل کارێ بوریێ تێپەڕ وەک :

ئازادی ئەز دیتم*	ئازادی ئەم دیتین
ئازادی تو دیتی	ئازادی هوین دیتن
ئازادی ئەو دیت	ئازادی ئەو دیتن

(*) ئانکو (ئازاد منی دیت).

ڕاهێنان - ١

جهناڤێ كەسیێ لكاو (تان ، ین) د دوو ڕستەیاندا بكاربینە، دڕستەیا ئێكێدا (تان) بكەر بیت، (ین) بەركاربیت، دڕستەیا دووێدا (ین) بكەر بیت و (تان)بەركاربیت.

ڕاهێنان - ٢

ئەركێ جهناڤێن لكاو یێن د ئەڤان ڕستەیێن خوارێدا دیاربكە:

١- بەجوانی سەیری كردین.

٢- بەوردی خوێندمنەوە.

٣- ناردمیان بۆ ئاهەنگەكە.

٤- دەمانیان هێنا بۆ ئێرە.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- جهناڤێ لكاو (ن) دبیتە بەكار دگەل كارێ:

ئ- بۆڕیێ تێپەڕ　　　ب- نەبوریێ تێپەڕ

ب- داخوازیێ تێپەڕ　　　ت- هەرسێ

٢- (بانگمان كردیت) ئەگەر كارێ ڕستەیێ بگهۆڕین بۆ نەبوریێ ڕاگەهاندن، دێ بیتە:

ئ- بانگمان دەگەیت.　　　ب- بانگمان دەگردیت.

پ- بانگت دەگەین.　　　ت- بانگت ناكەین.

٣- (وەرتان دەگرتین.) ئەم دشێین (ین) بكەینە (مان)، چونكە كار:

ئ- بوریێ تێپەڕە　　　ب- نەبوریێ تێپەڕە

پ- داخوازیێ تێنەپەڕە　　　ت- بوریێ تێنە پەرە

٤- (هەڵت بژارد) ئەگەر کارێ ڕستەیێ بکەینە داخوازی، دێ بیتە::

ئـ- هەڵت بژێرم　　　ب- هەڵیان بژێرە

پ- هەڵی بژێرە　　　ت- هەڵت بژێرن

٥- (بانگی کردم بۆ ئاهەنگەکە.) ئەرگێ جهناڤێ لکاو (م) چییە؟

ئـ- بکەرە　　ب- بەرکارە　　پ- نەمامکەرێ بەریایدەیە　　ت- دیارکەرە

ڕاهێنان - ٤

د ڕستەیا (پار هەڵی بژاردین).

١- (ین) چییە؟ و ئەرکێ وێ چییە؟ بۆچی کەفتییە وی جهی؟

٢- ئەگەر (ین) بگوهۆڕین بۆ (مان) دێ کەڤیتە کیڤە؟ بۆچی؟

٣- ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ دەمێ نەبوری، ئەرکێ هەردوو جهناڤێن لکاو دیاربکە.

ئەركی جهناڤێن كەسی یێن لكاو

سێ: وەك تەمامكەری بەیاریدە

/١

أ- نامەكەم بۆ هات (دێت). (م - ت - ی - مان - تان - یان)
بۆم هات (دێت).
پارەكەت لێ كەوت (دەكەوێت).
لێت دەكەوێت.
هەواڵەكەیان پێ گەیشت (دەگات).
پێیان گەیشت (دەگات).

ب- كارەكەم بۆ تەواوكرا (دەكرێت).
بۆم تەواوكرا (تەواو دەكرێت).
دەفتەرەكەت لێ ستێنرا (دەستێنرێت).
لێت ستێنرا (دەستێنرێت).

پ- گوندەكانیان بۆ ئاوەدان دەكەنەوە.
بۆیان ئاوەدان دەكەنەوە.
كارەكەت پێ دەسپێرێت.
پێت دەسپێرێت.
وانەكەمان تێ دەگەیەنێت.
تێمان دەگەیەنێت.

/٢

أ- دارشتنەكەم بۆ بخوێنەوە.(م – مان ، (-،-) ، ی – یان)
بۆم بخوێنەوە.
هەواڵەكەیان پێ بڵێ.
پێیان بڵێ.

ب- پێیان بگەن.
تێیان بگەن.

/٣

ئ- پرسیارەکانی بۆم چاپکرد.(م - ت - ی - مان - تان - یان)

بۆمی چاپکرد.

ب- پرسیارەکانی بۆ چاپکردم. (م – یت – ø – ین - ن - ن)

بۆی چاپکردم

بەری نوکە مە ئەو زانیبوو، کو تەمامکەرێ بەیاریدە ئەو ناڤە، یان جهناڤە، کو دڕستەییدا ڕامانا کاری تەمام دکەت ب هاریکاریا ئامرازێ پەیوەندی، دگەل کارێ تێنەپەڕ و تێپەڕ دهێت.
ل ڤێرە مە دڤێت بزانین، کا چەوا جهناڤێ کەسێ یێ لکاو د کرمانجییا خوارێدا دبیتە تەمامکەرێ بەیاریدە؟
دبەرسڤێدا دێ بێژین، جهناڤێ کەسێ لکاو دشێت ببیتە تەمامکەرێ بەیاریدە ولپەی جۆرو دەمێ کارێ ڕستەیێ ودچەند شێوەیێن جودا دا دەردکەڤن:

ئێک

ئەگەر کارێ ڕستەیێ، کارەکێ تێنەپەڕێ (بوری، یان نەبوری) یێ سادە، یان نەسادە بیت. بکەرێ کارێ دناڤ ڕستەییدا هاتبیتە بەحسکرن، جهناڤێ کەسێ یێ لکاو ژکۆمەلا (م، ت، ی، مان، تان، یان) ددەورێ تەمامکەرێ بەیاریدەدا دێ کەڤنە پشت وی ناڤێ ئەوێ دبیتە بکەرێ ڕستەیێ، وەک دڕستەیێن ژمارە (١) لقێ (ئـ)دا هاتینە نیشادان، وەک دبینین دڕستەیا (نامەکەم بۆ هات)، پەیڤا (نامەکە) بکەرێ ڕستەییە، (بۆ) ئامرازێ پەیوەندییە وجهناڤێ کەسێ لکاو (م) ل پشتی پەیڤا (نامەکە) هاتییە، تمامکەرێ بەیاریدەیێ کارییە، ئەم دشێین ل جهێ جهناڤێ کەسێ لکاو (م)، هەمی جهناڤێن کەسێ یێن لکاو (مان، ت – تان، ی – یان) بکاربینین، لێ ئەگەر پەیڤا (نامەکە) لادەین، جهناڤێ کەسێ لکاو کو تەمامکەرێ بەیاریدەیە، دێ چیتە سەر ئامرازێ پەیوەندی. لێ ئەگەر ل ڕستەیێن لقێ (ب) بنێڕین، دێ بینین هەردوو کارێن (تەواوکرا ، ستێنرا) بوریێ بکەر نەدیارن و هەردوو کارێن (تەواو دەکرێت ، دەستێنرێت)

نەبوریێ بکەر نەدیارن و دگەل ڤان کاران جهناڤێن کەسی یێن لکاو ژکۆمەلا (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە کو ل دوماهیا (جێگرێ بکەری) هاتینە، دگەل هەبوونا ئامرازێ پەیوەندی (بۆ – لێ) دڕستەیاندا، لێ ئەگەر جێگرێ بکەری ژ ڕستەیان بهێتە لادان، جهناڤێن کەسی یێن لکاو ددەورێ تامکەرێ بەیاریدەدا دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی، ئەگەر کارێ ڕستەیێ، کارێ (نەبوریێ تێپەڕ)بیت جهناڤێن کەسی یێن لکاو ژ کۆمەلا (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) دبنە تەمامکەرێ بەیاریدە ودێ کەڤنە پشت بەرکاری، لێ هەکە بەرکار هاتە لادان، جهناڤێن کەسی یێن لکاو دێ چنە سەر ئامرازێ پەیوەندی*، هەر وەک دڕستەیێن لقێ (پ) هاتینە نیشادان.

دوومە

ئەگەر کارێ ڕستەیێ (داخوازیێ تێپەڕ) بیت وبەرکار د ڕستەیێدا هەبیت، جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م – مان ،ی – یان) دێ بنە تمامکەرێ بەیاریدە و دێ کەڤنە پشت بەرکاری. لێ هەکە بەرکار هاتە لادان، جهناڤێن کەسی یێن لکاو دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی وەک دڕستەیێن ژمارە (٢)دا لقێ (ئـ) هاتییە نیشادان.

لێ هەکە کارێ ڕستەیێ (داخوازیێ تێنەپەڕ) بیت، جهناڤێ لکاوێ تەمامکەرێ بەیاریدە هەردەم دێ کەڤتە پشت ئامرازێ پەیوەندی، وەک دڕستەیێن لقێ (ب)دا هاتینە نیشادان.

سێیەم

ئەگەر کارێ ڕستەیێ (بوریێ تێپەڕ)ێ سادە، یان نەسادە بیت، ئەو جهناڤێن کەسی یێن لکاو کو دبنە تەمامکەرێ بەیاریدە، دێ ب دوو شێوەیێن جودا دەرکەڤن:

أ جهناڤێن کەسی یێن لکاو ژ کۆمەلا (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە وئێکسەر دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی، لێ هەکە بەرکارێ ڕستەیێ هاتە لادان، جهناڤێ کەسی یێن لکاوێ بکەر دێ کەڤنە پشت جهناڤێ لکاوێ تەمامکەرێ بەیاریدە، هەروەک دڕستەیێن ژمارە (٣) لقێ (ئـ) هاتینە نیشادان.

(*) دروستە سێ جهناڤێن کەسێ یێن لکاو دڕستەیەکێدا ب ئەرکێن ژ ئێک جودا بکاربهێن، هندەک جاران ئامراز و جهناڤێ لکاوێ تەمامکەرێ بەیاریدە دکەڤنە پشتی کاری، ب تایبەت د ئاخفتنێدا، وەکو: **دەی نێرێت بۆم.**

ب کۆمەلا جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، یت ، Ø ، ین ، ن، ن) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە ودێ کەڤنە پشت کارێ، وەک دنموونەیێن لقێ (ب)دا هاتینە نیشادان، لێ ئەگەر بەرکار هاتە لادان، جهناڤێ کەسیێ لکاوێ بکەر دێ کەڤتە پشت ئامرازێ پەیوەندی، وەک درستەیا (بۆی چاپکردم) دا دیار.

دەستور

جهناڤێن کەسی یێن لکاو دبنە تەمامکەرێ بەیاریدە درستەییدا ب ڤی شێوەیێ ل خوارێ:

١- دگەل کارێ تێنەپەڕێ دەمێ (بوری ، نەبوری)، هەروەسا کارێ بکەر نەدیار، کۆمەلا جهناڤێ کەسییێ لکاو (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە ودێ کەڤنە پشت بکەری یان جێگرێ بکەری، ئەگەر بکەر یان جێگرێ بکەری بهێنە لادان، جهناڤ دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی.

دگەل کارێ (نەبوریێ تێپەڕ) ژی، کۆمەلا جهناڤێ کەسییێ لکاو (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) ددەورێ تەمامکەرێ بەیاریدەدا دێ کەڤنە پشت بەرکارێ ڕستەیێ، هەکە درستەییدا هەبوو، لێ ئەگەر بەرکار هاتە لادان، جهناڤ دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی.

٢- دگەل کارێ (داخوازی) کۆمەلا جهناڤێ کەسییێ لکاو (م ـ مان ، ی ـ یان) دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە ودێ کەڤنە پشت بەرکارێ، هەکە کار تێپەڕبیت وبەرکار هەبیت، لێ ئەگەر بەرکار هاتە لادان، جهناڤ دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی، لێ هەکە کار تێنەپەڕ بیت، جهناڤ هەردەم دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی.

٣- دگەل کارێ (بوریێ تێپەڕ)دا، جهناڤێن کەسی یێن لکاو دێ بنە تەمامکەرێ بەیاریدە ب دوو شێوەیان:

ئ/ چێدبیت جهناڤێ کەسییێ لکاو (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) ببنە تەمامکەرێ بەیاریدە و ئێکسەر دێ کەڤنە پشت ئامرازێ پەیوەندی.

ب- چێدبیت کۆمەلا جهناڤێ کەسییێ لکاو (م ، یت ، Ø ، ین ، ن، ن) ببنە تەمامکەرێ بەیاریدە و دێ کەڤنە پشت کارێ، هەر وەسا دڤی دەمێ کاریدا، جهناڤێ کەسییێ لکاو بۆ کەسی یێن سێیێ تاک د دەورێ تەمامکەرێ بەیاریدەدا دەرناکەڤیت*.

(*) جهناڤێ کەسییێ لکاو بۆ کەسێ سێیێ تاک د دەورێ تەمامکەرێ بەیاریدەدا دگەل کارێ بوریێ تێپەڕ دەرناکەڤیت، هەکە کۆمەلا دوویێ یا جهناڤێن لکاو وەرگرتبیت.

ڕاهێنان - ١

كەنگی جهناڤێ لكاو وەك تەمامكەرێ بەیاریدە دڕستەیێدا دەرناكەڤیت؟ ب نمونەڤە دیاربكە؟

ڕاهێنان - ٢

بۆت نوسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیم
دوندی قەندیلی گۆڕەپانی هەڵگورد نیم

١- دنیڤ دێرا ئێكێدا دوو جارا جهناڤێ (ت) هاتییە، ئەركێ هەر ئێكێ ژوان چییە؟
٢- (م) یا ل پشت (نووسی) و پشت (بنووسم) ئەركێ وان چییە؟

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەڵبژێرە:

١- د ڕستەیا (دیارییەكەمان بۆ ناردیت). جهناڤێ لكاو (یت) ئەركێ وی چییە؟
ئـ- بكەر ب- بەركار پ- تەمامكەرێ بەیاریدە ت- دیاركەر

٢- ڕستەیا (قەڵەمەكەم لێ دەبات). ئەگەر بگوهورێن بۆ بوریێ نێزیكێ ڕاگەهاندن، دێ بیتە:
ئـ- قەڵەمەكەم لێ بردی . ب- قەڵەمەكەی لێم برد.
پ- قەڵەمەكەم لێ بردی. ت- قەڵەمەكەی برد.

٣- جهناڤێ لكاو (ین) دبیتە تەمامكەرێ بەیاریدە، دگەل كارێ:
ئـ- بوریێ تێپەڕ ب- نەبوریێ تێپەڕ
پ- داخوازیێ تێنەپەر ت- بوریێ تێنەپەر

٤- دڕستەیا (شیعرەكەی بۆ نووسیم) ئەگەر جهناڤێ لكاو(م)بگوهۆڕین بۆ جهناڤێ لكاو (ت)دێ بیتە:
ئـ- شیعرەكەت بۆی نووسی. ب- شیعرەكەم بۆت نووسی.
پ- شیعرەكەی بۆت نووسی. ت- شیعرەكەی بۆ نووسییت.

٥- دڕستەیا (كڵاوەكەم لێ وەردەگریت) ئەركێ جهناڤێ لكاو (م) چییە؟
ئـ- بكەر ب- بەركار پ- تەمامكەرێ بەیاریدە ت- دیاركەر

ڕاهێنان - ٤

د ڕستەیا (ولاتەکەیان لێ دابەشکردین).

١- (ین) چییە؟ بۆچی کەفتییە وی جهی؟

٢- (لێ) شرۆڤەبکە.

٣- هەکە (ین) بگوهۆڕین بۆ جهناڤێ (مان) دێ کەڤتیە کیڤە؟ بۆچی؟

٤- هەکە ناڤێ (ولاتەکە) لادەین، (یان) دێ چیتە کیڤە؟

هەڤاڵناف ژلایێ پێکهاتنێڤە

هەڤالناف ژلایێ چەوایيا دروست بوونێڤە ئانکو پێکهاتنێڤە دوو جۆرە:

ئـ- هەڤاڵناڤێ سادە.

ب- هەڤاڵناڤێ نەسادە.

ئـ هەڤاڵناڤێ سادە

١- بۆ ڕۆژی نەورۆز سێ چەپك
لە نێرگز و گوڵی ناسك
ئەکەم بە دیارییەکی جوان
بۆ گەلی کوردی قارەمان
٢-چ نارو پێتێ دا سەرمە
ئەڤینا تە قەوی گەرمە
٣- ئەمێن ئازا لە دوژمن ناترسین.
٤- بابێ دارای هەژارە، لێ دل و دەروونێن وی دەوڵەمەندن.
٥- دارا هشك سێبەرێ ناکەت.

هەڤاڵنـــاف، پەیڤەکـــە دبیتـــە دیارکـــەرێ ناڤەکی یـــان جهناڤەکی یـــان هەڤاڵناڤەکێ دی، یان تەمامکەرێ کارەکێ نەتەمام، ئانکو ســـیفەتەکێ ئاشکەرا دکەت و ژ وەکهەڤێن وێ جودادکەت. هەڤاڵنـــاف ژی لیـــەی چەوایيا دروســـتبوونا بنچینەیـــا پەیڤێ دبیتە چەند پشـــکەک، ل ڤێرە دێ بەحســـێ هەڤاڵناڤێ ســـادە کەین.

دنمونەیـــا ژمـــارە (١)دا، هـــەر ئێـــک ژ پەیڤێـــن (ناســـک ، جـــوان ، قارەمـــان) هەڤاڵناڤـــن و ژ پەیڤـــەکا ڕامانـــدارا ســـەربەخۆ پێکهاتینـــە، چ پێشـــگر و پاشـــگر دگەلدانینـــن و ژ ئەگـــەرێ (ی) ئامـــرازێ دانەپـــاڵ بووینـــە دیارکـــەرێ پەیڤێـــن (گـــوڵ ، دیارییـــەک ، کـــورد) و وەســـفا وان ناڤـــان کرییـــە و ژهـــەف ڕەگەزێـــن وێ جوداکرییـــە.

د نموونەیا ژمارە (٢)دا، پەیڤا (گەرم) هەڤاڵناڤە و ژ پەیڤەکا ڕاماندارا سەربەخۆ پێکهاتییە وبوویە تەمامەکەرێ ڕاستەوخۆیێ کارێ نەتەمام (ە).

دڕستەیا ژمارە (٣)دا، پەیڤا (ئازا) هەڤاڵناڤە و ژپەیڤەکا ڕاماندارا سەربەخۆ پێکهاتییە وب ئەگەرێ (ێن) ئامرازێ خستنە سەر بۆ کۆ بوویە دیارکەرێ جهناڤێ کەسییێ جودا (ئەم).

دڕستەیا ژمارە (٤) دا، پەیڤا (هەژار) هەڤاڵناڤەکێ سادەیە، و ژ پەیڤەکا ڕاماندارا سەربەخۆ پێکهاتییە، و ئەرکێ تەمامکەرێ ڕاستەوخۆیێ کارێ نەتەمام وەرگرتییە، و دڕستەیا (٥) دا، پەیڤا (هشک) هەڤاڵناڤەکێ سادەیە و ژ پەیڤەکا ڕاماندارا سەربەخۆیە، و ئەرکێ وێ دیارکەرێ ناڤییە.

ب هەڤاڵناڤێ نەسادە:

هەڤاڵناڤێ نەسادە دوو جۆرە:

١- هەڤاڵناڤێ داڕێژتی:

أ- کرێکارێ یەکەم کارێ خۆیێ تەواوکرد. کرێکارێ ئێکێ کارێ خۆ تەمامکر.

ب- من زەلامێ هوسا ب جەرگ نەدیتیە.

پ- ڕویڤیەکێ گەڕۆك ژ شێرەکێ نفستی چێترە.

ت- مرۆڤێ زانا و نەزان وەك ئێك نینن.

ج- نڤیسەرێ شیاندار بەرهەمێ وی یێ زۆرە.

ئەگەر سەحا پەیڤێن (ئێکێ ، ب جەرگ ، گەڕۆک ، نڤستی ، زانا ، نەزان، شیاندار) بکەین، دێ بینین کو هەمی هەڤاڵناڤێن داڕێژتینە و هەر ئێک ب شێوەیەکی هاتییە دروستکرن، ل ڤێرە دێ چەند یاسایەکێن دروستکرنا هەڤاڵناڤێ داڕێژتی بەرچاڤکەین.

ئێك :	- أ -	
هەڤاڵناڤێ سادە	پاشگر	هەڤاڵناڤێ داڕێژتی
ئێک، یەک	ێ ،ەم	ئێکێ ، یەکەم
ڕوون	اک	ڕووناک
نەرم	ان	نەرمان
ڕەق	ەن	ڕەقەن

- ب -		
پێشگر	هەڤاڵناڤێ سادە	هەڤاڵناڤێ دارێژتی
نە	خۆش	نەخۆش
نا	ڕاست	نا ڕاست

دوو :

- أ -		
ناڤێ سادە	پاشگر	هەڤاڵناڤێ دارێژتی
ژن	انە، انی	ژنانە، ژنانی
زێڕ	ین	زێڕین
مەلە	وان، ڤان	مەلەوان- مەلەڤان
برین	دار	بریندار
گۆشت	ن	گۆشتن
ڕاو	چی	راوچی
دەشت	ەکی	دەشتەکی
بەخت	یار، ەوەر	بەختیار، بەختەوەر

- ب -		
پێشگر	ناڤێ سادە	هەڤاڵناڤێ دارێژتی
بە،ب	تام	بەتام- ب تام
ب/بە	جەرگ	ب جەرگ/ بەجەرگ
بێ	شەرم	بێ شەرم

سێ :		- أ -	
چاوگ	ڕەگێ كاری	پاشگر	هەڤالناڤێ داڕێژتی
نڤیسین	نڤیس	ەر	نڤیسەر
گەڕان	گەڕێ	ۆك، یدە	گەڕۆك ، گەڕیدە*
ترسان	ترس	نۆك، ناك	ترسنۆك، ترسناك
فرۆشتن	فرۆش	یار	فرۆشیار
زانین	زان	ا	زانا

		- ب -	
چاوگ	پێشگر	ڕەگێ كاری	هەڤالناڤێ داڕێژتی
گۆڕین	ب- نە	گۆڕ	بگۆڕ - نەگۆڕ
مردن	نە	مر	نەمر
بەزین	ب- نە	بەز	ببەز - نەبەز

		- پ -	
پێشگر	ڕەگێ كاری	پاشگر	هەڤالناڤێ داڕێژتی
نا	بین	ا	نابینا
نە	زێ	ۆك	نەزۆك
بـ	خۆ	ەر	بخۆر

* چێنابیت پیتا بزوێنا (ێ) دگەل بزۆینا (ۆ) د (ۆك)دا و (یـ) د (یدە)دا پێكڤە بهێن، ژبەر وێ چەندێ هاتییە لادان، و جهێ خۆ بەردایە بۆ (ۆ)و (ێ) یێ.

چوار:

چاوگ	قەدێ چاوگ	پاشگر	هەڤاڵناڤێ دارێژتی
کەوتن	کەوت	وو	کەوتوو*
شکان	شکا	و	شکاو
سوتان	سوتا	و	سوتاو
ڕزین	ڕزیـ	و	ڕزیو
بردن	برد	ە	بردە
کەوتن	کەوت	ە	کەوتە

٢- هەڤاڵناڤێ لێکدای:

چەند یاساییێن دروستکرنا هەڤاڵناڤێ لێکدای:

١- ناڤ + ناڤ			
چاو	+	باز ←	چاوباز
بەژن	+	چنار ←	بەژن چنار

٢- ناڤ + ئامراز + ناڤ					
دەست	+	بە	+	سەر ←	دەست بەسەر
ڕوو	+	بە	+	خاڵ ←	ڕووبەخاڵ
گوڵ	+	بە	+	دەم ←	گوڵ بەدەم

٣- دووبارەکرنا ناڤەکی
ڕێ ڕێ - چین چین - پارچە پارچە

(*)دکرمانجییا ژووریدا پاشگرێ (ی) بسەر قەدێ چاوگێڤە دهێتە بەردان و هەڤاڵناڤێ دارێژتی ژێ دروست دبیت:

کەفت + ی = کەفتی

شکەست + ی = شکەستی

سۆت + ی = سۆتی

شویست + ی = شویستی

- دلێ سۆتی ب ئاڤ ترشکا ناکەویت.

٤- هەڤاڵناڤێ ژمارە + ناڤ				
دوو	+	دڵ	←	دوو دڵ
حەوت	+	ڕەنگ	←	حەوت ڕەنگ
یەک	+	دەنگ	←	یەک دەنگ
دوو	+	زمان	←	دوو زمان

٥- ناڤ + هەڤاڵناڤ				
دل	+	خۆش	←	دلخۆش
چاڤ	+	شین	←	چاڤشین
دەست	+	پاک	←	دەستپاک
باڵا	+	بەرز	←	باڵابەرز

٦- هەڤاڵناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ						
بۆر	+	ە	+	دەوڵەمەند	←	بۆرە دەوڵەمەند
پاک	+	و	+	خاوێن	←	پاک و خاوێن
شۆخ	+	و	+	شەنگ	←	شۆخ و شەنگ

٧- هەڤاڵناڤ + ئامراز + ناڤ						
شۆڕ	+	ە	+	ژن	←	شۆڕەژن
وشک	+	ە	+	ساڵ	←	وشکە ساڵ
پیر	+	ە	+	مێرد	←	پیرەمێرد
شۆڕ	+	ە	+	سوار	←	شۆڕەسوار

٨- ناڤ + ڕەگێ کاری				
ئاشتی	+	خواز	←	ئاشتی خواز
ستران	+	بێژ	←	سترانبێژ
زمان	+	زان	←	زمانزان
قورئان	+	خوێن	←	قورئان خوێن
ڕۆژنامە	+	نقیس	←	ڕۆژنامەنقیس

٩- هەڤاڵناڤ + ڕەگێ کاری

ڕاست	+	بێژ	←	ڕاستبێژ
گەش	+	بین	←	گەشەبین
ڕەش	+	پۆش	←	ڕەشپۆش
خۆش	+	نووس	←	خۆشنووس

١٠- دووبارەکرنا هەڤاڵناڤێ سادە

خۆش خۆش - جوان جوان - سوور سوور

١١- هاڤاڵکار + ناڤ

ژێر (بن)	+	دەست	←	ژێردەست(بن دەست)
ژێر	+	چەپۆک	←	ژێرچەپۆک
بن	+	دیوار	←	بن دیوار

١٢- ناڤ + ڕەگێ کاری + پاشگر

خەبات	+	کە	+	ەر	←	خەباتکەر
ڕەنج	+	دە	+	ەر	←	ڕەنجدەر
جل	+	شۆ	+	ر	←	جل شۆر
ڕاو	+	کە	+	ر	←	ڕاوکەر

دەستور

هەڤاڵناڤ ژلایێ پێکهاتنێڤە دوو جۆرە:

١- هەڤاڵناڤێ سادە:

ئەو هەڤاڵناڤە کو ژ پەیڤەکا سادەیا ڕاماندارا سەربەخۆیا تەمام پێک دهێت.

٢- هەڤاڵناڤێ نەسادە:

هەڤاڵناڤێ نەسادە دوو جۆرە:

ئـ- هەڤاڵناڤێ دارێژتی: ئەو هەڤاڵناڤە، کو ژ پەیڤەکا سادو و پێشگرەکی یان پاشگرەکی یان هەردووکان پێک دهێت.

ب- هەڤاڵناڤێ لێکدای: ئەو هەڤاڵناڤە، کو ژ دوو پەیڤێن ڕاماندار یان پتر پێک دهێت.

ڕاهێنان - ١

١-چەوا هەڤاڵناڤێ داڕێژتی، ژهەڤاڵناڤێ لێکدای جودادکەین؟ ب نمونەڤە روون بکە.
٢- ب چەند رێکا هەڤاڵناڤێ داڕێژتی ژ ڕەگێ کاری دهێتە دروستکرن. ب نمونەڤە روون بکە.
٣- چەوا دشێین ژ قەدێ چاوگێ تێنەپەڕ، هەڤاڵناڤێ داڕێژتی دروست بکەین؟ ب نمونەڤە دیاربکە.
٤- چەوا ژ دوو ناڤان، دێ هەڤاڵناڤێ لێکدای دروست کەی؟ نمونەکێ بۆ بینە.

ڕاهێنان - ٢

جۆر وشێوەیێ دروستبوونا ئەڤان هەڤاڵناڤێن ل خوارێ دیاربکە.

(دەنگبێژ ، سەرسپی ، کەوتوو ، نەمر ، خەباتکەر ، تێکۆشەر ، ناشاد)

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا دروست هەلبژێرە:

١- (خەیاری گوڵ بەدەم ناسکە.) هەڤاڵناڤێ (گوڵ بەدەم) دروست بوویە ب دەستورێ
ئـ- ناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ ب- هەڤاڵناڤ+ ئامراز+ ناڤ
پ- ناڤ+ئامراز+ ناڤ ت- هەڤاڵناڤ+ ئامراز+ هەڤاڵناڤ

٢- ئێک ژ ئەڤان هەڤالناڤان دروست بوویە ب دەستورێ (پێشگر+ رەگێ کاری)
ئـ- بهێز ب- نەخۆش پ- بوێر ت- ب دڵ

٣- هەڤاڵناڤێ (کۆنە دەوڵەمەند)، ئانکو (کەڤنە زەنگین) ب چ دەستور دروست بوویە؟
ئـ- ناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ ب- هەڤاڵناڤ + ئامراز + ناڤ
پ- ناڤ + ئامراز + ناڤ ت- هەڤاڵناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ

٤- کیژ ژ ئەڤان هەڤاڵناڤە، و ب دەستورێ (ناڤ+ پاشگر) دروست بوویە؟
ئـ- پیاوکوژ ب- پیاوانە پ- پیاوەتی ت- پیاوان

٥- هەڤالناڤێ (دوو دل) ب چ دەستور دروست بوویە؟

ئـ- ناڤ+ هەڤالناڤ
ب- هەڤالناڤێ ژمارە + ناڤ
پ- هەڤالناڤێ چەوایی + ناڤ
ت- هەڤالناڤ + هەڤالناڤ

ڕاهێنان - ٤

ژئەڤان ڕستەیێن ل خوارێ هەڤالناڤان بینەدەر و جۆرێن وان ژلایێ پێکهاتنێڤە دەست نیشان بکە.

١- پێشمەرگە ب جەرگە.

٢- کچەکا نڤیسەر هاتە خەلاتکرن.

٣- ئەدیسۆنێ زانا خزمەتا مرۆڤایەتیێ کرییە.

جۆرێن هاڤاڵکاری

ژلایێ پێکهاتنێڤه

ئـ:

١- هێزا میللەتی لەشکرێ دوژمنی زوی ژناڤبر.
٢- بەفرل کوردستانێ زۆر دباریت.
٣- دایکا ڕەوشنبیر زارۆکان باش پەروەردە دکەت.
٤- گەلێ کورد ل بهارا ساڵا (١٩٩١) پەیت ڕاپەری.

ب:

١- ب شەڤ مە سەرەدانا هەڤالێ خۆ دا.
٢- پێشمەرگەکان دلێرانە بەرگری لە کوردستان دەکەن.
٣- ئەو ژدوور هاتبوون.
٤- گۆتارا خۆ ب جوانی خواند.

پ:

١- مە کوردستان پڕژدل دڤێت.
٢- لاوەکان دەستە دەستە دەهاتن.
٣- زارۆك دەڤ و دەڤ کەفت.
٤- مە جەژنا هەڤسۆییان ماڵ ب ماڵ پیرۆزکر.

مە بەری نوکە ئەڤ چەندە خواندییە، کو هاڤاڵکار بەرسڤا پرسیارا (چەوا ، ل کیڤە ، کەنگی ، چەند . . .) لایەنەکێ ڕویدانا کاری ددەت و وەسفا وی کاری دکەت وسنوورەکی بۆ ڕویدانا کاری درستەییدا دیاردکەت.

ئەگەر تەماشەی ڕستەیێن پشکا (ئـ) بکەین، دێ بینین پەیڤێن (زوی ، زۆر ، باش ، پەیت) هەمی هاڤاڵکارن وهەر ئێک ژوان درستەیا خۆدا وەسفا کاری کرییە، هەمی ژی ژلایێ پێکهاتنێڤە دسادەنە.

دڕستەیێن پشکا (ب)دا پەیڤێن (ب شەڤ ، دلێرانە ، ژدوور، ب جوانی) هەمی هاڤاڵکارێن دارێژتینە، هەر ئێک ژوان دڕستەیا خۆدا وەسفا کارێ ڕستەیا خۆ کرییە.

دڕستەیێن پشکا (پ)دا پەیڤێن (پڕ ژدل ، دەستە دەستە ، دەڤ و دەڤ ، ماڵ ب ماڵ) هەمی هاڤاڵکارێن لێکداینە، هەر ئێک ژوانا دڕستەیا خۆدا وەسفا کارێ ڕستەیا خۆ کرییە.

ئەڤجا ل ڤێرە مەدڤێت بزانین، کو هاڤاڵکار ژلایێ پێکهاتنێ و دروست کرنێڤە چەند جۆرە؟ هەر جۆرەک چەوا و ژ چ پێک دهێت؟ دبەرسڤێدا دێ بێژین هاڤاڵکار ژلایێ پێکهاتنێڤە دبیتە دوو جۆر، بڤی ڕەنگێ خوارێ:

أ- هاڤاڵکارێ سادە. **ب- هاڤاڵکارێ نەسادە.**

أ هاڤاڵکارێ سادە

ئەو هاڤاڵکارە کو دبنیاتدا ژ پەیڤەکا ڕاماندارا سەربەخۆ پێکهاتییە و دڕستەییدا وەسفا کارێ دکەت.وەک(زوو،باش،زۆر،پەیت،پار،کێم،دوور،نێزیک،خراپ،درەنگ،سەر،ژێر،تەنشت،...)

ب هاڤاڵکارێ نەسادە

دبیتە دوو جۆر:

١ هاڤاڵکارێ دارێژتی: ئەو هاڤاڵکارە کو ژ پەیڤەکا ڕاماندار دگەل پێشگرەکی یان پاشگرەکی یان هەردووکان پێک دهێت.

هندەک ژڕێکێن دروستکرنا هاڤاڵکارێ دارێژتی:

١- پێشگرێ (بە،ب،ژ) + ناڤ
(بەناز،بەدڵ ، بەگیان ، بەشەو ، بەزستان ، بەساڵ،ب ڕۆژ،ب شەڤ ، ژدل ، ....)

٢- پێشگر + هاڤەڵکار
(بەزۆر، لەدوور، لەتەنیشت ، لەنزیك ، ژدویر ، ل نێزیك ، ....)

ناڤ + پاشگرێ (انە)
(ڕۆژانە ، شێرانە ، منداڵانە ، ساڵانە ، زارۆکانە ، ......)

٤- هەڤاڵناڤ + پاشگرێ(انه)

(مەردانە، دلێرانە، هێمنانە، ئازایانە، ژیرانە.....)

٥- پێشگر + هەڤاڵناڤ + پاشگر

(بەجوانی، بەباشی، ب خۆشی، بەساردی، بەهێمنی، ب گەرمی.....)

٦- پێشگر + ناڤ + پاشگر

(بەهاوینێ، بێ شەرمانە، بێ باکانە، بەکوردایەتی...)

٢ هاڤاڵکارێ لێکدای: ئەو هاڤاڵکارە کو ژ دوو پەیڤێن ڕاماندار یان پتر پێک دهێت.

هندەك ژڕێکێن دروستکرنا هاڤاڵکارێ لێکدای:

١- ب دووبارەکرنا ناڤی یان هەڤاڵناڤی یان هەڤاڵناڤێ ژمارە

(چپ چپ ، دەستە دەستە، پۆل پۆل......)

(جوان جوان ، هێدی هێدی ، وردە وردە.....)

(یەك یەك ، چوار چوار، دوو دوو........)

٢- ناڤ + ئامرازێ(ب، بە) + ناڤ

(ڕووبەڕوو، ماڵ ب ماڵ ، دێ بەدێ، شاربەشار ، گوند ب گوند.....)

٣- ناڤ + ئامرازێ (او) + ناڤ

(سەراوسەر، دەماودەم ، دۆڵاودۆڵ، پشتاوپشت......)

٤- هەڤاڵناڤ + ئامرازێ (و) + هەڤاڵناڤ

(تێروپڕ، کزومات، پاکوخاوێن، کزومەلوول.....)

٥- هەڤاڵناڤ + ئامرازێ (بە ، ب ، ژ) + ناڤ

(پڕبەدڵ، پڕبەدەم ، پڕبەدەنگ، پڕژدل ، پڕ ب خەم......)

٦- پێشگر + هەڤاڵناڤێ لێکدراو + پاشگر

(ب سەربەرزی، بەڕووخۆشی ، بەدڵخۆشی ، بەدڵشکاوی، ب روی گەشی.....)

٧- هەڤاڵناڤێ نیشانە + ناڤ

(ئەمشەو ، ئەمڕۆ ، ئەوساڵ، ئەوسا ، ئەڤ ساڵە ، ئەڤرۆ.....)

ڕاهێنان - ١

جۆرو شێوەیێ دروستکرنا ئەڤان هاڤاڵکارێن خوارێ دیاربکە:

(ئەڤرۆ ، بەگوڕ ، تاقم تاقم ، بە دۆستایەتی ، زارۆکانە)

ڕاهێنان - ٢

ئەڤان ڕستەیێن خوارێ شرۆڤەبکە:

١- جوانێ زارۆکێ جوان جوان پەروەردەکرییە.

٢- گەلێ کوردستانێ دلێرانە ڕاپەڕی.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە:

١- کیژ ئەڤان هەڤاڵکاران پێکهاتییە ژ (ناڤ + پاشگر)؟

ئـ- ژیرانە ب- هێمنانە پ- سالآنە ت- ئازایانە

٢- هەڤاڵکارێ (ئەمرۆ) پێکهاتیە ژ :

ئـ- پێشگر + ڕەگێ کاری ب- هەڤاڵناڤێ نیشانە + ناڤ

پ- هەڤاڵناڤێ نیشانە + ڕەگێ کاری ت- پێشگر + ناڤ

٣- کیژ ئەڤان هەڤاڵکاران لێکدایە؟

ئـ- مەردانە ب- بێ شەرمانە پ- ئەوسا ت- مندالآنە

٤- کیژ ئەڤان هەڤاڵکاران پێکهاتییە ژ (پێشگر + هەڤاڵکار)؟

ئـ- بەزۆر ب- بەگوڕ پ- بباشی ت-بەماڵ

٥-(پڕ بە دڵ بانگدەکەم، سەربەستیم دەوێ)، هەڤالکارێ ئەڤێ ڕستەیێ چەوا دروست بوویە؟

ئـ- ناڤ + ئامراز + ناڤ ب- هەڤاڵناڤ + ئامراز + هەڤاڵناڤ

پ- هەڤاڵناڤ + ئامراز + ناڤ ت- پێشگر + ئامراز + ناڤ

ڕاهێنان - ٤

پەیڤا (خراپ ، زارۆکانە) ددوو ڕستەیاندا بکاربینە ب مەرجەکی جارەکێ ببیتە هەڤاڵناڤ وجارەکا دی ژی ببیتە هاڤاڵکار.

ڕاده

١- ڕادەیا هەڤاڵناڤی:
٢- ڕادەیا هاڤاڵکاری.

١- من پەرتووکەکا کەڤن کڕی.
من پەرتووکەکا زۆر کەڤن کڕی.

٢- من فاکسەك بلەز بۆ برایێ خۆ هنارد.
من فاکسەك زۆر بلەز بۆ برایێ خۆ هنارد.

٣- قوتابی درەنگ هات.
قوتابی پیچەك درەنگ هات.

٤- پیاوەکە دوورڕۆیشت.
پیاوەکە گەلەگ دوورڕۆیشت.

بەری ئەم بەحسێ ڕادەیا هەڤاڵناڤی یان ڕادەیا هاڤاڵکاری بکەین پێدڤییە بەرسڤا ئەڤان جۆرە پرسیاران بدەین کو ڕادەیا هەڤاڵناڤی یان ڕادەیا هاڤاڵکاری چییە؟

چەوا دێ ڕادەیا هەڤاڵناڤەکی یان هاڤاڵکارەکی دیارکەین؟ ئەو پەیڤێن ڕادەی نیشا ددەن کیژکن؟ ئەم ب فەر دزانین سەرنجێ بۆ وێ ڕاستیێ ڕابکێشین کو ئەوژی ڕادەیا هەڤاڵناڤی ئانکو دەرئێخستنا ڕادەیا هەڤاڵناڤییە ب هەڤاڵناڤەکێ دی، چنکو گەلەک پەیڤێن ڕادەیا هەڤاڵناڤی دناڤ ڕستەییدا ڕادەیا هاڤاڵکاری ژی دەرئێخن، ڤێجا ئەگەر مەبڤێت ڕادەیا هەڤاڵناڤەکی دڕستەییدا دەربێخین، هینگی دێ ب ڕێکا هەڤاڵناڤێ نەدیار هێتە دەرئێخستن، کو دکەڤیتە پێشیا هەڤاڵناڤێ سەرەکی، هەروەکی دڕستەیا ئێکێ و دوویێ یا ڕێزا ژمارە (١)دا هاتییە دیارکرن.

دڕستەیا ئێکێدا پەیڤا (کەڤن) هەڤاڵناڤێ چەوایییە ودیارکەرێ پەیڤا (پەرتووک)ە، ب ڕێکا ئامرازێ دانەپاڵ (خستنەسەر) پێکهاتییە، لێ دڕستەیا دوویێدا پەیڤا (زۆر) بوویە دیارکەرێ هەڤاڵناڤێ (کەڤن). هەڤاڵناڤێ (کەڤن) ژی دیارکرییە وڕادەیا وێ کەڤناتیێ نیشاددەت. ئەڤجا هەردووک ئانکو (زۆر کەڤن) وەکو گرێیەکا هەڤاڵناڤی دبنە دیارکەرێ

پەیڤا (پەرتـووک)ێ کـو ناڤەکێ تاکێ نەناسـیارێ گشـتییە.
هـەر بڤـی ڕەنگـی ئـەم دشـێین ل شـوینا پەیڤـا (زۆر) پەیڤێن (گەلـەک ، هنـدەک، تۆزێک ، پیچـەک، کەمێـک ...) بکاربینیـن کـو هەڤاڵناڤێـن نەدیارن.
ئەگـەر بنێڕینـە ڕسـتەیێن ئێکـێ و دووێ درێـزا (٢)، دێ بینیـن پەیڤا (زۆر) ب شـێوەیەکێ جیـاواز بکارهاتییـە، ئانکـو ئەرکێ وێ دناڤ ڕسـتەییدا ژ ئەرکـێ پەیڤا (زۆر) یا ڕسـتەیێن بەری نوکـە جیاوازە.
دڕسـتەیا ئێکێـدا، پەیڤـا (بلەز) هاڤاڵـکارێ چەوایيە و چەوايیـا ڕویدانـا کارێ (هنارد) روون دکـەت، لـێ دڕسـتەیا دوویێـدا، پەیڤـا (زۆر) ڕادەیـا هاڤاڵـکاری روون دکـەت و دیارکەرێ هاڤاڵـکارێ (بلـەز)ە، هاڤاڵکارێ (بلەز) ژێ دیارکرییە و هـەردووک وەکو گرێیەکا هەڤاڵکاری، چەوايیـا ڕویدانـا کاری دەردئێخن.
دڕستەیێن ژمارە (٣)دا:
دڕسـتەیا ئێکێـدا پەیڤـا (درەنـگ) هاڤاڵـکارێ دەمییـە و دەمـێ ڕویدانا کارێ (هـات) روون دکـەت، لێ دڕسـتەیا دوویێدا پەیڤا (پیچـەک) ڕادەیا وێ هاڤاڵـکاری روون دکەت ودیارکەرێ هاڤاڵـکارێ (درەنـگ)ە، هاڤاڵـکارێ (درەنـگ) ژێ دیارکرییـە، هـەردووک وەکـو گرێیـەکا هاڤاڵـکاری دەمـێ ڕویدانـا وێ کاری دەردئێخن.
ڕستەیێن ژمارە (٤) هەر ب وێ ڕەنگێ دهێنە روونکرن.
هەر بڤێ ڕێکێ دیسـان ئەم دشـێین ل شـوینا پەیڤـا (زۆر) پەیڤێن (گەلـەک، تۆزێک، هندەک، پیچـەک، کەمێـک . . . هتد) بکاربینین.

دەستور

ئـ- ئەو هەڤاڵناڤێن کو ڕادەیا هەڤاڵناڤێ چەوایی دەردئێخن، ئەڤەنە:
(زۆر، هندەک، گەلەک، تۆزێک، پیچەک، بڕەک، کەمێک . . .هتد)* دبێژنە وانا (هەڤاڵناڤێ نەدیار).
ب- ئەڤ هاڤاڵکارێن کو ڕادەیا هاڤاڵکارێ چەوایی و دەمی و جهان دەردئێخن ئەڤەنە (زۆر، هندەک، گەلەک، تۆزێک، پیچەک، بڕەک، کەمێک . . . هتد) کو دبێژنێ (هاڤاڵکارێ چەندی).

(*) دەمێ کو ڕادەیا هەڤاڵناڤەکی یان هاڤاڵکارەکی دهێتە دەرئێخستن، پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ نینە، کو دکەڤیتە دناڤبەرا ڕادە و هەڤاڵناڤیدا یان ڕادە و هەڤاڵکاریدا.

ڕاهێنان - ١

دڕستەیا (من داڕشتنەکا باش ب جوانی نڤیسیڤە).

١- کارێ ڕستەیێ د چ ڕێژەدایە؟

٢- پەیڤا (ب جوانی) چییە؟ چەوا هاتییە دروستکرن؟

٣- پەیڤا (باش) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

٤- پەیڤا (زۆر) دانە پێش (باش) و (ب جوانی)، و د هەردوو جهاندا پەیڤا (زۆر) شرۆڤەبکە.

ڕاهێنان - ٢

ب نمونەڤە بەرسڤا ئەڤان پرسیارێن خوارێ بدە:

١- چەوا ڕادەیا هاڤاڵکاری دهێتە دەرئێخستن؟

٢- جوداهی دناڤبەرا هاڤاڵکاری و هەڤاڵناڤیدا چییە؟

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە:

١- بایەکی زۆر توند هەڵیکرد. پەیڤا (زۆر):

ئـ- ڕادەیا هەڤاڵناڤییە　　ب- ڕادەیا هەڤاڵکارییە

پـ- هەڤالناڤێ چەواییە　　ت- هەڤاڵکارێ چەندییە

٢- (مێهڤان پیچەک درەنگ چوو.) پەیڤا (پیچەک):

ئـ - ڕادەیا هەڤاڵناڤییە　　ب- ڕادەیا هەڤاڵکارییە

پـ- هەڤالناڤێ نەدیارە　　ت- هەڤالکارێ دەمییە

٣- (یاریزانەکە گۆلەکەی زۆر جوان تۆمارکرد.)، (زۆر جوان):

ئـ - گرێیا ناڤییە　　ب- گرێیا هەڤالناڤییە

پـ- گرێیا هەڤالکارییە　　ت – هەڤالناڤێ لێکدایە

٤-پەیڤا (گەلێک) د رستەیا (ژوورەکە گەلێک سارده). چییە؟

ئـ - هەڤاڵناڤێ چەواییە　　ب- ڕادەیا هەڤاڵناڤییە

ت- ڕادەیا هەڤاڵکارییە　　ت- هەڤاڵکارێ چەندییە

٥- (کەمێک لە دوور دانیشە.) پەیڤا (کەمێک) چییە؟

ئـ - ڕادەیا هەڤاڵناڤییە　　ب- ڕادەیا هەڤاڵکارییە

پ- هەڤاڵناڤێ نەدیارە　　ت- هەڤاڵکارێ جهییە

ڕاهێنان - ٤

شرۆڤەکرن:

من نامیلکە زۆر باش خواند.

من: جهناڤێ جودایە بۆ کەسێ ئێکێ تاك، بکەرە.

نامیلکە: ناڤە، گشتییە، نەناسیارە، بەرکارە.

زۆر: هاڤاڵکارێ چەندییە، دیارکەرێ هاڤاڵکارێ (باش)ە، ڕادەیا هاڤاڵکارییە.

باش: هاڤاڵکارێ چەواییە، دیارکرییە.

زۆر باش: گرێیەکا هاڤاڵکارییە، تەمامکەرێ کارێ ڕستەیێیە.

خواند: کارێ بوریێ نێزیکێ ڕاگەیاندنە، تێپەڕە، سادەیە، ئەرێ یە.

دڤان ڕستەیاندا پەیڤێن هێل دبندا شرۆڤەبکە.

١- خانێ لەپ زێڕین کەلهەکا گەلەک ئاسێ دروستکر.

٢- مێژوویا کەلها دمدم زۆر کەڤنە.

٣- پێشمەرگەی سنوورێ وەلاتی گەلەک باش پاراستییە.

دیارکەرێن ناڤی

ئێك - ئەركێ ناڤی دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی

١- باژێڕێ دهۆكێ ب هاڤینگەهان ناڤدارە.

٢- مامۆستایێ قوتابخانێ ژی ل ئاهەنگێ ئامادەبوو.

٣- دلسۆزی هۆزانەکا جزیری خواند.

٤- مەم و زین داستانەکا فۆلکلۆرییە.

٥- گوندێن کوردستانێ هاتنە ئاڤەدانکرن.

٦- ئاوی کانی لە ئاوی ڕووبار پاکترە.

٧- پەرتووکەکانی پەرتووکخانەی بەدرخانیان هەمە جۆرن.

هەر ئێک ژ پشکێن ئاخڤتنێ (ناڤ ، هەڤالناڤ ، جهناڤ) دشێن ببنە دیارکەرێ ناڤی، ل ڤێرە دێ بەحسێ ناڤی وەک (دیارکەر)ێ ناڤی کەین:

١-درستەیا ئێکێدا، پەیڤا (باژێڕ) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری) یە، پەیڤا (دهۆک) ناڤەکێ تایبەتییە (دیارکەر)ێ پەیڤا (باژێر)ە، ب هاریکارییا ئامرازێ دانەپالێ(ا)(ێ) بۆ تاکێ نێر، پێکڤە هاتینە گرێدان، گرێیا (باژێڕێ دهۆکێ) گرێیەکا ناڤییە وئەرکێ نیهادی وەرگرتییە.

٢- دڕستەیا دوویێدا، (مامۆستا) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری)یە، پەیڤا (قوتابخانە) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکەری)ێ پەیڤا (مامۆستا)یە، کو ب هاریکارییا (ێ) ئامرازێ دانەپال پێکڤە هاتینە گرێدان، (مامۆستایێ قوتابخانێ) وەکو گرێیەکا ناڤی دبیتە بکەر.

٣- دڕستەیا سێییدا، پەیڤا (هۆزانەک) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری) یە، پەیڤا (جزیری) ناڤەکێ تایبەتییە (دیارکەر)ێ ناڤێ (هۆزانەک)ییە، ب هاریکاریا ئامرازێ دانەپالێ (ا) بۆ تاکێ مێ پێکڤە هاتینە گرێدان و (هۆزانەکا جزیری) گرێیەکا ناڤییە ودبیتە بەرکار.

٤- د ڕسـتەیا چواریێدا، پەیڤا (داسـتانەک) ناڤەکـێ تاکـێ نەناسـیارێ گشـتییە (دیارکری) یـە، پەیڤـا (فۆلکلـور) ناڤەکـێ تاکێ نـە ناسـیارێ گشـتییە (دیارکـەر)ە و ب هاریکاریا ئامـرازێ دانەپـاڵ (ا)، پێکڤـە هاتینـە گرێـدان، لڤێـرە ژی (داسـتانەکا فۆلکلـۆری) وەکـو گرێیـەکا ناڤـی ئەرکـێ وێ تەمامکـەرێ ڕاسـتەوخۆیی کارێ نەتەمامـە.

٥- دڕسـتەیا پێنجێـدا، پەیڤـا (گوند) ناڤەکێ کۆیێ نەناسـیارێ گشـتییە (دیارکری)یە، پەیڤێن (کوردسـتان) ناڤەکـێ تایبەتییە (دیارکـەر)ێ ناڤێ (گوند)ە، ب هاریکاریـا ئامرازێ دانەپاڵ (یـێن) بـۆ کۆیێ نێرومێ، (گوندێن کوردسـتانێ) وەکو گرێیەکا ناڤـی دبیتە جێگرێ بکەری.

٦- د ڕستەیا شەشێدا، پەیڤا (ئاو) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارێ گشتییە (دیارکری)یە، پەیڤێن (کانی) و (ڕووبار) ژی دوو ناڤێن نەناسـیارێن گشـتینە (دیارکەر)ن، ب هاریکاریا (ی) یا ئامرازێ دانەپاڵ بۆ نێرومێ، تاک و کو دکرمانجییا خواریێدا پێکڤە هاتینە گرێدان، (ئاوی کانی) وەکو گرێیـەکا ناڤـی ئەرکێ نیهادی و (ئاوی ڕووبـار) ئەرکێ تەمامکـەرێ بەیاریدە وەرگرتینە.

٧- دڕسـتەیا حەفتێـدا، پەیڤـا (پەرتووکـەکان) ناڤەکـێ کۆیێ ناسـیارێ گشـتییە (دیارکری) یـە، هـەردوو پەیڤێـن (پەرتووکخانـەی بەدرخانیـان) دوو ناڤـن، (دیارکەر)ێـن پەیڤـا (پەرتووکـەکان)ن، کـو ب هاریکارییـا (ی) یـا ئامـرازێ دانەپـاڵ پێکڤـە هاتینـە گرێـدان، ئانکـو ناڤـێ (بەدرخانیـان) دیارکـەرێ ناڤـێ (پەرتووکخانـە) یـە، و پێکڤـە دبنـە گرێیـا ناڤـی، و گرێیـا ناڤـی (پەرتووکخانـەی بەردخانیـان) دیارکـەرێ پەیڤـا (پەرتووکەکان)ە.

پێدڤییـە ئاگەهـداری وێ چەنـدێ ببیـن، کو هەر ئێـک ژ (دیارکـری) و (دیارکـەری) دکەڤنە پـاڵ ئێـک، دڤێت دگەل ڕاسـتیێ بگونجـن ب تایبەتی ئەگـەر ناڤێ (دیارکـری) ناڤەکێ کۆ بیـت و (دیارکـەر) ناڤەکـێ تـاک بیت، چنکـو ناگونجیت و نەشـێین بێژین (دلێـن مرۆڤی، مێشـکێن زانـای، نینۆکێـن تبلـێ . . .) ئەڤـە ژلایەکی، ژلایەکـێ دیڤە، ئەم دشـێین لدویڤ جهـ و مەرەمـێ، ب مەرجەکـی دگەل ڕاسـتییێدا بگونجیـت، (دیارکـری) و (دیارکەر) یان هـەردووکان دشـێوەیێ (تـاک، کۆ، ناسـیاریان نەناسـیار)یدا دناڤ ڕسـتەییدا بکاربینین، وەکو دڕسـتەیێن سـەریدا مە نیشـا داین.

هەروەسـا دڤێـت ئامـاژە ب وێ چەنـدێ بکەین کو ناڤێ (دیارکری) دشـێت چەنـد ناڤەکێت (دیارکەر) یێن ئێک لدویف ئێک وەربگریت، وەک:

یاسایێن پەرلەمانێ حکومەتا هەرێما کوردستانێ زۆرن.

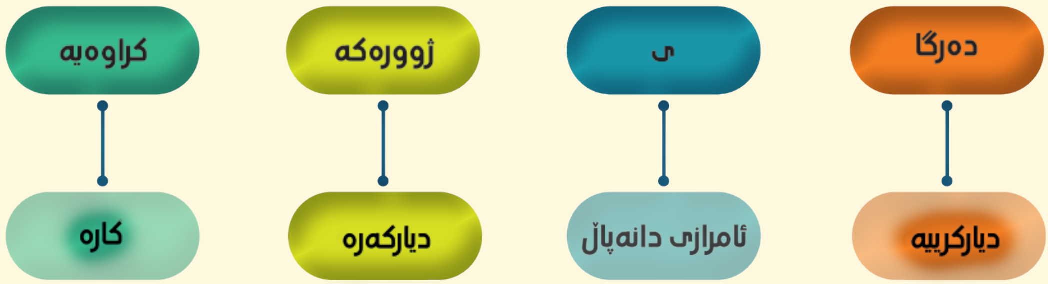
دەستور

ئەگەر ناڤەكێ (دیاركری) (دیاركەرەک) یان چەند دیاركەرەكان بدەنە پاڵ وی دەمی:

١– ناڤێ (دیاركری) پێش ناڤێ (دیاركەر) دكەڤیت.

٢–ئامرازێن دانەپاڵ دكرمانجییا ژووریدا (ێ ، ا ، ێن)*ن، ودكەڤنەدناڤبەرا هەردوو ناڤاندا. ئامرازێ دانەپاڵ دكرمانجییا خوارێدا (ی)یە، و دكەڤیتە دناڤبەرا واندا بۆ نێرومێ و تاک و كۆ دهێتە بكارئینان.

٣– ئەم دشێین ناڤێ دیاركری یان ناڤێ دیاركەرێ وی، یان هەردووكان لدویف جە و مەرەمێ، ب مەرجەكی دگەل ڕاستییێدا بگونجیت دشێوەیێ(تاک، كۆ، ناسیار، نەناسیار) ی دا دناڤ ڕستەیێدا بكاربینن.

هەروەسا ئەو چەند ئاشكرا دبیت كو پەیوەندییا دناڤبەرا دیار كری و دیاركەریدا ناسیاری وتایبەتمەندی پەیدادبیت.

(*) د كرمانجییا سەریدا ئامرازێ دانەپاڵ رەگەزی دیاردكەت، ئامرازێ (ا) بۆ ناڤێ دیاركریێ (مێ) یە یێ تاک، وەک:

زین خوشكا میرێ بۆتان بوو.

دایكا ئازادی مامۆستایە.

ئامرازێ (ێ) بۆ ناڤێ دیاركریێ (نێرە) یێ تاک، وەک:

كوڕێ پاشایێ بچویك هات.

مەلایێ جزیرێ هۆزانڤانەكێ كورد بوو.

ئامرازێن (ێد – ێت – ێن) بۆ ناڤێ دیاركریێ كۆیە، (نێر و مێ). وەک:

باژێرێن كوردستانێ خۆشن.

زارۆكێن گوندێن مە زرنگن.

ڕاهێنان - ١

درستەیا (کتێبەکانی خوێندکاران وەردەگرینەوە)دا:

١-پەیڤا (خوێندکاران) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟

٢- کارێ (وەردەگرینەوە) چ ڕێژەیە؟

٣- پەیڤا (کتێبەکان) شرۆڤەبکە.

٤-ژ کارێ (وەردەگرینەوە) ڕێژەیا بۆریێ بەردەوامێ ڕاگەهاندنێ دروستبکە، و بدە پاڵ جهناڤێ کەسێ لکاو لدویف ژمارە یا کەسێ.

ڕاهێنان - ٢

ڕستەیا گونجای بۆ ڤان داخوازیێن خوارێ بینە:

١- ناڤەکێ کۆیێ ناسیار ببیتە دیارکەرێ ناڤەکێ نەناسیار هەردوو (دیارکری و دیارکەر) بینە بەرکار.

٢- دوو ناڤێن ئێک لدویف ئێک بینە دیارکەرێ ناڤەکێ دیارکریێ تاکێ ناسیار.

٣- ناڤەکێ دەستنیشانکریێ ب ڕێکا هەڤاڵناڤێ نیشانە بۆ نێزیک ببیتە دیارکەرێ ناڤەکێ تاکێ نەناسیار.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە.

١- (مامۆستایێن کوردستانێ دلسۆزن.) د ئەڤێ ڕستەییدا دیارکری ناڤەکێ:

ئـ - تاکێ ناسیارە　　　ب- کۆیێ نەناسیارە

پ- تایبەتییە　　　ت- کۆیێ ناسیارە

٢- د ڕستەیا (تابلۆکانی ئەم ژوورە لێدەکەمەوە.) ناڤێ (تابلۆ) هاتییە دیارکرن بـ :

ئـ - هەڤاڵناڤێ نیشانە　　　ب- جهناڤێ نیشانە

پ- ناڤێ دەستنیشانکری　　　ت- جهناڤێ کەسیێ جودا

٣- دڕستەیا (ئەوە گلکۆی شەهیدی کوردستانە.) گرێیا (شەهیدی کوردستان) ئەرکێ وێ:
ئـ- دیارکەرێ ناڤییە ب- تەمامکەرێ کارێ نەتەمامە
پ- نیهادە ت- بەرکارە

٤- د ڕستەیا (مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ کورد بوو.) دیارکری ناڤەکێ:
ئـ- تاکێ مێیە ب- تاکێ نێرە پ- کۆیێ نێرە ت- کۆیێ مێیە

٥- دڕستەیا (ئوتومبێلەکانی پێشانگەکە دەفرۆشین.)، (دیارکری و دیارکەر) پێکهاتینە ژ:
ئـ- ناڤێ تاکێ ناسیار و کۆیێ ناسیار ب- ناڤێ کۆیێ ناسیار و تاکێ ناسیار
پ- ناڤێ تاکێ ناسیار و کۆیێ نەناسیار ت- ناڤێ کۆیێ نەناسیار و تاکێ ناسیار

ڕاهێنان - ٤

شرۆڤەکرن:

من هەلبەستێن مەولەوی خواندن.

من: جهناڤێ جودایە بۆ کەسێ ئێکێ تاك، بکەرە.

هەلبەست: ناڤە، کۆیە، نەناسیارە، دیارکرییە.

ێن: ئامرازێ دانەپاڵە.

مەولەوی: ناڤە، تایبەتییە، ناسیارە، دیارکەرێ ناڤێ (هەلبەست)ێیە.

هەلبەستێن مەولەوی: گرێیەکا ناڤییە، بەرکارە.

خواند: کارێ بوریێ نێزیکێ ڕاگەهاندنێیە، سادەیە، تێپەڕە.

ن: جهناڤێ لکاوە بۆ کەسێ سێیێ کۆ، بۆ بەرکارێ دزڤڕیت.

١- تیپا کچان شانۆگەری نمایشکر.

٢- دێ کەلتورێ کورد پارێزین.

دوو - ئەرکێ هەڤاڵناڤی درستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی

١- زێرێ پاقژ ژەنگ ناگریت.
خویندکارەکا زیرەك هاتە خەلاتکرن.
٢- ئەندازیارە بەتواناکە نەخشەی تەلارەکەی کێشا.
درەختە بەرزەکان سیمایەکی جوان بە ژینگە دەبەخشن.
٣- أ- ئەستێرە گەشەکە دەرکەوت.
گەزۆ نایابەکان فرۆشران.
بەهێ گەییوەکانم لێکردەوە.
مامۆستا بەرێزەکان دڵسۆزن.
ب- دۆیە ترشەکەی ڕۆکرد.
بایە بەهێزەکە هەڵی کرد.
دێیە خۆشەکانیان بینیوە.
شەیە* بچووکەکە بکڕە.
٤- لە کانییە ڕونەکان پڕۆژەی ئاوی گوندەکان دروست دەکرێت.
شاتووە سوورەکەم خوارد.
بییە سەوزەکان مەبڕنەوە.
٥- ئەڤ زانکۆیە پێشکەڤتییە.
من چوار گۆڤار کڕین.
کیژیاریزان ئامادەنەبوو.
هندەك مرۆڤ هاتن.
جوانترین دیاری پێشکێشی مە کر.
٦- تە گولا چەوا دڤێت؟
من ڕۆمانا چوارێ نڤیسی.
دێ فەرهەنگەکا دی بکارئینم.
چیرۆکەکا خۆشتر هاتە چاپکرن.
٧- چواریەکی وێنەکەم ڕەنگکرد.

(*) شـــە: شــــانە

هەڤاڵناڤ پەیڤەکە وەسفا ناڤەکی یان جهناڤەکی دکەت، هەمی جۆرێن هەڤاڵناڤی دشێن ببنە دیارکەرێ ناڤەکی یان جهناڤەکی، ژڤی لایڤە دێ ژ هەڤ نڤش و ڕەگەزێن خۆ هێتە جوداکرن. هەڤاڵناڤێ چەوایی (سادە - نەسادە) بیت، دێ بیتە دیارکەر ولدویف چەند مەرجەکا دێ کەڤیتە پاڵ ناڤی:

١/ ئەگەر ناڤێ دیارکری ناڤەکێ گشتیێ کۆ یێ نەناسیاریان ناڤەکێ تاکێ نەناسیار بیت، هەڤاڵناڤەك ببیتە دیارکەرێ وی،

هینگی پێدڤییە ئامرازێ دانەپاڵ (ێ، ا، ێن، ی) بێخینە نیڤا ناڤی و هەڤاڵناڤیدا، وەکی دنموونەیێن رێزا (١)دا هاتینە نیشادان.

درستەیا ئێکێدا پەیڤا (زێڕ) ناڤەکێ گشتییە و نەناسیارە، هەڤاڵناڤێ (پاقژ) لدویف دا هاتییە بوویە دیارکەرێ وی.

و درستەیا د بندا (خوێندکارەک) ناڤەکێ تاکێ نەناسیارە، و هەڤاڵناڤێ (زیرەک) لدویف دا هاتییە و بوویە دیارکەرێ وێ.

٢/ دکرمانجییا خوارێدا دەمێ ناڤێ دیارکری، ناڤەکێ (تاك یان کۆیێ ناسیار) بوو، ل دەمێ هەڤاڵناڤەك دببیتە دیارکەرێ وی،

ئامرازێ دانەپال (ی) دێ بیتە (ە)، نیشانەیێن ناسیارییێ (ەکە ، ەکان) دێ کەڤنە پشت هەڤاڵناڤی، ئانکو ناڤ و هەڤاڵناڤ پێدڤییە بکەڤنە سەر شێوەیێ (ناڤەکێ لێکدای)، و ئەگەر چەند هەڤاڵناڤەک لدویف ئێک هاتن و بوونە دیارکەرێن ناڤی، نیشانەیا ناسیارییێ دێ کەڤیتە پشتی هەمی هەڤاڵناڤان.

ڤێجا ئەگەر دوماهیا ناڤێ دیارکری پیتەکا نەبزوێن بیت، ل جهێ (ی) دێ ئامرازێ دانەپاڵ (ە) کەڤیتە دناڤبەرا (ناڤ) و (هەڤاڵناڤ) یدا وەکو (ئەندازیارە ب تواناکە ....) درستەیا ژمارە (٢) دا.

دڤێ ڕستەییدا (ئەندازیار) ناڤەکە ب پیتا نەبزوێن (ر) دوماهی هاتییە، ل دەمێ دکەینە ناسیار وهەڤاڵناڤەک دێ بیتە دیارکەرێ وی، هینگێ پێدڤییە ب وی ڕەنگێ سەری بێخینە شێوەیێ (ناڤەکێ لێکدای) و (ی) یا ئامرازێ دانەپاڵ بکەینە (ە).

لێ ئەگەر ناڤێ دیارکری ل سەر شێوەیێ کۆیێ ناسیاردابیت و هەڤاڵناڤەک ببیتە دیارکەرێ وی، هینگی لدویف دستوورێ بەرێ، دگەل هەڤاڵناڤی دێ ئێخینە سەر شێوەیێ (ناڤەکێ لێکدای)، پاشی نیشانەیا ناسیاری (ەکە) ونیشانەیا کۆیێ (ان) دکرمانجییا خوارێدا دێ دانینە دوماهیا هەمیان، وەکی درستەیا (درەختە بەرزەکان . . .)دا هاتییە نیشادان.

٣- ئەگەر ناڤێ دیارکری ناڤەکێ (تاک یان کۆیێ ناسیار)بیت وب پیتا بزوێن (ە ، ۆ ، ێ ، ا) دوماهـی هاتبیت و ژبڕگەیەکێ پتربیت، ل دەمـێ هەڤاڵناڤەک دبیتە دیارکەرێ وی، دیسـان وەکو دسـتووریٚ بەریٚ، دیٚ ئیٚخینە سـەر شـیٚوەییٚ (ناڤەکیٚ لیٚکدای)، ڤیٚجا بۆ هندیٚ (ە) یـا ئامـرازیٚ دانەپـاڵ، دگـەل پیتا بزوێنـا دوماهیا پەیڤـیٚ ئیٚکنەگرن ولدویف دسـتووریٚ (بڕگـە)ی کـو نابیـت دوو پیتێـن بزوێن دئێک بڕگە دابـن، ل وی دەمی ئامـرازیٚ دانەپاڵ دیٚ لادەین، وەکو دڕسـتەییٚن ڕیٚزا (٣) پشـکا (ئ)دا هاتینە نیشـادان.

لـیٚ ئەگـەر ناڤـیٚ دیارکری ناڤەکیٚ (تـاک یان کۆییٚ ناسـیار)بیت و دوماهـی ب پیتا بزوێن (ە ، ۆ ، ێ ، ا) هاتبیـت و تنـیٚ ژ بڕگەیەکـیٚ پیٚکهاتبیـت و هەڤاڵناڤـەک ببیتـە دیارکەریٚ وی، پشـتی کـو ناڤ و هەڤاڵناڤی دئیٚخینە سـەر شـیٚوەی (ناڤەکیٚ لیٚکدای)، (ە)یـا ئامرازیٚ دانەپاڵ ب هاریکاریـا ناڤبەنـدا (یــ) دکەڤیتە نیڤا ناڤی و ئامرازیٚ دانەپاڵ، پاشـی نیشـانەیا ناسـیاری (ەکـە) ونیشـانەیا کـۆ (ان) دیٚ دانینـە دوماهیا هەڤاڵناڤی، وەکو دڕسـتەییٚن ڕیـزا ژمارە (٣) پشـکا (ب)دا هاتینە نیشادان.

٤- لـیٚ ئەگەر نـاڤ ب پیتـا (ی) یـان (وو) دوماهی هاتبیـت دشـیٚوەییٚ (تاک یان کۆیـیٚ ناسـیار) دابیت، هەڤاڵناڤـەک ببیتە دیارکـەریٚ وی، هینگـیٚ نـاڤ و هەڤاڵناڤی دیٚ ئیٚخینـە سـەر شـیٚوەییٚ (ناڤەکـیٚ لیٚکـدای)، ڤیٚجـا ژبـەر هنـدیٚ بزوێنـا پەیڤـیٚ وئامراز ئیٚکـدوو نەگـرن، پیٚدڤییـە پیتـەکا نەبزوێـن کـو دگەلـدا بگونجیـت بیٚخینـە دناڤبـەرا وانـدا بـۆ یـا ئیٚکـیٚ (ی = y) بـۆ یـا دوویٚ (و = w) دیٚ دانیـن و ژناڤـی ژی (وو) یـا دریٚـژ دیٚ هیٚتـە گوهۆڕیـن بـۆ (و) یـا کورت وەکـو دڕسـتەییٚن ڕیٚزا ژمـارە (٤) هاتینە نیشـادان.

٥- هەڤاڵناڤێ ژمارە، هەڤاڵناڤێ نیشـانە (ئەڤ ...ە) (ئەو ...ە)، هەڤاڵناڤێ پرسێ (کام، چ، کیـژ...) هەڤاڵناڤـێ نەدیار (هەموو، زۆر، هنـدەک ...)، هەڤاڵناڤێ پلەیا باڵادا (گەورەترین - جوانترین ...) دشـێن ببنە دیارکەرێ ناڤی، وچنکو دکەڤنە پیٚشـیا ناڤیٚ دیارکەر، هینگیٚ پیٚدڤی ب ئامرازی دانەپاڵ نابن، وەکو دڕستەییٚن ژمارە (٥)دا هاتینە نیشادان.

٦- ئەگـەر هەڤاڵناڤێـن دیارکـری پشـتی ناڤـێ دیارکـری بکەڤن، هینگـێ پێدڤی ب ئامـرازی دانەپـاڵ (ێ) هەیـە دکرمانجییا خوارێـدا، وەکو دڕسـتەییٚن ڕیـزا ژمارە (٦)دا هاتینە نیشـاندان، ئـەو هەڤاڵناڤیٚـن کـو دکەڤنـە پشـتی ناڤـیٚ دیارکـری هەڤاڵناڤیٚن (ژمارەیـا ڕیٚکخسـتنیٚ ، پـرس ، نەدیـار ، هەڤاڵناڤـیٚ پلەیـا هەڤبەرکرنـیٚ - بـەراورد)ن، دڕسـتەیا ئیٚکیٚدا (چـەوا) هەڤاڵناڤـی پرسـیٚ یـە و دیارکـەریٚ پەیڤـا (گول)یٚیـە، دڕستەیا دوویٚـدا (چـواریٚ) هەڤاڵناڤـیٚ ژمارەیـیٚ ڕیٚکخسـتنییە و دیارکـەریٚ ناڤـیٚ (ڕۆمان)یٚیـە،

دڕستەیا سێییدا هەڤاڵناڤێ نەدیار (دی) و دیارکەرێ ناڤێ (فەرهەنگ)ێیە، دڕستەیا چواریدا (خوشتر) هەڤاڵناڤێ پلەیا هەڤبەرکرنێیە و دیارکەرێ ناڤێ (چیرۆک) یێە.

٧- ژبلی ئەڤێن مە بەحس کرین، هەڤاڵناڤێن ژمارەیێ کەرتی، وەکو دیارکەرەك دێ کەڤیتە پێشیا ناڤێ دیارکری ودێ پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ بیت، وەکی دڕستەیا ژمارە (٧)دا هاتییە نیشادان.

هەروەسا ناڤێ دیارکری وهەڤاڵناڤێن دیارکەر دچارچوڤێ گرێیەکا ناڤیدا یان پەیڤەکا لێکدای دشێین ئەرکێ ناڤێ دڕستەییدا وەربگرن.

دەستور

هەڤاڵناڤێ چەوایی (سادە - نەسادە) دشێن ببنە دیارکەرێ ناڤەکی و دچەند شێوەیێن جودادا دەردکەڤن:

١- ئەگەر ناڤێ دیارکری*، ناڤەکێ تاکێ نەناسیار، یان ناڤەکێ گشتی بیت، هەڤاڵناڤەک ددویڤدا هاتبیت، هینگێ دیارکری دێ ل پێشییا هەڤاڵناڤێ دیارکەر کەڤیت و ئامرازێ دانەپاڵ دێ کەڤیتە دناڤبەرا واندا.

٢- ئەگەر ناڤێ دیارکری ناڤەکێ تاک یان کۆیێ ناسیاربیت ، ناڤێ دیارکری دێ ل پێشییا ناڤێ دیارکەر کەڤیت و هەردووکان دێ ئێخینە سەر شێوەیێ ناڤەکێ لێکدای، کو ئامرازێ دانەپاڵ دێ بیتە (ە)، پاشی نیشانەیا ناسیاری و کۆیێ دێ ئێخینە پشت هەڤاڵناڤی، لڤێرە پێدڤییەئاگەهداری ناڤێ دیارکری بین ب تایبەتی ئەگەر ب پیتا (بزوێن) دوماهی هاتبیت، چنکو پێدڤی ب چەند دستوورەکێن تایبەت هەیە بۆ لێکدانا ناڤی و هەڤاڵناڤی.

٣- ئەگەر هەڤاڵناڤێ دیارکەر ژ جۆرێ وان هەڤاڵناڤان بیت، کو دکەڤنە پێشیا ناڤێ دیارکری، وەکو هەڤاڵناڤێ (ژمارە ، نیشانە ، نەدیار ، پرس ، هەڤاڵناڤێ پلەیا بالا) هینگێ وان پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ نینە. ژبلی هەڤاڵناڤێ ژمارەیێ کەرتی کو پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ هەیە، لێ ئەگەر هەڤاڵناڤ پشتی ناڤی بکەڤن وەکو هەڤاڵناڤێ (رێکخستنی ، پرس ، نەدیار ، هەڤاڵناڤێ پلەیا هەڤبەرکرنی _ بەراورد) هینگێ وان پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ هەیە.

(*) دروستە دیارکری جهناڤێ کەسیێ جودا بیت.

ڕاهێنان - ١

هەڤاڵناڤێ (خۆش ، نابینا ، خەباتکەر) دسێ ڕستەیاندا بکاربینە ب مەرجەکی یا ئێکێ ببیتە دیارکەرێ ناڤەکێ نەناسیار، یا دووێ دیارکەرێ ناڤەکێ تاکێ ناسیاربیت، یا سێیێ دیارکەرێ ناڤەکێ کۆیێ ناسیاربیت.

ڕاهێنان - ٢

دیارکەران دئەڤان ڕستەیێن خوارێدا دیاربکە و جۆرێن وان ژی دەستنیشان بکە:

١- بەکام قوتابیدا نامەکەت بۆ ناردم؟

٢- زۆر کورد ب نەهەقی هاتنە شەهیدکرن.

٣- هوینێن زیرەک هەردەم سەرکەفتینە.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا ڕاست هەلبژێرە:

١- (شاخە بەرزەکان جوانن.) د ئەڤێ ڕستەییدا ناڤێ (شاخ):

ئ - تاکێ ناسیارە　　　ب- کۆیێ نەناسیارە

پ- کۆییێ ناسیارە　　　ت- تاکێ نەناسیارە

٢-(نامەیەکی ڕازاوەتریان نارد.) ناڤێ (نامەیەک) هاتییە دیارکرن ب هەڤاڵناڤێ چەوایی یێ پلەیا:

ئ- بالا　　ب- بەراورد (هەڤبەرکرن)　　پ- چەسپای　　ت- هەرسێ

٣- (دوو کتێبمان کڕی) ئەرکێ هەڤالناڤێ ژمارە (دوو) دێ بیتە :

ئ- بکەرە　　ب- بەرکارە　　پ- دیارکەرێ ناڤییە　　ت- جێگری بکەرە

٤- (ئەستێرە گەشەکە دەرکەوت.) دناڤبەرا (ئەستێرە) و (گەشەکە) چ دەرنەکەفتییە؟

ئ- ئامرازێ دانەپاڵ　　　ب- کارێ نەتەمام

پ- ئامرازێ پەیوەندی　　　ت- بکەر

٥- (بیی سەوز مەبرنەوە.) ئەگەر ناڤێ (بی) بکەینە کۆیێ ناسیار، دێ بیتە:

ئـ- بێ سەوزەکان مەبڕنەوە

ب- بییە سەوزەکان مەبڕنەوە

پ- بییە سەوزەکە مەبڕنەوە

ت- بییە سەوز مەبڕنەوە

ڕاهێنان - ٤

د ڕستەیا (پێشمەرگە بوێرەکە خەلاتکرا):

١- دناڤبەرا پەیڤێن (پێشمەرگە) و (بوێرەکە) چ ئامرازەک نەهاتییە بکارئینان؟ بۆچی؟

٢- ناڤەکێ دی بینە ب هەمان بزوێنا (ە) دوماهی هاتبیت لێ ئامراز بکاربهێت، ئەگەرێ وێ ژی بنڤیسە.

٣- پەیڤا (بوێر) چییە؟ چەوا هاتییە دروستکرن؟

٤- و ناڤێ (پێشمەرگە) ناڤەکێ تاکێ ناسیارە، کانێ نیشانا ناسیاریا وی؟ بۆچی کەفتییە وی جهی؟

سێ - ئەرکێ جهناڤێ کەسیێ جودا دڕستەیێدا وەك دیارکەرێ ناڤی

١- خەڵاتەکەی من بەنرخە. (من ـ تۆ ـ ئەو* - ئێمە ـ ئێوە ـ ئەوان)
خەلاتێ من یێ ببهایە. (من ـ تە ـ (وی-وێ)/مە ـ وە ـ وان)
٢- خانووەکەی خۆتم پێ بفرۆشــە. (خۆم ـ خۆت ـ خۆی - خۆمان ـ خۆتان ـ خۆیان)
٣- چیرۆکێ کێ خوێنراوەتەوە؟ (کێ ـ چی ..)
چیرۆکا کێ هاتییە خواندن؟
٤- کتێبەکە بۆ کوڕی فلان بوو. (هین ـ فلان ـ کابرا - فیسار ـ کەس..)
٥- تاقیکردنەوەکەم لە تاقیگەی ئەمانەدا ئەنجام دا. (ئەوە ـ ئەوانە - ئەمە ـ ئەمانە).
٦- ئەوانە دەفتەرەکانی ئێمەن.
٧- گەنجانی شارەکەی من بە ئاوات دەگەن.

هەروەکو ئەم دزانین جهناڤ دبنە دوو پشك:

١- جهناڤێن جودا*.
٢- جهناڤێن کەسیێ لکاو.

ئەو جهناڤێن جوداێن کو دبنە دیارکەرێ ناڤی پێك هاتینە ژ:

١- جهناڤێ کەسیێ جودا**.
٢- جهناڤێ خۆیی.
٣- جهناڤێ پرس.
٤- جهناڤێ نەدیار.
٥- جهناڤێ نیشانە.

ئەگــەر جهناڤێــن جــودا ببنــە دیارکەرێ ناڤەکــی هینگێ ناڤــێ دیارکری هــەردەم دێ کەڤیتە پێشــیێ، هــەر ژبــەر ڤــێ چەنــدێ پێدڤییــە ئامرازێــن (ێ ، ا ، ێــن) دکرمانجییــا ژووریــدا و

(*) کۆمەڵە جێناوی(من، تە، وی، وێ، مە، وە، وان) بەکاردێت وەک وەلاتێ مە خۆشە.
(**) جهناڤێن هەیی نابنە دیارکەرێن ناڤی.

ئامـرازێ (ی) دکرمانجییـا خوارێـدا بێخینـە دناڤبـەرا واندا، ئەم دشـێین ناڤـێ دیارکەر ژێ لدویـف جهــو و مەرەمــێ ب مەرجەکــی دگــەل ڕاســتییدا بگونجیــت دشــێوەیێ (تــاک ، کۆ ، ناسـیار یـان نەناسـیار) بکاربینیــن وەکو دڕســتەیێن پێشــییدا هاتییە ئاشــکراکرن.

نـاوە دیارخراوەکـەش بەپێی شـوێن و مەبەسـت بەمەرجێـک لەگەڵ ڕاسـتیدا بگونجیت لە شـێوەی تـاک و کـۆ و ناسـراو یـان نەناسـراویدا بەکاربهێنـن وەک لە ڕسـتەکانی بەشـی سـەرەوەدا ئاشـکرا کراون.

دوان ڕسـتەیاندا هـەر ئێـک ژ جهناڤێـن (من ، خۆ ، کـێ کابرا ، ئەڤانە ، ئەمانـە) دجهێ خۆدا دیارکەرێـن وان ناڤانـە کو ل پێشـیا وان هاتین (دیارکـری و دیارکـەر) دچارچوڤێ گرێیەکا ناڤیـدا، ئەرکێ ناڤـی هەیە.

د ڕسـتەیا ئێکێـدا (خەڵاتەکـەی مـن) نیهـادە، د یـا دوویێدا (خانـووی خۆت) بـەرکارە، د یا سـێییدا (چیرۆکـی کێ) جێگرێ بکـەرە، د یا چوارێدا (کـوڕی فلان) تەمامکـەرێ بەیاریدەیێ کارێ نەتەمامــە، د یـا پێنجێـدا (تاقیگەکـەی ئەمانـە) تەمامکـەرێ بەیاریدەیە، د یا شەشـێدا (دەفتەرەکانـی ئێمـە) تەمامکـەرێ ڕاسـتەوخۆیێ کارێ نەتەمامـە، د یـا حەفتێـدا (گەنجانی شـارەکەی من) بکەرە.

دەستور

ئەگەر جهناڤێ جودا* ببیتە دیارکەرێ ناڤەکی هەردەم:

١- ناڤێ دیارکری پێش جهناڤێ جودایێ دیارکەر دکەڤیت.

٢- دکرمانجییا ژووریدا ئامرازێن دانەپال (ێ، ا، ێن) دکەڤنە دناڤبەرا واندا و کرمانجییا خوارێدا ئامرازی دانەپاڵ (ی) دکەڤیتە دناڤبەرا واندا.

(*) ژبلـی جهناڤێـن جـودا، دوو کۆمەڵێـن جهناڤێن لـکاو ژی د کرمانجییا خوارێدا دبنـە دیارکەرێن ناڤێ، دێ د وی بابەتی دا هێنە بەحسکرن.

ڕاهێنان - ١

دڕستەیا (شاخەکانی کوردستان سەرکەشن).

١- (ی) یا پشتی (شاخەکان) چییە؟ بۆچی کەفتییە وێرێ؟
٢- ل شوینا پەیڤا (کوردستان) جهناڤەکی بکاربینە وسەرو ژنوی ڕستەیێ بنڤیسە.
٣- کارێ ڕستەیێ دەستنیشان بکە.
٤- تەمامکەرێ کاری دیاربکە و شرۆڤەبکە.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکێ ئەڤان گرێیێن هێل دبندا دەستنیشان بکە.

١- ولاتی ئێمە ئاوەدانە.
٢- دەستم لە گەردەنی خۆت هەڵمەگرە ئەی حەبیبە.
٣- جوانێ هەڵبەستێن ئەڤان کۆمکرن.
٤- کچا فلانی هاتە خەلاتکرن.

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١- (هۆنراوەکانی ئەوانەم کۆکردەوە.) د ئەڤێ ڕستەییدا دیارکەر چییە؟

ئـ- جهناڤێ کەسیێ جودا ب- جهناڤێ نیشانە

پ- جهناڤێ نەدیار ت- هەڤاڵناڤێ نیشانە

٢- (وڵات دەپارێزین.) ناڤێ (وڵات) ب (جهناڤێ نیشانە بۆ تاکێ دویر) دیاربکە:

ئـ- وڵاتی ئەوە دەپارێزین ب- وڵاتی ئەمە دەپارێزین

پ- ئەو وڵاتە دەپارێزین ت- وڵاتی ئەوانە دەپارێزین

٣- جهناڤێ نیشانە دەمێ دبیتە دیارکەرێ ناڤێ دکرمانجییا خوارێدا، پێدڤی ب:

ئـ- ئامرازێ دانەپاڵ (ە) دبیت ب- ئامرازێ دانەپاڵ (ی) دبیت

پ- ئامرازێ دانەپاڵ نینە ت- ئامرازێ دانەپاڵ (ە – ی) دبیت

٤- جهناڤێن جودا دبنە دیارکەرێن ناڤی، ژبلی:

ئـ- پرس ب- نەدیار پ- هەیی ت- کەسیێ جودا

٥- (نمرەی هین بەرزە.) د ئەڤێ ڕستەییدا دیارکەر:

ئـ- جهناڤێ نەدیارە ب- جهناڤێ پرسە پ- ناڤە ت- هەڤاڵناڤێ نەدیارە

٤-ئەرکێ جهناڤێ کەسیێ لکاو دڕستەییێدا وەك دیارکەرێ ناڤی

أ-

١- هاوڕێکەم چوو بۆ سەیرانگای دوکان. (م ـ مان ، ت ـ تان، ی ـ یان).
٢- مامۆستاکەمان دێت بۆ سەیرکردنی پێشانگەکە.
٣- کتێبخانەی شارەکەمان نۆژەن دەکەنەوە.
٤- بەیانی گۆرانییە نوێیەکەم تۆماردەکەم.
٥- زیندانییەکانمان ئازادکران.
٦- پەیامەکەمان بگەیەنن بە هاووڵاتییان.

ب-

١- نامەکەتم گەیاند.
٢- نامەکەم گەیاندیت.
٣- پێنووسە سەوزەکەتم برد.
٤- پێنووسە سەوزەکەم بردیت.

جهناڤێ کەسیێ لکاو دکرمانجییا خوارێدا دشێن ببنە دیارکەرێن ناڤی، لێ پێدڤییە ل پێش هەر تشتەکی، وێ چەندێ بینینە بیرا خۆ، کو ئەڤ تەمامکرنە دکرمانجییا خوارێدا پێدڤی ب ئامرازێ دانەپاڵ (ی) نابیت، هەروەکی ب ڤی ڕەنگێ خوارێ دهێتە روونکرن.

أ- ئەگەر کارێ ڕستەیێ نەبوریێ (تێپەڕ یان تێنەپەڕ)، بۆریێ تێنەپەڕ یان نەدیار یان داخوازی بیت، هینگێ هەردەم جهناڤێ لکاوێ دیارکەرێ ناڤی، ئێکسەر دێ پشتی ناڤێ دیارکری کەڤیت، خۆ ئەگەر ناڤی دیارکری ب ناڤەکی یان ب چەند ناڤەکا یان هەڤاڵناڤەکی هاتبیتە دیارکرن. پاشی ب جهناڤێ کەسیێ لکاو بهێتە دیارکرن، هینگێ جهناڤێ لکاو دێ لدویف هەمی دیارکرییان هێت. وەک د ڕستەییێن پشکا (ئـ)دا هاتینە نیشادان.

دڕستەیا ئێکێدا، کارێ ڕستەیێ تێنەپەڕە ددەمێ بۆریدایە و جهناڤێ کەسێ لکاوێ (م) بوویە دیارکەرێ پەیڤا (هاوڕێ).

دڕستەیا دوویێدا، جهناڤێ کەسێ لکاو (مان) بوویە دیارکەرێ ناڤێ (مامۆستاکە)یە و کارێ ڕستەیێ نەبۆریێ تێنەپەڕە.

دڕستەیا سێیێدا، ناڤێ (کتێبخانە) ب ناڤێ (شارەکە) دیارکرییە، ڤێجا جهناڤێ کەسێ لکاو (مان) بوویە دیارکەرێ وی، و کارێ ڕستەیێ نەبۆریێ تێپەڕە.

دڕستەیا چوارێدا، هەڤالناڤێ (نوێ) دیارکەرێ ناڤێ (گورانی)یە، ڤێجا جهناڤێ لکاوێ (م) بوویە دیارکەرێ وی، کارێ ڕستەیێ ژی نەبوریێ تێپەڕە.

ئەگەر کارێ ڕستەیێ (نەبوریێ تێپەڕ یان تێنپەر)یان (بوریێ تێنەپەڕ)یان (بکەر نەدیار) یان (داخوازی) بیت، هینگێ کۆمەڵا جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، ت ، ی ، مان ، تان ، یان) لدویف مەرەمێ بۆ کەسێ ئێکێ و دووێ و سێیێ تاک و کۆ، ل دەورێ دیارکەرێ ناڤیدا دێ بکارئینین، لێ ئەگەر ناڤ ب ناڤەکێ یان ب چەند ناڤەکان هاتە دیارکرن، هینگێ جهناڤێ لکاوێ دیارکەر دێ لدویف هەمی دیارکەراندا هێت.

لێ ئەگەر هەڤالناڤەک بوو دیارکەرێ ناڤی وپاشی جهناڤێ کەسێ لکاو ببیتە دیارکەرێ وی، هوسا ئەو ناڤ و هەڤالناڤ دێ کەڤنە سەر شێوەیێ ناڤەکێ لێکدای وپاشی جهناڤێ کەسێ لکاو دێ بیتە دیارکەرێ وی.

ب - ئەگەر کارێ ڕستەیێ، کارەکێ بۆریێ تێپەڕبیت، و مە بڤێت وی ناڤێ کو ئەرکێ بەرکاری دبینیت، جهناڤەکێ کەسێ لکاو ببیتە دیارکەرێ وی، دێ ب دوو شێوەیان بیت:

١ – جهناڤێ لکاوێ دیارکەر ئێکسەر پشتی ناڤێ دیارکری بهێت، وەکو (نامەکەتم گەیاند)، ل ڤێرە جهناڤێ کەسێ لکاو (ت) دیارکەرێ ناڤێ (نامەکە)یەو، جهناڤێ کەسێ لکاو (م) بکەرێ ڕستەیێیە، ئەڤجا لدویف مەبەستێ ئەم دشێین ل شوینا جهناڤێ (ت) جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، ت ، ی، مان ، تان ، یان) دکرمانجییا خوارێدا بکاربینین. و ئەگەر ناڤێ دیارکری ب هەڤالناڤەکێ هاتیتە دیارکرن، و پاشی هاتە دیارکرن ب جهیناڤێ لکاو، د ڤێ دەمیدا جهناڤێ لکاو دێ کەڤیتە پشتی هەڤالناڤی، وەکو ڕستەیا ژمارە (٣) ژ پشکا (ب).

٢- یان جهناڤێ کەسیێ لکاوێ دیارکەر دێ چیتە پشت کارێ ڕستەیێ، وەکی د ڕستەیا (نامەکەم گەیاندیت)دا هاتییە نیشادان، دڤێرەدا دیسان جهناڤێ کەسیێ لکاو (م) بکەرێ ڕستەییە و جهناڤێ کەسێ لکاو (یت) دیارکەرێ (نامەکە)یە و ل پشت کارێ ڕستەیێ هاتییە، ئەم دشێین ل شوینا ڤی جهناڤی جهناڤێن کەسی یێن لکاو (م ، یت ، Ø ، ین ، ن ، ن)ب ڕێز بۆ کەسێ ئێکێ و دووێ و سێیێ تاک و کۆ بکاربینین.

سەرنج:

١- ئەگەر جهناڤەکێ لکاو دشێوەزارێ کرمانجییا خوارێدا، بوو دیارکەرێ ناڤەکی، هینگێ هیچ پەیڤەکا دی نابیتە دیارکەرێ ناڤی، چنکو دێ بیتە ئەگەرێ تێکچوونا داڕشتنا ڕستەیێ و تێکدانا ڕامانا ڕستەیێ، بۆ نمونە ئەم نەشێین بێژین:

پەنجەرەکەمان خانووەکە گەورەیە.

٢- ناڤێ دیارکری و جهناڤێ کەسیێ دیارکەر دبنە گرێیەکا ناڤی و دشێن هەمی ئەرکێن ناڤی دڕستەییدا وەربگرن، وەکو:

ولاتان خۆشە : (ولاتان) گرێیا ناڤییە، نیهادە

دەستور

١- کۆمەلا جهناڤێن لکاو (م ـ ت ـ ی ـ مان - تان - یان) دبنە دیارکەرێن ناڤی و دچنە پشت ناڤێ دیارکری، ڤێجا ئەگەر ناڤێ دیارکری ب ناڤەکی یان ب هەڤالناڤەکی هاتبیتە دیارکرن هینگێ جهناڤێ لکاوێ دیارکەر دێ کەڤیتە پشت دیارکەرێن ناڤی.

٢- ئەو جهناڤێن لکاو، یێن کو دبنە دیارکەرێ ناڤی و پشتی کارێ ڕستەیێ دهێن پێکهاتینە ژ (م ، یت ، Ø ، ین ، ن ، ن) لڤێرە بۆ کەسێ سێیێ تاک، جهناڤێ لکاو ل دەورێ دیارکەرێ ناڤی دەرناکەڤیت ئەگەر کارێ ڕستەیێ ل دەمێ بوریێ تێپەڕدا بیت.

ڕاهێنان - ١

دڕستەیا (مۆبایل پەیوەندییەکانی ئێمەی ئاسانتر کردووەنەوە):

١- پەیڤا (پەیوەندییەکان) چ جۆرە جهناڤەک بوویە دیارکەرێ وی؟
٢- چەند جۆرە جهناڤێن جوداییێن دی ژی دبنە دیارکەرێ وی؟
٣- (ئێمە) بگهۆڕە بۆ جهناڤێ لکاو ، چ گهۆڕینەک رویبدەت بنڤیسە.
٣- گرێیا (پەیوەندییەکانی ئێمە) ئەرکێ وێ چییە دڕستەییێدا؟

ڕاهێنان - ٢

ئەرێ ئەم دشێین بێژین؟

١- (مامۆستاکەت کیمیا زیرەکە)، یان نە؟ بۆچی؟
٢- گرێیا (دەڤێن زارۆکی) دروستە یان دروست نینە؟ بۆچی؟

ڕاهێنان - ٣

بەرسڤا راست هەلبژێرە:

١-(میوانەکانمان گەیاندبوو.) ئەگەر جهناڤێ لکاو (ت) وەک دیارکەرێ ناڤێ بکاربینین، دێ کەڤیتە:

ئـ- پشتی (میوانەکان)   ب- پشتی (مان)

پ- پشتی (گەیاند)   ت- پشتی (بوو)

٢- (گوندەکەتان ئاوەدانکرایەوە.) ئەرکێ (تان):

ئـ- بکەرە   ب- بەرکارە

پ- تەمامکەرێ بەیاریدەیە   ت- دیارکەرێ ناڤییە

٣- (نامەکەی گەیاندیت.) ئەرکێ (یت):

ئـ- بکەرە
ب- بەرکارە
پ- تەمامکەرێ بەیاریدەیە
ت- دیارکەرێ ناڤییە

٤- (پێنووسە سەوزەکەتانم نەبرد.) جهناڤێ (تان) ل پشتی (سەوزەکە) ئەگەر بگوهۆڕین بۆ (ن) دێ چیتە:

ئـ- پشتی (پێنووس)
ب- پشتی (م)
پ- دوماهییا کاری
ت- پشتی (نە)

٥- (دەبــوو خانــووە کۆنەکەمانیان نــۆژەن کردبایەوە.) ئەم دشـێین (مـان) بگوهۆڕین بۆ (یـن) چونکە کار:

ئـ- بوریێ تێپەڕە
ب- نەبوریێ تێپەڕە
پ- داخوازیێ تێپەڕە
ت- داخوازیێ تێنەپەڕە

ڕاهێنان - ٤

د ڕستەیا (دەبوو ڕۆمانە تازەکەتیان چاپکردبا).

١- بکەرێ ڕستەیێ دیاربکە.

٢- (ت) چییە؟ ئەرکێ وێ چییە؟ بۆچی کەفتییە وی جهی؟ ل شوینا وی (یت) بکاربینە پاشی بزانە دێ کیڤە چیت؟ بۆچی؟

٣- (ە) یا پشتی پەیڤا (ڕۆمان) چییە؟

٤- ڕستەیێ بگوهۆڕە بۆ شێوازێ بوریێ تەمامێ ڕاگەهاندنێ.

پشکا ئورەبێ

رێڕەوا هۆزانا کوردی ل سالا (١٩٣٩ - ١٩٩١)ز

رێڕەوا هۆزانا کوردی دڤی دەمیدا لدویف رویدانێن سیاسی و روناکبیری یێن ناڤ کۆمەلگەها کوردی، دهێتە دابەشکرن بۆ سێ قۆناغێن هۆزانێ یێن جیاواز، ل ڤێرە دێ هەولدەین ب شێوەیەکێ کورت و رامانـدار بەحسێ وان قۆناغان بکەین.

قۆناغا ئێکێ سالا (١٩٣٩ -١٩٥٨)ز

هۆزانا کوردی دقۆناغا بەرێدا پێنگاڤێن مەزن هاڤێشتبوون، کاردان هەبوو ب سەر هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا ژلایێ رۆخسار و ناڤەرۆکێڤە.

هۆزانا زیندی دەربرینێ ژ دەمێ ژدایکبوونێ وهەلگرێ سیما و تایبەتمەندییا قۆناغا نڤیسینا دەقی دکەت، ئەڤجا ل سەردەمێ خەم و کوڤان و ژەنگا سیاسی یا شەرێ دووێ یێ جیهانێ و خەباتا سیاسی و خۆنیشادانێن کۆمەلێن خەلکی ل عێراقی ب گشتی ول کوردستانێ ب تایبەتی ب رادەکێ زۆر جهـ و شوینوارێ خۆ ب سەر گۆرانکارییێن هۆزانا کوردی د وێ قۆناغێدا بجهـ هێلایە.

دگەل پەیدابوونا هندەک دەنگێن نوی، مە گوهـ ل وان هۆزانڤانان دبیت کو دقۆناغێن بەرێدا دەنگێ رەسەنێ هۆزانا کوردی بوون، بەلێ هندەک گۆرانکاری ئێخستنە دەقێن خۆیێن هۆزانێ.

ئێك: ڤلایێ ناڤەڕۆکێڤە

رەنگە گوهۆڕینا گرنگ دبیاڤێ هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا ڤلایێ ناڤەڕۆکێڤە بیت، چنکو زێدەباری وان خالێن هەڤپشک ئەوێن دناڤەڕۆکا هۆزانا کوردیدا دقۆناغا بەرێدا دبینین، گەلەک لایەنێن جودا ژی بەرچاڤ دکەڤن کو سەخلەتێن ناڤەڕۆکا هۆزانێ د وێ قۆناغێدا دئێخنە بەرچاڤ ، ڤلایێ نەتەوایەتی و نیشتمان پەروەریڤە، ب ئەگەرێ سەرهلدانا وان رویدانێن سیاسی یێن گرنگ ئەوێن ب سەر کوردستانێ و دەڤەرێ هاتین، هەستێ کوردایەتییێ ل دەف میللەتێ کورد ئاراستەکا دی وەرگرت دهۆزانا کوردیدا، چنکو خەباتا ساسییا وی سەردەمی ئێخستیە دناڤ دەقێن هۆزانێدا، ب ڤێ ژی ناڤەڕۆکا هۆزانا کوردی پتر بەرەف هۆزانا سیاسی و نەتەوایەتی و چینایەتی چوو، هۆزان بوویە هۆکارەک بۆ هشیارکرنا میللەتی ژبۆ بدەستڤەئینانا مافێن خۆ. (هەردی، دلّدار، کامەران موکری، دیلان، جگەر خوێن، هێمن، هەژار) دناڤ خەباتا سیاسییا وان سالّاندا هاتنە دناڤ جیهانا هۆزانا کوردیدا، ل ڤێرە دێ نمونەکێ ژ هۆزانا (هێمن)ی ئینین، کو ب شێوەکێ راستەوخۆ ئەو راستی دیارکرییە کو هەستێ کوردایەتییێ و هزرا نەتەوایەتییێ ب تەمامەتی هۆزانا کوردی یا وێ قۆناغێ داگیرکرییە دەمێ دبێژیت:

کوردم ئەمن

گەرچی تووشی ڕەنجەڕۆیی و حەسرەت و دەردم ئەمن
قەت لەدەست ئەم چەرخە سپڵە نابەزم، مەردم ئەمن
ئاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕخاڵ نیم
ئاشقی کێو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن

(بۆ ژبەرکرنێیە)

هەر وەسا هەر دچارچوڤێ بابەتێ نیشتمانپەروەرییێدا (جگەر خوین) دهێتە گۆڕەپانێ و هەستێ خۆ یێ کوردانە بۆ سەربەخۆییێ و بلندکرنا ئالایێ کوردستانێ دەردبڕیت و دبێژیت:

ئــالامــن

ئـــالا ســـێ ڕەنـگێ تـــو
بـنـــاف و دەنــــگێ تـو
نـیـشـــانا جـەنـــگێ تـــو
ئەی خورتێن کوردان سـلاڤێ لێ بکـــەن

(بۆ ژبەرکرنێیە)

هـەر کا چـەوا خەباتـا میللەتـێ کورد ژبـۆ سـەربەخۆیا کوردسـتانێ دهۆزانـا کوردیدا جهەکـێ دیـار هەبـوو، هـەر ب وی شـێوەی هۆزانڤانێـن کـورد هـۆزان بـۆ خەبـات و تێکۆشـانا گەلێـن دی ژبۆ سـەربەخۆیێ نڤیسـییە، بـزاڤ کرینە کو ب رێـکا وان هۆزانان پەیامـا خەباتـا هەڤپشـک یـا گەلێن بن دەسـت ژبۆ سـەربەرزی و رزگاربوونـێ ژ تۆکا بن دەسـتیێ نیشـابدەن، ئانکو هۆزانا کـوردی پەیامەکا مرۆڤایەتیـێ هەلگرتبوو، چ جاران بتنـێ دهـزرا نەتەوەیا خـۆدا نەبوویـە، تا بـەرەڤ ئاراسـتەکێ رەگەز پەرسـتانە بچیت، بەلکـی هۆزانـا کـوردی کانیکا هـزرا ئازادیخوازا گەلێـن دی یێن جیهانـێ بوویە.

لایەکـێ دی یـێ گرنـگ ژ ناڤـەڕۆکا هۆزانـا کـوردی یـا وێ قۆناغـێ پێکهاتییـە ژ بەحسـکرنا سروشـتی. کـو دهۆزانـا ڤـێ قۆناغێدا، ژ وێ وەسـفا رویـت ئـەوا دهۆزانا کلاسـیکیدا هـەی دەربازبوویـە، بـۆ هندێ بوویـە کو هەسـتێ خورتێن کـورد بلڤینیت ژ پێخەمـەت دروسـتکرنا هەسـتێ ڤیانا کوردسـتانێ ددلێ وانـدا، دا پتر وەلاتـێ خۆ بڤێن. (دیـلان) کـو دیمەنێ سروشـتێ کوردسـتانێ کار لێدکـەت، و دبێژیت:

بــەهـــار

وا بـەهـــار دیــــسان تـــارای ئەپۆشـــێ
گوڵاڵـە پیاڵـەی خـوێنـــین ئەنـــۆشێ
نێرگـس ئەنـدام شـــۆڕ ڕەنـــگێ زێڕینـــی
وەنەوشە و کوڕنــــووش پەڕەی چین چینی

(بۆ ژبەرکرنێیە)

هـەر دڤـێ قۆناغێدا بابەتێ جوانییا (ژن)ێ و پرسـەیێن وێ ئێخسـتییە بەرچاڤ. تشـتەکێ بەرچاڤـە کو دهۆزانـا کوردیدا ب رەنگەکـێ جیاوازتر بەحسـێ (ژن)ێ هاتییە کرن.

چنکـو بەحسـکرنا (ژن)ێ دچارچوڤـێ جوانییا رۆخسـاریدا بتنـێ نەمایە،بەلکی بەحسـێ پرسـەیێن وێ ژی هاتییـە کرن.

هۆزانڤانـان وەسـا بەحسـێ (ژن)ێ کرییـە کـو وەک زەلامی ئەرک ومـاف هەیە و دڤێت پشـکدار بیـت د مەیدانـا سیاسـی و خەباتێـدا، دڤێـت ژنـا کورد ژ تـۆکا بن دەسـتیێ و پاشـکەفتنێ و ژ وان هەمـی ڕەوشـت و تیتـالان رزگار بیـت کـو دەلیڤـا پشـکداریکرنێ دبیاڤێـن ژیانێـدا بۆ ژنـان لاواز دکـەن و رۆلـێ وان ناهێلن .

(بێکەس) ڤی دیمەنێ پاشکەفتی دناڤ جڤاکیدا بەرچاڤ دکەت و دبێژیت: :

نەسرین

مەڵـێ مـن کچـم.تـۆش وەکـو منـی
موحـتاجی عیلـم و فـەن و خوێندنـی
مەجبـوری ئیـش و خزمەتـکردنی
هەسـتە تێکۆشـە تـا خوێنـت گەرمـە
سـەرپۆش فرێـدە چ وادەی شـەرمە

(بۆ ژبەرکرنێیە)

دڤـێ هۆزانـا بێکەسـی دا ئـەڤ جـۆرێ تێکەلکرنـا ژنێ دگەل پرسـەیێن سیاسـی، بوویە ئەگـەرێ وێ چەنـدێ کـو رەنگڤەدانـا ژنێ دهۆزانـا کوردی یـا وێ قۆناغێـدا بتنێ وەک خۆشـتڤی نەهێتـە دیتن، ئەڤجـا ئەم دشـێین بێژین کو دیارتریـن هۆزانڤانێن ڤـێ قۆناغێ دبیاڤـێ هۆزانـا ئەڤینداریـێ بـۆ (ژن)ێ (ئەحمـەد هەردی)یە دەمـێ دبێژیت:

چەپکە گوڵێك بۆ ست فاتمە

گەرچــی دڵـداری لـــە خـــاکی ئێمــەدا ئەفسانەیـــە
هـــەربە تـــەنیا بـــۆ کـــوڕی خاوەن تـەلارو عانـــەیە
گیانەکـــەم! ئەمـــما دڵــی من لـــەو دڵـە شێتانەیـــە
بێ ئەوەی هیچ شـــك بەرێ، کوژراوی ئەو چاوانەیـــە
هەربەتەنیا خۆشەویســـتی شـــك ئەبەم، ســـت فاتمـــە
ســـەروەتم نـــاوێ، بـــزەی تۆ ئـــەو پـــەڕی ئـــاواتمە

(بێنێ دوودێر بۆ ژبەرکرنێنە)

دیــاره پرســـەیا ســـەرەکی دجڤاکـــێ کوردیـــدا د وی دەمیدا دگەل پرســـەیێن سیاســـی، پێکهاتبوو ژ پرســـەیێن جڤاکی، و دیارترین پرســـە ژی پرســـەیا چینایەتی بـــوو هۆزانڤانێن کـــورد دڤـــێ قۆناغێـــدا زیرەکانـــە تێکەلـــی پرســـەیا ڕامیارییا میللەتـــێ خۆ کرییـــە ، دیاره ســـەرجەم دەڤێـــن هۆزانـــێ یێـــن ڤێ قۆناغـــێ پشـــتەڤانێن چینا بن دەســـت بـــوون و دژی زۆرداران راوەســـتیان و بـــەردەوام هەڤالێن جوتیار و کرێکارێـــن زەحمەتکێش بوون. دڤی بیاڤیدا (قانیـــع) دبێژیت:

قەڵاچۆی دوژمن

بـــا هەمـــوو جوتیـــار و پاڵـــە و ڕەنجبـــەران
یـــەککرن تـــا دەبنـــە هێـــز و پشـــتیوان
هەڵگـــرن یەکســـەر دروشـــمی هاوبەشـــی
بـــێ جیـــاوازی لـەســـەر ڕەمـــز و نیـــشان

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ب ڤی شـێوەی بۆ مـە دیاردبیت کو هۆزانڤانێن کورد دڤێ قۆناغێدا بـەرەف پرسـەیا سیاسـی و نەتەوایەتـی و چینایەتـی چووینـە، هـەر ل وی دەمـی ژی گرنگـی ب ئاشـتی و خەباتا هەڤپشـک و مـرۆڤ دوسـتیێ داینـە.

دوو: ژلایێ ڕۆخساریڤە

هـەر چەندە دڤی قۆناغێدا گرنگیدانا هۆزانڤانان ب ناڤەڕۆکێ پتر دهێتە دیتن، لێ دئاستێ تاکە کەسیێ هۆزانڤاناندا چەند بزاڤەک دهێنە دیتن ژبۆ گوهۆڕین و نویکرنا ڕۆخسارو تەکنیکا هۆزانێ، وەک د ئەزموونا هۆزانێن (قـەدری جان، گۆران، دیلان، کامەران)دا بەرچاڤ دکەڤن. سالا (١٩٥٤) دیلان دپارچە هۆزانا (ڕێگەی خەبات)دا کو ناڤێ وێ کرییە پارچەیا (مەنسور) بنیاتێ دەقێ هۆزانا کوردی دگوهۆڕیت و بەرەف قالبەکێ ئازاد دبەت.

هـەر دڤی بیاڤیدا ل سالا (١٩٥٧) کامەران موکری ب پارچە هۆزانا (کچە شوان) قەستا هۆزانا ئازاد دکەت، دبێژیت:

ئەی کچە شوان

ئەی کچە شـوان
هەڵاڵەیـی
ئەی کـەنیزەی کەژی کوێستان
بە شـێنەیـی
نەرم و نیـان
بە ئاوازی شـمشاڵەکەت
بە لەرەی لێوە ئاڵەکـەت
هەستی خۆشیم بێنە فڕین
بۆ ناو گوڵزار
چەم و نـــزار

(بۆ خواندنێیە)

ئەو بزاڤێن تاکە کەسی، نە ل دەف وان هۆزانڤانان ب خۆ نە ل دەف هۆزانڤانێن دی یێن ڤێ قۆناغێ بەردەوام نەبوون، دا بشێن ب تەمامی ڕێکا هۆزانا سەربەست دئەدەبێ کوردیدا ڤەکەن.

لایەکـێ دی یـێ ڕۆخسـارا هۆزانـێ کـو گرنگی پێ هاتییـە دان، زمانـێ هۆزانێیە کو بـەرەف کوردیـەکا پەتـی پێنگاڤ بەرەف پێشـتر هاڤێژتینە هەروەسـا فەرهەنـگا هۆزانا ڤـێ قۆناغـێ پتر هاتییـە دەولەمەندکرن، بیاڤێن جودا جودا یێن خەباتا سیاسـی و هۆزانا جوانییا سروشـتی و پرسـەیێن ژنێ وب دەهان پەیڤێن دی ئینانە دناڤ هۆزانا کوردیدا.

هەر دڤێ قوناغێدا ب مفا وەرگرتن ژ فولکلورێ کوردی گەلەک ژ هوزانڤانان زمانێ هوزانێ یێ وێ قوناغێ دەولەمەندتر کر. (قەدری جان) ئێک بوو ژوان هوزانڤانان کو ئەڤ بزاڤە ل دەف پەیدابوویە.

کاروانێ مە

ئەم هیچ نەوەستیاین، ناوەستین
ل سەرڤێ ڕێیا دوور
سەرڤێ ڕێیا دژوار
ئەم دچن و ئەمێ بچن
بەرب ئارمانجا خو
ل بن باران
ل سەر بەرفان
باو باگەرل شکەفتان
دبن دلوپان
ب لنگێ خاس
کاروانێ مە دچە
بەرب ئارمانجا خوە

(بو خواندنێیە)

هەر ئەو دەولەمەندییا زمانێ هوزانێ دڤێ قوناغێدا ژلایەکی و فرەهبوونا ئاسویێ ل پێشیا ئەندێشەی بوویە ئەگەرێ وێ چەندێ وێنەیێ هوزانێ ژێ گوهوڕین ب سەردا بهێت وپتر مەرەما دەربڕینێ ژ بیرو هەست و سوزا هوزانڤانان بهێتە ئاشکرن وبابەت وناڤەڕوکا هوزانێن وان پێ بهێتە بەرجەستەکرن.

هەر دڤێ قوناغێدا دگەل بەرفرەهبوونا خەباتا نەتەوایەتی (سروود) ژێ پێشڤەچوو ب تایبەتی ئەو سروودێن بو جەژنا (نەورۆز)ێ دهاتنە گوتن کو دهوزانا بناڤ و دەنگ یا (پیرەمێرد)یدا دەردکەڤیت دەمێ دبێژیت:

نەورۆز

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بە خۆشی و بەهاتەوە
چەند ساڵ گوڵی هیوای ئێمە پێ پەست بوو تاکو پار
هەرخوێنی لاوەکان بوو بە گوڵی ئاڵی نەو بەهار

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ب ڤی چەندێ ئەو بۆمە دیار دبیت کو هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا ب رەنگەکێ گشتی ژلایێ تەکنیک و ناڤەڕۆکێڤە دەرهاڤێژا ناڤ جەرگێ جڤاکێ کوردەواریێ بوو ئانکو دەربڕینەکا ڕاستەقینە ژ ژیانا سادە یا خەلکی کرییە.

هۆزانڤانێن مە ڤیایە و مەرەما وان ئەو بوویە، کو خەلکی هشیار بکەن و بۆ داخوازکرنا مافێن خۆ یێن ڕەوا بێدەنگ نەبن، ژبەر وێ چەندێ ب زمانێ وان هۆزان گوتینە، ئەڤجا ئەم دشێین بێژین هۆزانڤانێن کورد زمانحالێ ب وەفایێ میللەتێ خۆ بوون وخۆ ژ سەنگەرێ میللەتی جودانەکرن، رویدانێن ڕامیاری و جڤاکی یێن ڤێ قۆناغا گەلێ کورد بەرجەستە کرینە.

قۆناغا دووێ
ڕێڕەوا هۆزانا کوردی ل سالا (١٩٥٨ - ١٩٧٠)ز

دیارە ئەو مێژوویا ل سەری گرێدایە ب دوو رویدانێن سیاسی یێن گرنگ.

١- شۆرەشا چواردەی تیرمەهێ سالا(١٩٥٨)ز ، ئەڤێ رویدانێ ب رەنگەکێ ئێکسەر کاردانەک ب سەر بارێ رووناکبیری و ئەدەبێ گەلێن عیراقێ ب گشتی و گەلێ کورد ب تایبەتی هەبوو.

٢- سەرهلدانا شۆرەشا ئەیلولێ ل سالا (١٩٦١)ز . ئەڤێ رویدانا سیاسی، ئێکسەر وب رەنگەکێ بەرچاڤ کارتێکرن هەبوو ل سەر بیاڤێ رووناکبیری و ئەدەبێ کوردی ل کوردستانا عیراقێ.

ئێك : ژلایێ ناڤەرۆکێڤە:

هۆزانا کوردی هەر ل دەستپێکا شۆرەشا چواردەی تیرمەهێ سالا (١٩٥٨) ئێکسەر دەنگێ خۆ ئێخستە دگەل ئارمانجێن ڤێ شۆرەشێ ب وێ هیڤیێ کو ل بەر سیبەرا ڤێ شۆرەشێ کورد بگەهنە مافێن خۆ یێن رامیاری. ب ئەڤێ لێنێرینێ بۆ شۆرەشێ دوێ قۆناغێدا وەکو کو هۆزانڤانێن کورد ب دەهان پارچە هۆزانان ب شۆرەشێ و سەرکردایەتیا شۆرەشێ بێژن، بەرەڤانی ژ وان دەستکەفتان کرن ئەوێن شۆرەشێ ب دەست ڤە ئینایین، ب ڤێ چەندێ هۆزانا رامیاری ڤی سەردەمی ئێکسەر چوو دناڤ بازنەیا شۆرەشا چاردەی تیرمەهێدا.

ئەو هیڤیا کوردان ب شۆرەشا تیرمەهێ هەی، هەر زوی ئەو هیڤی نەما، چنکو پیچ پیچە ماف وداخوازیێن گەلێ کورد پشت گوهـ دهاتنە هاڤێشتن، ل ڤێرە ئەم دشێین بێژین هۆزانڤانێن کورد هەر ژ دەستپێکێ هەست ب لیڤبوونا سەرکردایەتیا شۆرەشا چواردەی تیرمەهێ بەرانبەر گەلێ کورد کربوو، ئەڤجا دێ بینین کو کۆمەکا دەقێن هۆزانا کوردی ل دەستپێکا سالێن شێستان یێن سەدێ بوری رەنگڤەدانا وێ بێ هیڤیبوونا کوردان ژ شۆرەشا چواردەی تیرمەهێ دیاردکەن.

دگەل سەرهلدانا شۆرەشا ئەیلولێ سالا ١٩٦١ز دا، هۆزانا کوردی ئێکسەر چوویە ناڤ سەنگەرێ پێشمەرگەی و پترو بهێزتر ڕژدی ل سەر مافێن سیاسی و نەتەوەیا گەلێ کورد دکر، ژبەر وێ چەندێ سیمایێ هەرە دیارێ ناڤەرۆکا هۆزانا کوردی دوێ قوناغێدا مەرەمەکا سیاسی و نەتەوەیی بوویە. نمونەیا ڤێ پشکداریا ئێکسەر یا هۆزانا کوردی دشۆرەشێدا مل ب ملێ پێشمەرگەی د ڤێ هۆزانا (هەژاری موکریانی)دا دیاردبیت دەمێ دبێژیت:

سرودێك بۆ پێشمەرگە

نیشتمانی كورد، گەلێك پیرۆزی، سوێندت پێ ئەخۆم
بۆ سەربەخۆییت بە گیان و بە ماڵ، بە قوربانی تۆم
زۆر لاوی ئازات، لە كۆڕی خەبات، خوێنی خۆیان ڕشت
زۆر شێخ و پیران، لە زانا و ژیران، خۆیان دا بە كوشت

(بۆ ژبەركرنێیە)

ئەڤ گرنگیدانە ژی ب پرسەیا نەتەوایەتی، نەك هەر نەبوویە ئەگەرێ وێ چەندێ كو ئاسۆێ بەرانبەرێ هۆزانڤانان تەنگ بكەت، بەلكو فرەهتر كرو هۆزانڤانێن كورد دگەل ئاڤردانەكێ ل خەباتا نەتەوەیا خۆ همبێزا خۆ بۆ خەباتا گەلێن دی ییێن بن دەست ڤەكر. هەر وەک چەوا (كامەران موكری) ل شۆڕەشا گەلێ جەزائیر دنێڕیت، و (دیلان) ژی پشتەڤانیا شۆرەشا(كۆنگۆ) دكەت.

دوو: ژلایێ ڕۆخساریڤە :

دڤێ قۆناغێدا ب ئەگەرێ وێ چەندێ كو بابەتێ سەرەكی دناڤەرۆكا دەقێن هۆزانێدا سیاسی بوون، زمانێ هۆزانێ ژی هەر دچارچوڤێ وی بابەتی دا دزڤڕی،حەزا هۆزانڤانان ل دەستپێكا ڤێ قۆناغێ، ئانكو دناڤبەرا سالێن(١٩٥٨ هەتا ١٩٦١)ز هەلگرێ سیمایێ خۆشی و شادیێ بوویە بەرانبەر شۆرەشێ و هیڤیێن بدەستڤە ئینانا مافێن گەلێ كورد، ئەڤجا ئەو پەیڤێن هۆزانێ كو دوان سالاندا هۆزان پێ دهاتە نڤیسین شادی و گەشبینی و هیڤی تێدا دهاتنە دیتن.

دگەل سەرهلدانا شۆرەشا ئەیلولێ، زمانێ هۆزانێ بەرگێ خەم و كۆڤان وبێ ئۆمیدی ب خۆڤە گرت ب تایبەت ل دەستپێكا هەلبوونا شۆرەشا ئەیلولێ دا ،چنكو دوی دەمیدا رژێمێ ب هەمی شیانێن خۆڤە توندو تیژی دژی كوردان بكاردئینا و كوردستان كاڤل كر، لێ خەباتا میللەتێ كوردو سەركەفتنێن پێشمەرگەی تیرۆژكەكا گەشبینیێ پەیداكر، زمانێ هۆزانێ ژی بەرەف هەلگرتنا شەڤلێ بەرهنگاربوون و سەر نەچەماندنێ دچوو ب وێ چەندێ مەرەما هۆزانێ دوی سەردەمیدا گەهاندناوێ پەیامێ بوو، هند مەرەما دەرئێخستنا شیانێن زمانێ هۆزانێ نەبوو.

ژلایــێ (کێـش و ســەروا)یێڤە، هۆزانـا وی ســەردەمی پتـر کێشـا بڕگەیی و ســەروایا مەسـنەوی (جووتسـەروا) بکاردئینـا، دگـەل ئەڤـێ ژی ل دەف (دیلان و قـەدری جانی) شـێوازێ بکارئینانا سـەروایێ هەتا ڕادەکی گوهۆڕین ب ســەردا هاتییە و دەقێن هۆزانێ بـەرەف بنیاتـێ هۆزانـا سەربەسـت برینـە، لـێ دیارە ئـەو بزاڤێـن دوی سـەردەمیدا هاتینـە کـرن ژبـۆ گوهۆڕینـا قالبێ دەقـێ هۆزانێ بزاڤێن تاکە کەسـی بـوون ونەبوونە دیـاردە، هەتـا ئەو بزاڤێـن نویخوازیێ کـو دتاقیکرنێن هۆزانا (سـوارەی ئیلخانی زادە)دا دهێنـە دیتـن ل کوردسـتانا ڕۆژهەلات هـەر دبازنەیا بزاڤا تاکە کەسـیدا مایـە و نەبوو شـێوازەکێ دیارێ هۆزانـا کوردی دڤـێ قۆناغێدا.

ل ڤێـرە دێ نمونەکـێ ژهۆزانـا (گۆران)ی ئینین ل ژێر ناڤ و نیشـانا (بێشـکەی منالْ) تێدا ب ئاشـکەرایی سـەروایا نوی دهێتە دیتن کو هۆزانڤان دژی شـەڕ و شـەڕخوازان ڕاوەسـتیایە ودگەل ئاشتییێدایە...

(بێشکەی منالْ)

ئـــای چـــەن خۆشـــە: ماڵێـك بـــێ وا
ڕووی دنیـا، ئـــەم پــەڕتــا ئـەو پـەڕ
دڵنیــا بـــین بێشــــکەی ســـــاوا
نـــابـــێ بـــە خـــۆڵەمێشــی شـــەڕ

(بۆ ژبەرکرنێیە)

قۆناغا سێیێ ڕێڕەوا هۆزانا کوردی ل سالا (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

ئاخفتن ل سەر ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا د دوو دەمێن جودا دایە، ب ڤی ڕەنگی:

ئـ) ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٠ - ١٩٧٥).

ب) ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥ - ١٩٩١).

ڕێڕەوا هۆزانا کوردی دناڤبەرا ١٩٧٠ - ١٩٧٥

ئاشـکرایە کـو هوزانـا کـوردی د ڤێ قۆناغێـدا، گوهۆرینێن زۆر ب سـەر دا هاتن، ل چـاڤ وان گوهۆڕینـان کـو د قۆناغێـن بەرێـدا رویدابوون، ئەڤـەژی ژ ئەگەرێ وی بارودۆخـێ سیاسـی بوو یێ شورەشـێ پەیـدا کری.

دەمـێ دناڤبـەرا سـالێن (١٩٧٠ – ١٩٧٥) دەمەکـێ کـورت بوو و گەلەک ڤەنەکێشـا، لـێ هنـدی بێـژی یا گرنـگ و کاریگەر بوو، کا چـەوا کاردانەکا مەزن ب سـەر ئەدەبێ کـوردی ب گشـتی و هۆزانـا کـوردی ب تایبەتـی بجهــ هێـلای، ئەڤـێ گوهۆڕینـێ ژ ناڤـەرۆک و ڕۆخسـارێ هۆزانێ گرت.

دیارتریـن سـیمایێ هۆزانێ دڤێ قۆناغێـدا پێکهاتبوو ژ سـەرهلدانا گرۆپێ (ڕوانگە) ل سـالا (١٩٧٠)دا، ئـەڤ گرۆپە شـیا ڕۆلەکێ گرنگ و کاریگـەر ببینیت، دوێ گوهۆڕینا ب سـەر ناڤـەرۆک و فۆرمـا هۆزانا وێ قۆناغێدا هاتی، ئەو ڕۆلـەژی دهۆزانا کوردیدا چەند سـالان بەردەوامبوو.

هۆزانڤانێـن ڕوانگـە هەلگرێـن بۆچوونـەکا جـودا بوون بـۆ هۆزانێ ئـەوان دگەل وان گوهۆڕینێـن ب سـەر فۆرمـا هۆزانا کوردی ئینایـن، دڤیان (هۆزان پەیامـا ڤارێبوونێ- یاخیبوونـێ بگەهینیـت) ، ئـەڤ هەسـتە ب ڕەنگەکـێ وەسـان بەلاڤـە بوو کـو هەمی هۆزانـا کوردی دڤـێ قۆناغێـدا ڤەگرتبوو.

تایبەتمەندیا هۆزانا کوردی دڤێ قۆناغێدا

ئێك : ژلایێ ناڤەرۆکێڤە:

هۆزانا کوردی یا ڤێ قۆناغێ هەلگرا گۆتارەکا کویرا نەتەوەیی بوو، ئەو ژی پێکهاتبوو ژ وێ پەیامێ ئەوا بەرەڤانی دکر ژبۆ پاراستن و مانا نەتەوەیا کورد، هۆزان دژی زولم و زۆرداریا دوژمنی راوەستیا و دڤی بیاڤیدا وەک هێزەکا کاریگەر رۆلێ خۆ دیت، ئەڤ هەستە ب ئەندازەکێ کاریگەر بوویە کو رەنگە کێم هۆزانڤانێن کورد دڤێ قۆناغێدا ببینین هۆزان بۆ کوردان و سەربەخۆیا کوردستانێ نە نڤیسیبیت .

هۆزان دگەل وێ ناڤەرۆکا بەربەلاڤ کو هۆزانا کوردی یا قۆناغا بەرێ پێ دهاتە نیاسین دبابەتێ وەک (خۆشتڤی) و (نیشتمانی)دا، گەلەک بابەتێن نوی ژهۆزانا ڤێ قۆناغێ بەرچاڤ دکەڤن وەک بابەتێ (مرۆڤ و مرۆڤایەتی ، ژیان و مرن ، شارستانیەت ، ژن وەک خودان دۆز . . . . هتد).

هەروەسا هۆزانا ڤێ قۆناغێ هەلگرا هزرا فەلسەفە و مەعریفییە، ب تایبەتی ژوان هزرێن فەلسەفی کو ژێدەرێن وان رۆژئاڤا و هەڤچەرخ بوون، ئەڤە ددەمەکیدا هۆزانا کوردی دقۆناغێن بەرێدا ژێدەرێ هزرێن خۆیێن فەلسەفی ژ کلتورێ رۆژهەلاتی وەرگرتبوو.

ڤارێبوون، دیارترین خاسیەتا هۆزانا کوردی یا ڤێ قۆناغێ بوو، د بنیاتدا دوو جۆرێن ڤارێبوونێ هەنە کو پێکهاتینە ژ:

أ‌ ڤارێبوونا کۆمەلایەتی

ئەڤە ژی ڤارێبوونێ ژ رەوشت و تیتالێن جڤاکی یێن بەربەلاڤ ڤەدگریت.

ب ڤارێبوونا سیاسی

ئەڤ جۆرە ڤارێبوونە ژی ژبۆ ئازادی و سەربەستیا مرۆڤییە.

(لەتیف هەلمەت) کو ئێکە ژ هۆزانڤانێن دیار یێن ڤێ قۆناغێ، ب مفا وەرگرتن ژ ئەفسانە و هێمایێن مێژوویی دناڤ کلتورێ نەتەوەیا جیهانێدا، وێنەیێ ڤێ ڤارێبوونێ نیشا ددەت و دبێژیت:

یاخی بن

پێتــان ئەلێــم .... یاخــی بــن ..... یاخــی بن
لـــــەم هـــــەمــوو نــەخشە و باجـــــە
یاخی بـــن لەم مەیدانــە ..... لەم گەراجە
کــە مرۆڤی وەك ئـــامراز تیایا هەڕاجــە

(بۆ ژبەرکرنێیە)

فەلســـەفا ژیـــان و مرنـــێ ئێـــکا دییـــە ژوان مەرەمێن گرنگێـــن هۆزانا ڤـــێ قۆناغێ، ل ڤێـــرە هۆزانڤانێـــن کـــورد وەک بابەتەکـــێ گرنـــگ ب ڤێ مەســـەلێ ئاخڤتینـــە، بۆچوونێن هـــزری و فەلســـەفا خۆ دڤـــی بیاڤیدا بەرچاڤ کرینە، هندەکان ب رەشـــبینی ســـەحا ژیانا خـــۆ کرییـــە وب تشـــتەکێ دەمامکریـــێ دەمـــی زانییـــە، بەلـــێ هندەکێن دی ب گەشـــبینی ســـەحا ژیانـــا خۆ کرییـــە و ڕوییێ گەش بەرجەســـتە کرییە، ژبەر وێ چەندێ پرســـیارێن فەلســـەفی ییێـــن هۆزانڤانـــان دچارچوڤـــێ ژیان و مرنێدا بـــوون ل دوماهیـــێ هەر وان ب خـــۆ گەلـــەک جـــاران رەشـــبینانە بەرســـڤ داینـــە، یـــان ژی بەرســـڤا پرســـیارێن خۆ بۆ خویندەڤانـــی بجهـ هێلاینە. (شـــێرکۆ بێکـــەس) دهۆزانا (گینگڵ)دا ب ئاشـــکەرایی بۆچوونا خـــۆ ل دۆر ژیـــان و مرنـــێ بەرچاڤ دکـــەت و دبێژیت:

گینگڵ

ویستم ئەوە لە زەریایەك بگەیەنم
گەر جۆگەکان نەبن....... ناژی
خـنـکـانـدمـی
ویستم ئەوە لە بروسکە بگەیەنم
گەر هەورەکان نەبن .....ناژی
سـوتـانـدمـی
تۆ کێی ـ تۆکێی؟
هەتاوێکم بەبێ ئاسۆ........

(بۆ ژبەرکرنێیە)

هۆزانڤانێن ڤـێ قۆناغـێ کێمتـر کەفتینە ژێر کاریگـەری و کارتێکرنـا هۆزانڤانێن بەری خـۆ، ئانکـو د وێ بزاڤێـدا بـوون کو خۆ ژ هۆزانـا وان لادەن، تنـێ د وان دەمانـدا مفا ژێ دیتییـە کـو هۆزانێن وان درێژەدانا شـێوازێ ڤاڕێبوونا ڤان هۆزانڤانـان بوویە. دگەل ڤێ ژی کاریگەریـا هۆزانـا ڤێ قۆناغێ ب سـەر هەمی هۆزانێن سـاڵێن دوماهیـێ ژ ئەدەبێ کوردی دیارە.

دوو: ژلایێ ڕۆخساریڤە :

چـەوا گوهۆڕیـن ب سـەر ناڤـەڕۆکا هۆزانـا کـوردی دڤـی دەمیدا هاتن، هـەر ب وی شـێوەی ژی گوهۆڕیـن ب سـەر رۆخسـارێ هۆزانا کـوردی یا وێ قۆناغـێ ژیدا هاتن. کـو ل ڤێـرە ب رەنگەکـێ گشـتی دێ بەحسـێ فـۆرم و تەکنیـکا هۆزانا ڤی دەمـی کەین.

وێنەیـێ هۆزانـێ ئێکـە ژ خاڵێـن هـەرە بنەڕەتـی یێـن وێ گوهۆڕینـێ کـو ب سـەر فـۆرم و تەکنیـکا هۆزانـا کـوردی دڤی دەمیـدا هاتییە، وێنەیـێ هۆزانی دڤـێ قۆناغێدا ب تەمامـی خـۆ دەرباز کرییـە ژ چاڤلێکرن وێنەیێ دووبـارە، گەلەک وێنەیێـن هۆزانا جوان بکارهاتینـە کـو ژێـدەرێ وێ ژ رویـدان و کارەسـاتێن مێژوویی ونەتەوەیـی و جیهانی هاتبوونـە وەرگرتن، دهۆزانـا ڤی دەمیدا وێنەیێ سـادەیێ رەوانبێژیێ تێدا بکارنەهاتییە، بەلکـی وێنەیـێ هۆزانـا ڤی دەمی ژبـۆ گەهاندنـا پەیامەکێ بوویـە و مەرەمـەکا تایبەتی دگەلـدا بوویە.

هــەر چ دەربـارەی زمانێ هۆزانێ ژی ئەوا ئاشـکەرا چ گوهۆڕین د هۆزانێدا رویدادەت بێـی گوهۆڕیـن دزمانـێ هۆزانێـدا، هۆزانـێ زمانەکـێ جودا هەیـە کو ژ زمانـێ خەلکی جودایـە، هۆزانڤانـان دڤـێ قۆناغێـدا بـزاڤ کرینە کـو پەیڤێن دنـاڤ دەقێـن هۆزانێدا ژ ئاماژەییـن کەڤـن دویـر بێخـن وئاماژەییـن نـوی بدەنـێ، ئانکـو (ڕامانـا فەرهەنگی) ژ پەیڤـان بهێتـە ڕامالیـن و ڕامانـەکا نـوی بدەنێ، ئـەڤ گوهۆڕینـە دبکارئینانـا پەیڤێدا ل ڤـی دەمـی ب وی ڕادەی بوو، کـو زمانەکێ خوازەیـی هەمی دەقێ هۆزانـێ داگیردکەت. ئەڤـە ژی وەدکـەت کـو پەیـڤ ئێکسـەر ڕامانـێ نەدەتـە دەسـت، ژبـەر وێ چەنـدێ زمانـێ هۆزانـێ دڤـێ قۆناغێدا ئاڵـۆزە وخویندەڤانێ هۆزانـێ ب سـاناهی دراماندا پەیڤان ناگەهیـت. هـەر دەربـارەی زمانـێ هۆزانـێ دڤی دەمیـدا دچارچوڤـێ کوردیـەکا پەتیدا دزڤـڕی، لـێ ب ئاسـتەکێ دەولەمەندتـر ژ زمانێ کوردیـا پەتی یا قۆناغێن بـەرێ، دگەل ڤـان گوهۆڕینـان گەلەک پەیـڤ و زاراڤێن نـوی هاتنە ناڤ زمانێ هۆزانـێ وەک پەیڤ و زاراڤێـن (ئەهریمـەن، ئاهوڕامزدا، گیڤارا، زەردەشـت، ئاڤێسـتا . . . . هتـد) زێدەباری وێ

ئالۆزییا زمانی هۆزانی یا ڤی قۆناغی بەرچاڤ دبیت، گەلەک دەقێن هۆزانی دهۆزانا ڤی قۆناغێدا دبینین کو پێخەمەت گەهاندنەکا ئێکسەر یا مەرەما هۆزانی ب شێوەکێ سادە کەفتنە بەردەست. لایەکێ دی یێ ڤی بابەتی کو گرنگیەکا زۆر هەیە پێکهاتییە ژ بکارئینانا (هێما و نیشانە) د دەقێن هۆزانێدا ب هێما و نیشانا خۆمالی و جیهانی.

دەربارەی کێشی، هۆزانڤانێن کورد پتر پێگیری ب هۆزانا ئازاد کرییە. دگەل ڤەبوونا رێکێ، دیاردا سەرەدەریکرنەکا جۆراوجۆر دگەل تێگەهێ هۆزانا ئازاد سەر هلداو بوویە ئەگەرێ وێ کو گەلەک جاران هەرسێ تێگەهێن هۆزانا (ئازاد و بێ سەرواو پەخشانە هۆزان) بهێنە تێکەلکرن، ب ڤێ چەندێ هەتا ڕادەکێ بەرهەمێن باش یێن هۆزانا ئازاد نەد هاتنە دیتن..

دیارترین شەقلێ هۆزانا ئازاد کوردی پشتی بەلاڤەبوونا گرۆپێ روانگە د وێ چەندێ دا بوو کو چوار برگەیی و هەشت برگەیی بکاردئینان.

دەربارەی (سەروا) یێ ژی هەر ب وی شێوەیێ بکارئینانا کێشێ سەرەدەری دگەلدا دهاتە کرن، چنکو نەسەروایا ئێکگرتی و نەسەروایا (مەسنەوی) بکارنەئینانە، بەلکی ب شێوەیەکێ ئازادانە سەرەدەری دگەلدا هاتییە کرن.

تەکنیکا هۆزانی دڤی دەمیدا مفا ژ داستانێن میللی و فۆلکلۆری ئەوێن دناڤ کلتورێ کوردی و جیهانی وەرگرتییە، ئەڤ مفا وەرگرتنە ئێکسەر یان نە ئێکسەر بوویە. خالەکا دی ژ تەکنیکا هۆزانی یا ڤی دەمی پێکهاتییە ژ وێ کو وەک مرۆڤ سەرەدەری دگەل تشتێن بێگیان هاتییە کرن، هەر چەند ئەڤ دۆخە ب شێوەیەکێ دی دهۆزانا (گۆران)دا دهێتە دیتن، ئەڤ دۆخە ژی پێکهاتییە ژوێ کو هۆزانڤان شوینا هندێ پالەوانێن خۆ ژ مرۆڤی دروست بکەت وی پالەوانێن دەقی ژ چیا و دەشت و ئاڤ و... هتد دروست کرینە.

لایەنەکێ گرنگ دهۆزانا دناڤبەرا سالێن (١٩٧٠ – ١٩٧٥)دا کو دێ ب شێوەیەکێ گشتی ل ڤێرە بەحس کەین پێکهاتییە ژ پەیدابوونا دەنگێ هۆزانێ یێ هۆزانڤانێن ژن کو دبەرپەڕێن رۆژنامە و گۆڤارێن وی سەردەمی دهێنە دیتن. کاریگەریا ڤان دەنگان دقۆناغا دویڤدا یا هۆزانا کوردی دیاردبیت کو بوویە هێڤێنێ ژدایک بوونا گەلەک دەنگێن زیندی یێن ژنێن هۆزانڤان یێن کورد د سالێن دویڤدا، نمونەیا وان ژنێن هۆزانڤان د وی دەمیدا هۆزان دنڤیسی (دایکا سولاڤ، ئەرخەوان، شەونم بەرزنجی، دایا جوان .....).

هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥ - ١٩٩١)ز:

هۆزانا کوردی دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥ – ١٩٩١)دا هندەک لایەنێن جیاوازیێ تێدایە ل چاڤ هۆزانا کوردی ل دەمێ سالێن (١٩٧٠ – ١٩٧٥) ژبەر وێ چەندێ دڤێت ب رەنگەکێ جودا و تایبەت ل سەر باخڤین.

سالا ١٩٧٥ شۆرەشا کوردی تۆشی خۆپانەکا مەزن بوو، ئەڤێ خۆپانێ کاردانەکا ئێکسەر هەبوویە ل سەر رەوشا رووناکبیریا کوردی ب گشتی و هۆزانێ ب تایبەتی، ژئەنجامێ ئەڤێ گەلێ کورد بۆ ماوەیەکی بێ دەنگبوو. نڤیسەر ژی دەمەکی لدویف بەرسڤەکا لوجیکی(مەنتقی) هۆکارێن ڤێ رویدانێ دبێ بەرسڤ بوون، هەر دگەل دەسپێکرنا شۆرەشا کوردی هۆزان ژی وەک چەکەکێ کارتێکەر رۆلێ خۆ دیت.

شۆرەشێ ددەمەکێ دژواردا سەرهلداڤە کو پێدڤی بوو ب هەر شێوە و شێوازەکێ خەباتێ، پشکداری تێدا بهێتەکرن ئێک ژوان شێوازان کو شۆرەشێ رژدی ل سەر کربوو ئەدەب ب گشتی و هۆزان ب تایبەتی بوو.

هۆزان بوویە هۆکارێ رەتکرنا کەتواری و زیندیکرنا هۆشیاریا نەتەوەیی و مل ب ملێ تڤەنگێ دژی دوژمنی دسەنگەریدا بوویە، چنکو چێنەدبوو ل وی سەردەمی کو سەردەمێ بەرهنگاریبوون و بەرپرسیاریێ بوو هۆزانڤان بێدەنگ بن، بەلکی ڤیابا رۆلێ پێشرەوییێ د شۆرەشێدا بگێرن، ئەڤە ژی بوویە ئەگەرێ وێ چەندێ کو هۆزان بەرەف بەرهنگاربوونا ئێکسەر بچیت د هزر و مەرەمێدا.

ئانکو جارەکادی هۆزانا بەرهنگاریێ دئەدەبێ کوردیدا ڤەژیا، ڤێ جارێ هۆزان درێژیێ ب شەرێ رەوایێ کوردان ددەت و بەرهنگار دبوو و رەتکرو نەفرەت ل دوژمنی دکر و کەتوار گوهۆری و بزاڤ دکرن سەر ژنوی کۆمەلگەها کوردی ئاڤابکەتەڤە. چنکو دڤێ قۆناغێدا ئەرکێ هۆزانا کوردی هاتە گوهۆرین بۆ بەرهنگاریێ، هۆزانا بەرهنگاریێ ژی پێکهاتییە ژ وی جۆرێ هۆزانێ کو درێژیێ ب شەری ددەت و بەرهنگار دبیت و رەت دکەت و دگوهۆریت و سەر ژنوی ئاڤا دکەت ڤە، دڤێ قۆناغێدا ئەو هۆزانڤانێن هۆزان نڤیسین کو:

أ- ئێکسەر پشکدارێن شۆرەشێ بوون.

ب- دناڤ کوردستانێدا بوون، لێ د رازی نەبوون ژ دوژمنی.

پ- ئەو هۆزانڤانێن ل دەرڤەی کوردستانێ دژیان.

نمونەیا هۆزانا بەرهنگاریێ دڤێ هۆزانا (ئەنوەر قادر محەمەد)دا دەردکەڤیت.

خۆ من چەمە زستانە نیم، هەر هاوین هات هەڵپرۆکێم
ئەستێرە نیم، شەونەبێ نەتوانم بفرم
خۆریش نیم، بەباڵەوە لە ڕۆژدا ئاسمان تەی کەم
چۆن کپ ئەبم!

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ئەڤ کەتواریێ سیاسییێ تەحلی ڤی قوناغێ وەنەکر کو هۆزانا کوردی بەرەڤ ڕەشبینیێ بچیت، بەلکی بەردەوام هیڤی ب پاشەڕۆژەکا گەش هەبوو، ئەڤجا هۆزانڤانێن کورد ب چاڤەکێ هیڤی سەحا پاشەڕۆژێ دکرن، ب گەش بینیڤە ئاسۆیێ ڕووناهیێ ل ئاسمانێ کوردستانێ ددیتن، (مۆئەیەد تەیب) کو دڤی دەمیدا ب شێوەزارێ کرمانجییا ژووری هۆزان نڤیسییە، هیڤیەکا مەزن ب پاشەڕۆژێ هەبوو، سەرێ خۆ ل بەر زوڵم و زۆریا دوژمنی نا چەمینیت وب سەر بلندی دبێژیت:

(سبە نەکە گری دایێ)

سبە دایێ
پێلاڤا من ......
ژ تاجا میری بلندترە
داوەتا من......
ژ هەمی گۆڤەندا خۆشترە
بەژنو باڵا من ......
ژ بوهارێ ب خەملترە
ئەڤجا چاوا دێ کەی گری؟
سینگێ خۆیێ تەمەت دەریا
دێ ڤە قوتی؟

❖ ❖ ❖ ❖

پرچا خۆ یاوەکی بەفری
دێ ڤەچری؟
نەداینێ نە!
نەکەی نەکەی!
جل و بەرگێت خۆ رەش بکەی
دەرگەهێ کولکێ مەیێ خۆش
بۆ خەم و نیهارا ڤەکەی

(کوپلەیا ئێکێ بۆ ژبەرکرنێیە)

ب رەنگەکێ گشتی هۆزان دماوێ دناڤ بەرا سالێن (١٩٧٥- ١٩٩١)دا دوو دەستە هۆزانڤانان دنڤیسی، دەستەیەک هەر ئەو هۆزانڤان بوون یێن کو دەنگێ وان دیار دناڤبەرا سالێن (١٩٧٠- ١٩٧٥)دا و ژوان (شێرکو بێکەس، عبدوللا پەشێو، لەتیف هەلمەت، عبدولرەحمان مزیری، دلشاد مەریوانی . . . . . هتد).

دەستەیەکا دی یا هۆزانڤانان دماوێ دناڤبەرا سالێن (١٩٧٥-١٩٩١) ز بووینە دەنگەکێ دیار، و ژوان (ئەنوەر مەسیفی، جەمیل رەنجبەر، موئەیەد تەیب، جەوهەر کرمانج، نەوزاد رفعەت ..... هتد).

هۆزانا بەرنگاری دبیتە هۆکارەک بۆ شکاندنا ترسێ ژ دوژمنی وبلندکرنا ورەیا مرۆڤێ کورد بەرانبەر دوژمنی و بەخشینا هیڤی و ئومێدا سەرکەفتنێ بۆ خەلکی کو خۆپانا شۆرەشا ئەیلوولێ هەتا رادەیەکێ ئەو هیڤی و ئومێد بەرەڤ لاوازیێ بر بوو، لێ هۆزان وەکو هۆکارەکێ بهێزێ رووناکبیری شیا پشکداریەکا کاریگەر دبزاڤا رزگاریخوازیا گەلێ کورد دا بکەت و هەڤکاریێ پێشمەرگەی بوویە دسەنگەرێ بەرەڤانییێدا.

هەر ژبەر ڤێ چەندێ ژی (پێشمەرگە وەک داینەمۆیێ شۆرەشێ)، (شەهید وەک هێمایێ قوربانی دانا کوردان)، (کوردستان وەک مەڵبەندێ ژیانێ و ئاخا پیرۆزا نەتەوەی) بوونە سێ توخمێن سەرەکی یێن هۆزانا بەرهنگاریێ.

شەهید (جەمیل رەنجبەر) دئەڤان رۆژاندا کو ئەو ب خۆ پێشمەرگە و شۆرەشگێر بوو دمەیدانا بەرهنگاریدا دنڤیسیت وب ورەیەکا بلند و گەشبینیەکا زۆر دبێژیت:

ڕووبارێکی خوێناوی

مەلی هەژار
لە فرگەی ژان هەڵدەنیشێ
پێشمەرگەی لێ دادەبەزێ
هەرچی کانیاوی سەنگەرە
بۆ ڕووباری بەهاری دەزێ

١٩٧٩ (بۆ ژبەرکرنێیە)

دوژمنی دئەڤی ماوەیدا هەمی ڕێکێن بنبڕکرنا کوردان بکارئینان، ئێک ژوان کارێن دڕندانە یێن سەخت کو دوی دەمیدا درێژی پێدای پرۆسێسا ڤەگوهاستنا کوردان بوو ژ دەڤەرێن وان بۆ هندەک دەڤەرێن دی و ئاکنجیکرنا وان ل وان جهێن وی مەبەست پێ هەی.

سیاسەتا ژناڤبرنا نفشێ کورد دسالێن هەشتییاندا ژ سەدێ بۆری گەهشتە گوپیتکێ دەمێ دەست دایە ئەنفال کرنا کوردان و کیمیا باران کرنا هەلەبجە و دەڤەرێن کوردستانێ، هەر ژبەر ڤێ ئەگەرێ هۆزانا کوردی هەوڵدایە ل ئاستێ خەما پر دەردەسەریا گەلێ خۆدا بیت.

(جەوهەر کرمانج) بۆ مەرگبارانا هەلەبجە ، بۆ ئەڤێ تاوانا کێم وێنە دمێژوویا مرۆڤایەتییێدا دبێژیت:

(هەڵەبجە دووەم هاتن)

هەڵەبجە...
بێشکە و جۆلانەی
ئەحمەد موختار و گۆران بوو
هەڵەبجە...
جێگا نزارگەی ئاشقان بوو
هەڵەبجە...
تاجی سەروەری شەهیدانی
کوردستان بوو

١٩٨٨ (بۆ ژبەرکرنێیە)

هۆزانا کوردی دماوێ دناڤبەرا ئەڤان سالاندا ژبلی وی گیانێ بەرهنگاریێ کو پێ هاتییە نیاسین جوانترین هۆزان بۆ ژنێ و مەبەستێن دی یێن هۆزانێ نڤیسینە، د سیما و تایبەتمەندیاندا وەسان هاتینە نڤیسین کو دگەل کاروانێ بەرەف پێش چوونا هۆزانا کوردی د وێ قۆناغێدا بگونجیت.

دڤی بواری ژیدا دەنگێ چەند هۆزانڤانان پەیدادبیت، وەکو (محەمەد عومەر عوسمان، فەرەیدون عەبدول بەرزنجی، قوبادی جەلی زادە، دلاوەر قەرەداغی و جەمال غەمبار.... هتد) .

ئەو هۆزانڤانێن ژ دەرڤەی کوردستانێ هۆزان دنڤیسین پتر هەستێ خۆشتڤیا کوردستانێ ل سەر دیارکرییە ب تایبەتی هەستێ ڤەگەڕیانێ بۆ ئاخا پیرۆزا کوردستانێ دهۆزانێن واندا ڕەنگڤەدایە، ئەڤە بوویە ئەگەرا هندێ کو ئێک ژ سیماییێن هەرە دیارێن هۆزانێ دڤی ماوەیدا سەرهلدانا هەستێ هاڤیبوون و خەریبیێ یە، هۆزانڤانان ب ڕێکا هۆزانێن خۆ دەربڕین ژڤی هەستی دکرن، (عبدوللا پەشێو) ئێکە ژ ئەوان هۆزانڤانێن ل دەستپێکا سالێن حەفتیاندا ژ سەدێ بۆری کوردستان بجهـ هێلای، دهۆزانا (سەربازی ون) دا کو ل مۆسکو ل سالا (١٩٧٨)ێ نڤیسییە هەستێ نازکێ خۆ بەرانبەر ئاخا کوردستانێ و هژمارا زۆرا شەهیدێن کوردستانێ دەردبڕیت ودبێژیت:

سەربازی ون

کە وەفدێ دەچێتە شوێنێ
بۆ سەرگۆڕی سەربازی ون
تاجە گوڵینەیەك دێنێ
ئەگەر سبەی
وەفدێك بێتە وڵاتی من
لێم بپرسێ:
کوانێ گۆڕی سەربازی ون
دەڵێم:
گەورەم!
لە کەناری هەرجۆگەیێ
لەسەر سەکۆی هەر مزگەوتێ

لــەبەر دەرگای هــەر مـــاڵێ
هەرکلـێسەیـێ
هەرئەشکەوتێ،
لـــەسەرگابــەردی هەر شـاخێ
لـــەسەر درەختی هـــەر باخـــێ
لەم وڵاتە:
لـــەسەر هــەر بـــستە زەمینـــێ
لـــەژێر هــەر گــەزە ئاسـمانێ
مـــەترسە کەمێـــك ســەرداخەو
تـــاجە گوڵینەکـــەت دانـــێ!

(بۆ ژبەرکرنێیە)

”ڕەخنەیا ئەدەبی“

پەیڤا (ڕەخنە) و تێگەهێ (ڕەخنەیا ئەدەبی):

پەیڤا ڕەخنە بەرانبەر پەیڤا (نقد)ا عەرەبی و پەیڤا (گریتیک)ا لاتینی دهێتە بکارئینان. ڕەخنەیا ئەدەبی دگەل (مێژوویا ئەدەبی و بیردۆزا ئەدەبی) دبنە سێ لقێن ڤەکولینا بەرهەمێن ئەدەبی، ئانکو ڕەخنەیا ئەدەبی لقەکێ ڤەکولینا ئەدەبییە و گرنگیێ ددەتە ڤەکولینا بەرهەمێ ئەدەبی.

ئەرکێ ڕەخنەیێ (شرۆڤەکرن و ڕاڤەکرن و هەلسەنگاندنا دەقێ ئەدەبییە یان دیارکرنا بهایێ دەقێ ئەدەبییە)، ئانکو ڕەخنەیا ئەدەبی ل وان بنەماییێن هونەری و هزری ڤەدکولیت کو دەقێ ئەدەبی ل سەر دهێتە ئاڤاکرن وب ڕەنگەکێ زانستی بهایێ وان بنەمایان دیاردکەت، ب ڤێ چەندێ ڕادە و ئاستێ گرنگی و بهایێ دەقی بۆ خوانەڤانی و داهێنەری ژی دەستنیشان دکەت، ژبەر هندێ دشێین بێژین ئەگەر ئەدیب بەرجەستەکەرێن جوانیێ و ڕەنگڤەدان و ڕەنگ ڕێژێن ژیان و دەروونێ مرۆڤی بن ڕەخنەگر لڤینەرێن (چالاکیێن ئەدەبی و بزاڤێن ئەدەبی و داهێنانا ئەدەبینە).

پێدڤییە (ڕەخنەگر) ڤەکولەرەکێ ئەدەبیێ شارەزابیت، و پێزانینێن تەمام دەربارەی (مێژوویا ئەدەبی و تیورا ئەدەبی) هەبیت، وزێدەباری ڤێ پێدڤییە تام وەرگرەکێ ئەدەبی ژی بیت، دڤێت پێزانین دبیاڤێن (سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری و ڕەوشنبیری) دا هەبیت، وشارەزاییەکا گشتی ژی د بیاڤێ ڤەکولینێن مرۆڤی و زانستیدا هەبیت.

مێژویا ڕەخنەیا جیهانی:

دمێژوویا ڕەخنەیا جیهانیدا دوو ڕەیڕەوێن ڕەخنەیێ بەرچاڤ دکەڤن، ئەو ژی: (ڕەخنەیا ڕۆژئاڤایی و ڕەخنەیا ڕۆژهەلاتی)، ئەوان هەردوو ڕێرەوێن ڕەخنەیێ کا چەوا تایبەتمەندیێن خۆ هەنە ب هەمان ڕەنگ کاریگەری ژی ل سەر ئێک هەبوویە و دێ هەبیت.

ئێك : ڕەخنەیا رۆژئاڤایی:

دەستپێکا ئەڤێ ڕێڕەوا ڕەخنەیی ڤەدگەڕێتە بەری زایینێ ول ئەدەبێ یۆنانی دەستپێکرییە. پێپێنگاڤا ئێکێ ژ ئەڤێ ڕێڕەوی پەیدا بوویە ل دەمێ گێڕانا ئاهەنگان ب هەلکەفتا جەژنان، شانۆگەری پێشکێش دکرن و لیژنەیەک بۆ هەلبژارتنا باشترین دەقێ (تراجیدی یان کۆمێدی) کو ب هۆزان بوویە دەستنیشانکرییە. ڤێجا هەلبژارتنا باشترین دەق ژلایێ ئەوێ لیژنێ ب خۆ چالاکیەکا ڕەخنەیی بوویە، چنکو لپەی چەند پیڤەرێن هونەری و هزری ئەوان دەقێ سەرکەفتی هەلبژارتییە، هەر دوی ماوەیدا ئانکو ل سەدێ شەشێ بەری زایینێ هۆزانڤانەکێ یۆنانی کو ناڤێ وی (ئەرستۆڤانیس) بوویە، دبەرهەمەکێ خۆیێ کۆمێدیدا ب ناڤ و نیشان (بەق) بیروبۆچوون و دیتنا خۆ یا ڕەخنەیی دەرباری سێ هۆزانڤانێن مەزنێن یۆنانی پێشکێش کرینە، ئەو سێ هۆزانڤان ژی (یوربیدز) و (ئەسخیلۆس) و (سوفوکلیس) بوون.

دگەل بوونا ئەوان چالاکیێن ڕەخنەیی دیارترین ڕێبازا ڕەخنەیا ئەدەبی ژلایێ فەیلەسوفێن یۆنانی هاتییە خەملاندن، (ئەفلاتوون) و (ئەرستۆ) ژی باشترین نمونەیێن ڤێ مەیدانێ نە.

(ئەفلاتون) بۆچوونا وی ئەو بوو کو هۆزانڤان نەشێن ڕاستییان بگەهیننە خەلکی، ل شوینا وان فێری باشیێ بکەن سەردا دبرن و دەروونێ وان تێکددان، و بەرێ وان ددانە گرنگیێ ب هەست و سۆزان نەک ب ئەقلی.

لێ (ئەرستۆ) بەروڤاژی (ئەفلاتوون)ی، بەرهەمێ هۆزانێ مفادار دانایە، ب تایبەتی تراجیدیا کو ب دیتنا وی هۆزان دشێت دەروونێ بینەری ژ هەردوو هەست و سۆزا ترس و دلۆڤانیێ پاقژ بکەت.

هەر (ئەرستۆ) دبەرهەمێ خۆ (هونەرێ هۆزانێ)دا کۆمەڵەکا دەستوور و یاسایێن هونەری بۆ تراجیدیایێ دارشتینە کو بوونە بناغەیێ بیردۆزا ڕەخنەیا ئەورووپی ب گشتی وبوونە بنەمایێ ڕەخنەیا کلاسیکیا نوی دەمێ وەکو ڕێبازەکا ئەدەبی ل سەدێ هەڤدێ ل فەڕەنسا سەرهلدای و گەشەکری.

ل وی سەردەمی ڕەخنەگرەکێ ب ناڤ و دەنگێ فەڕەنسی کو (بوالو) بوو بیروبۆچوونێن (ئەرستۆ)ی جێگیرکرن و کرنە پیڤەرێن ڕەخنەیا کلاسیکیا نوی ل ئەورووپا، ئەگەرێ ڤێ چەندێ ئەو بوو کو ڕێبازا کلاسیکی ب خۆ ژ ئەنجامێ ساخکرن و چاڤلێکرنا بەرهەمێن یۆنانی و رۆمانی سەرهلدایە.

گرنگترین بنەما وپیڤەرێن ڕەخنەیا کلاسیکیا نوی پێکهاتی بوون ژ:
١- گرنگی دان ب ئەقل وژیری، دویرکەفتن ژ هەست و سۆزان و دەربڕینا کەسی.
٢- پیتەدان ب تاما دروست.
٣- گرنگیدان ب بهایێن مرۆڤایەتیێن گشتی.

پشتی (ڕێبازا کلاسیکی) ڕێبازەکا دی ل ئەوروپا سەرهلدا ئەو ژی (ڕیبازا ڕۆمانتیکی) یە، وئەڤێ ڕێبازێ هەمی پیڤەرێن ڕەخنەیی یێن ڕێبازا کلاسیکی ئێکسەر ڕەتکرن، ب وی ڕادەی ئەم دشێین بێژین ئەگەر پیڤەرێن ڕەخنەیا کلاسیکی بەروڤاژی بکەین دێ پیڤەرێن ڕەخنەیا ڕۆمانتیکی کەڤنە بەر دەستێ مە.

ب ڤێ چەندێ دیارترین پیڤەرێن ڕەخنەیا ڕێبازا ڕۆمانتیکی پێکهاتینە ژ:
١- پیتەدان ب هەست و سۆزێن کەسی، ودویر کەفتن ژ ئەقلی.
٢- گرنگیدان ب بهایێن کەسی کو ل دەف تاکە کەسی دگرنگن.

لدویڤ ڤێ دیتنێ نڤیسەرەکێ ڕۆمانتیکێ فەرەنسی کو (ئەلفرید دی موسێ) یە دبێژیت: ئەو تشتێ گرنگ لدەڤ من ئەوە کو ئەز گوهـ نەدەمە ئەقلی، لێ ددەمەکیدا (بوالو) کو ڕەخنەگرەکێ کلاسیکی بوو گوتییە: هەردەم لدویڤ دەنگێ ئەقلی هەرە، و ژ وێرێ ئێکەتییا بەرهەمێن خۆ بدەستڤەبینە.

دیارترین ڕەخنەگرێن ڕێبازا ڕۆمانتیکی (مەدام دی ستال) و (سانت بیڤ) بوون، بۆچوونا دی ستالێ ئەڤەیە کو دەقێ ئەدەبی ڕەنگ ڤەدانا ژیانا جڤاکی و ڕەوشت و تیتالێن جڤاکی یە، لێ بۆچوونا سانت بیڤی ئەڤەیە کو: دەقێ ئەدەبی ڕەنگڤەدانا هەست و سۆزا نڤیسەرییە، هەر ژبەر هندێ دڤێت ڕەخنە ژی ڕووناهیێ بێخیتە سەر دەروونێ نڤیسەری و دلێ وی بۆ مە روون بکەت.

دیارە پیڤەرێن ڕەخنەیێن ڕێبازا ڕۆمانتیکی بۆ هۆزانا (لیریکی) دگونجاینە کو بەرهەمێ وێ خودی و دکەسی بوون، بەروڤاژی بەرهەمێ کلاسیکیان کو تراژیدی و کۆمیدی بوون و بابەتی بوون ، پشتی ڕێبازا ڕۆمانتیکی کۆمەکا ڕێبازێن دی یێن ئەدەبی سەرهلدان وەک ڕێبازا (ڕیالیزمی و پرناسی و هێماگەری و فۆرمالیزمی وهتد .....)، دگەل ئەڤان ڕیبازێن ئەدەبی چەند ڕیبازەکێن ڕەخنەیی ژی پەیدابوون و یێن ژهەمیان گرنکتر (ڕێبازا شیکارا دەروونی و ڕێبازا مارکسی و ڕێبازا شێوەگەرایی یان بنیاتگەری) بوون.

ب گشتی ڕەخنەیا نوی یا ئەدەبێ ئەورووپی ل سەدێ نوزدێدا ئەو بۆچوون ل سەر زاڵ دبیت کو دڤێت پیڤەرێن ڕەخنەیی د بابەتی بن، و نەمینیتە دچارچوڤێ دیتنا کەسۆکی یا ڕەخنەگریدا، بەلکو ئێکسەر دسروشتێ دەقێ ئەدەبی ب خۆ دا بدەستڤەبهێن.

دوو: ڕەخنەیا ڕۆژهەلاتی

مەبەست ئەو ڕێڕەوا ڕەخنەییە کو دەستپێکا وێ ژ ئەدەبێ عەرەبی سەرهلدایە و پاشی ژلایێ ئەدەبێ گەلێن دی یێن موسلمان بەرفرەهتر و بەربەلاڤتر لێهاتییە، وبوویە بیردۆزەکا ڕەخنەیی یا تایبەت ب وان گەلانڤە. دەستپێکا ڤێ ڕێڕەوێ ژ ئەدەبێ عەرەبی سەردەمێ (جاهلی) دەستپێدکەت، ئەو ژی دەمێ کو هۆزێن عەرەب سالانە ل بازارێ (عوکاز) ل نێزیکی مەککەهێ کۆم دبوون و هۆزانڤانێن هەر هۆزەکێ بەرهەمێ خۆ بۆ هۆزانڤانێ مەزنێ وی سەردەمی (نابیغە ئەلزوبیانی) دخواندن، ئەو ژی وەک دادوەرەکێ ئەدەبی و ڕەخنەگرەک بیرو بۆچوونێن خۆ دەربارەی دەقێن وان یێن هۆزانێ دیاردکرن، پیڤەرێن وی یێن ڕەخنەیی ژی پتر دهونەری بوون و ل دۆر پەیڤێ و ڕامانا جوان و گونجای و لێکدای و ژێهاتی دزڤرین.

پشتی بەلاڤبوونا ئایینێ پیرۆزێ ئیسلامێ پیڤەرێن ڕەخنەیی ژ ڕێنمایێن ئایینێ ئیسلامێ هاتنە وەرگرتن و ژ دیتنا باوەریا ئایینی یا هۆزانڤانی، وداخواز دهاتە کرن کو دڤێت هۆزانڤان (پەیامدار) بن و بەرهەمێن وان دخزمەتا کومەلگەها ئیسلامیدا بن.

ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی:

ئەدەبێ کوردی مێژوویەکا دێرین هەیە، و کەڤنترین جۆرێ وی ئەدەبی ژی هۆزان بوویە، دگەل ژدایک بوون و بەرەڤ پێشچوونا هۆزانا کوردی ڕەخنەیا ئەدەبی ژی سەرهلدایە وگەشە کرییە، ب وێ دیتنێ کو هەر دگەل پەیوەندیکرنا دەقێ ئەدەبی ب گوهدێری یان خواندەڤانی بۆچوونێن ڕەخنەیی ژی ژبۆ پەسندکرن یان پەسەندنەکرنا دەقی سەرهلددەت ئەگەر خۆ ب ڕەنگەکێ سادە و سانەهی ژی بن و پیڤەرێن ڕەخنەیی ژی درانستی نەبن.

دگەل ڤێ چەندێ ژیدا چالاکی و بەرهەمێن مەیێن ڕەخنەیی ل چاڤ بەرهەمێ هۆزانێ لاواز دهێنە دیتن، چنکو هەتا نوکە گۆتار و ڤەکۆلینێن مە یێن ڕەخنەیی بەری سەدێ بیستێ نەکەڤتینە بەردەست و ئەو بەرهەمێن ڕەخنەیی کو هەنە مێژوویا وان ڤەدگەڕێتە سالێن بیستێ ژ سەدێ بیستێ و لدویڤدا، کو ڕۆژنامەڤانیا کوردی تێدا گەشە کرییە و چاپەمەنیا کوردی ژی بەرەڤ پێش چوویە.

هۆزانڤانێن کورد و هندەك بۆچوونێن ڕەخنەیی:

دگەل دیاردەیا لاوازیا ڕەخنەیا کوردی ژیدا، دشێین وێ ڕاستییێ بێخینە بەرچاڤ کو دقۆناغێن جودا یێن هۆزانا کوردیدا ل بەری سەدێ بیستێ چالاکیا ڕەخنەیێ هەبوو و هۆزانڤانێن کورد دبەرهەمێن خۆدا دیتن وبۆچوونێن ڕەخنەیی بەرچاڤ کرینە و کۆمەڵەکا پیڤەرێن ڕەخنەیی دەستنیشانکرینە.

ئێک ژ هۆزانڤانێن کو د دێرێن هۆزانا خۆدا کۆمەکا بەحسێن ڕەخنەیی ئاراندین (مەلایێ جزیری)یە، کو دئێک ژ دەقێن خۆ یێن هۆزانێدا دبێژیت:

ئەحسەن ژڤی نەزمی لەتیف   چەندی سڤك هاتی خەفیف
مەحبوب بدەستێ خوی شەریف   نەقدی مە مووهرو سککەدا
ئەحسەن ژڤی وەسفێ رەفیع   ئەشکال و ئەوزاعێن بەدیع
تێتن ژنورێ وەك رەقیع   بێ عەیب و نەقس و ڕەخنەدا

(بۆ خواندنێیە)

مەلایێ جزیری پەیڤا ڕەخنە ب وێ ڕامانێ بکارئینایە کو نوکە بۆ دهێتە بکارئینان، دگەل وێ پەیڤێ ژیدا کۆمەکا زاراڤێن ڕەخنەیی بکارئینانینە کو هەر ئێک ژوان تایبەتە ب چەند پیڤەرێن ڕەخنەیا هۆزانێ، وەک (نەزمێ لەتیف) و (سڤک) و (ئەشکال و ئەوزاعێن بەدیع)، ب وان پیڤەران ژی وی بنەمایێ ڕەخنەیی دەست نیشان دکەت کو لدەف وی باشترین هۆزان ئەو هۆزانە یا کو پەیڤێن وێ جوان و ب تام و زەلال بن وڕامانا وان ژی مفاداربیت.

هۆزانڤانەکێ دی یێ کورد کو ب هویری ئاورێ ل چەند پرسەیێن ڕەخنەیی دایە (ئەحمەدێ خانی)یە، کو د (مەم و زین)ێدا کۆمەکا پیڤەرێن ڕەخنەیێ یێن سەردەمێ خۆ بۆ مە دیاردکەت، دەمێ دبێژیت:

لی هێڤی دکەم ژموستەعیدان   حەرفان نەگرن ل موستەفیدان
ئەڤ نامەئەگەر خراپە گەر قنج   کێشایە مە دگەل وی دوو سەد رەنج
نەوبارەیی تیفلی نەورەسیدە   هەرچەند نەهن قەوی گوزیدە
لێ من ژڕەزان نەکرتەمەتوع   مانەندی دزان بکەن تەتەبوع

(بۆ خواندنێیە)

دڤێـرەدا (خانـی) وێ ڕاسـتیێ دئێخیتـە بـەر دەسـت کـو دەقـێ هۆزانـێ پشـتی ژدایـک بوونـێ ژلایـێ ڕەخنەگرانڤـە ڕەخنـە لێ دهێتـە گرتن، ژبـەر هنـدێ داخوازێ ل ڕەخنەگـران دکـەت ددەمـێ ڕەخنەگرتنێـدا ڕەنـج و ماندووبوونا هۆزانڤانـان ل بەر چـاڤ وەربگـرن، وئەگـەر کێـم و کاسـییەک دهۆزانێـدا هەبوو ئـەوێ نەکەنـە بەهانە وب ئێکجـاری دەقی بێ سـوود وبـێ بها دابنن، چنکـو هەر دەقەکێ ئەدەبـی ئەگەر یێ ڕەسـەن بیـت و نەهاتبیتە دزیـن هۆزانڤان وەکـو کورەکێ خۆیێ خۆشـتڤی دهژمێریت وکەسـەکی پـێ خـۆش نینە خەلـک ب خرابـی تەماشـەی زارۆیێن وی بکـەن، وب ڤێ دیتنـێ (خانـی) ئـاورێ ل باسـەکێ ڕەخنەیی یـێ گرنگ دایە کـو پرسـەیا داهێنانێ یە، خانـی دئەڤـان دوو دێراندا کـو یا روون و ئاشـکرایە :-

ئـەی خامـە تـەژی گەلـەك درێژکـر ئـەڤ نامـە بەسـە تـە پـڕ قرێژکـر

هەرچەنـدە کـەلام شـوبهی دوڕبـەت بـێ قـەدردبـت دە مـا کـو پـڕبت

(بۆ ژبەرکرنێیە)

ئانکو: ئـەی قەلـەم تـە ئـەڤ بابەتـە ب درێـژی بەحـس کـر، بـلا بـەس بیت وب کورتی ڤەبـرە، چنکـو ئەگـەر پەیـڤ وەکـو دورێ ژی بـن بـێ بهادبـن دەمـێ زۆر دبـن.

وەکـو دیـار دڤێـرەدا (خانـی) بابەتەکـێ گرنگـێ ڕەخنەیـێ دئازرینیت کـو ئەو ژی (کـورت بڕی)یـە د دەقـێ هۆزانێدا، و ئـەو ب خۆ هەتا ئەڤـرۆ ژی پیڤەرەکـێ ڕەخنەیا هۆزانییـە، وهـەردەم داخـواز ژ هۆزانڤانـان کرییە کـو بزاڤێ بکـەن ب کێمترین پەیڤان زۆرترین ڕامانـان دەرببڕن.

دبەرهەمـێ هۆزانیـن هۆزانڤانێـن کرمانجییـا خـوارێ ژیدا دشـیاندایە ئەو ڕاسـتی بهێتـە ب دەسـتڤەئینان کـو چالاکییـا ڕەخنەیـێ هەڤ تەریبـێ چالاکییا هۆزانـێ بوویە ولپـەی کۆمـەکا پیڤەرێـن ڕەخنەیی چ ژلایـێ هۆزانڤانـان ب خۆ یان ژلایـێ گوهدێر و خواندەڤانـان بـن وان بیروبۆچوونێـن ڕەخنەیـی دەربـارەی دەقێ هۆزانـێ دەربڕینە.

(نالـی) دچەنـد دێرێـن هۆزانێـدا کۆمـەکا پیڤەرێـن ڕەخنەیی بەرچـاڤ دکەت کو ژ بنەماییـن گرنگێـن ڕەخنەیا وی سـەردەمی بـوون، دبێژیت:

کـەس بـە ئەلفـازم نەڵـێ خۆکوردیـە خـۆ کردیـە

هـەر کەسـێ نـادان نەبـێ خـۆی تالیبـی مەعنـا دەکا

(بۆ ژبەرکرنێیە)

دیـاره دڤێـرەدا (نالـی) دگـەل وان کەسـان دئاخڤیـت یێن کـو ڕەخنه لـێ گرتین وتان لـێ دای کـو هۆزان ب زمانێ کـوردی نڤیسـییه و هۆزانا کوردی بەهـره و هونەرمەندی تێدانینـه، دبێژتـه وان بەهـرەو هونەرمەنـدی دوێ چەندێ دایه کو چەوا شـیایه ب زمانێ کـوردی ئـەوێ ڕامانـا جوان و نـازک دەربڕیـت، ب ڤێ چەنـدێ (نالـی) ب وی پێڤەرێ ڕەخنەیـی (پەیـڤ و ڕامانـا وێ) هۆزان هەلسـەنگاندییه کو لدەف وی بهایـێ دەقی ڕامانا وێ یـا جـوان و نوییـه نەک هـەر بتنێ پەیـڤ و بێژەیا جـوان و خەملاندییه.
(نالی) ددێرەکا دی دا دبێژیت:

نالـی عەجـەب بـە قووەتـی حیکمـەت ئـەدا دەکا
مەعنایـی زۆرو گـەورە بـە لەفـزی کـەم و بچـوك

(بۆ خواندنێیه)

دڤێـرەدا (نالـی) ژی وەکـو (ئەحمـەدێ خانـی) دەسـت نیشـانا وی بنەڕەتـێ ڕەخنەیێ دکـەت کـو ب دیتنـا وی هۆزانـا جـوان و بهـادار ئـەو هۆزانەیه کـو ب کێمتریـن پەیڤ زۆرتریـن ڕامـان دەربڕیبیت.

دچەنـد دێریـن هۆزانـا (سـالم) ژیـدا بەحسـێ وان پێڤەریـن ڕەخنەیـی هاتییـه کرن کـو ڕەخنەگـران ل سـەردەمێ وی پیتـه پێدایه، وەک دڤـێ پارچه هۆزانێـدا دبینین، دەمێ دبێژیت:

لـە ڕۆژی ئیمتیحانـا دیـم بەرابـەر تالیـب و مەعشـووق
کەمـەر بەسـتەی هونـەر هاتـن لـە تیپـی عیشـق بازانـا
لەیـەك لا نالـی و مەشـوی لـە لایـێ سـالم و کـوردی
لـە هەنگامـەی هونـەر گەرمی تـکا جوبـوون لـە مەولانا
لـە مەیدانـی بەلاغەتـدا بەسـواری مەرکەبـی مەزمـوون
بـە کـوردی هەریـەکە تـازی سـواری بـوون لـە بابانـا

(بۆ خواندنێیه)

ئـەڤ رەنگـێ شـانازیکرنا (سـالم)ی ب شـیانێن خۆ یێـن هۆزانێ وب یێـن هەڤالێن خۆ یێـن هۆزانڤـان، پـەردێ ل سـەر وێ ڕاسـتیێ هەلـددەت کـو بنەڕەتەکـێ ڕەخنەیی دوێ قۆناغـا ئەدەبیدا شـیانا بکارئینانـا هۆنەرێن ڕەوانبێـژی بوویە، دبێژیـت: هۆزانڤانێن کورد شـیاینە ڕەوانبێژیـا عەرەبـان داننـە بن دەسـتێ خـۆ، و ب زمانـێ کـوردی دمەیدانا وی زانسـتیدا ببنە سـیارچاکێن سـەردەمێ خۆ.

(حاجـی قـادری کۆیی) ژی دچەنـد دێرێن هۆزانێدا ئاوڕێ ب چالاکیێن ڕەخنەیا سـەردەمێ خـۆ دایە، و کۆمـەکا بنەڕەتێن ڕەخنەیێ بۆ مـە دیاردکەت، وەکی دئەڤـان دێراندا دبینین:

شـەییهی جۆڵا کە ڕازی نەبێ بەسـەر دری خـــۆی
مەڵێــن فەسـاحەتی کـــوردی بە فارســـی نـــاگا
بەلاغەتـــێکی هـەیـــە هیـــچ زوبـــانی نایگاتـــێ
لە بـــێ تەعەســـوبی کوردانـــە بێ ڕەواج و بەها
کــە خۆتـــی تێنەگەیێـــی لە نـــیکتەکانی نـــەگەی
ئەڵێی هەمـــووی هـەزەیـــانە خـــوا بـــەڵای لێدا
بــەڵام ئەوانەی کە ســەڕافی زێـــڕو زیوی قســـەن
بە شــــاهـ ڕەوایـــە دەزانـــن سککەێکـــە ڕەوا

(بۆ خواندنێیە)

دڤێـرەدا (حاجـی قـادر) زیرەکانـە گرنگیـا ڕەخنەیـێ بۆ مە دەسـت نیشـان دکەت، و وێ ڕاسـتیێ دئێخیتە بەردەسـت کو ڕەخنەگر دڤێت کەسـێن شـارەزا و خۆدان شـیان بن، چنکـو هەمی کەس نەشـێن ببنـە ڕەخنەگر، کو حاجی ب (سـەررافێ زێرو زیڤـێ ئاخڤتنێ) وان ب نـاڤ دکـەت، ژلایەکێ دی ژی ڤە ب پشـت بەسـتن ب پیڤەرەکـێ ڕەخنەیی یێ وی سـەردەمی کو پیڤـەرێ ڕەوانبیژی و ڕوونبێژیـێ بوویە بهایێ هۆزانا کـوردی دیاردکەت، و ژ ئاسـتێ هۆزانا فارسـی بلندتر دبینیت.

ئـەو چالاکـی و پیڤەرێـن ڕەخنەیـی کـو دئەدەبێ کوردی بەری سـەدێ بیسـتێدا هەین بتنـێ دهۆزانێـدا ڕەنگڤەدایـە و د گۆتـارو ڤەکۆلینناندا نەکەفتینە بەردەسـت.

ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی پشتی شەڕێ ئێکێ یێ جیهانی:

پشتی شەڕێ ئێکێ یێ جیهانی ودگەل سەرهلدان و بەرەڤ پێش چوونا چاپەمەنیا کوردی، ڕەخنەیێ ژی گەشەکر.

دڤێرەدا دێ بەحسێ وان بەرهەمێن ئەدەبی کەین یێن کو دیتنێن ڕەخنەیی ئێخستینە بەردەست یان وان بەرهەمێن ئەو ب خۆ گۆتار و ڤەکۆلینێن ڕەخنەیی بوون.

ئێک ژوان بەرهەمان پەرتووکا (ئەمین فەیزی بەگ)ە، کو ل سالا (١٩٢٠)ێ ب ناڤ و نیشانێ (ئەنجوومەنی ئەدیبان) ل (ئەستەمبوول)ێ هاتییە چاپکرن. دڤێ پەرتووکێدا ب کورتی بەحسێ ژیانا چەند هۆزانڤانێن کورد هاتییە کرن و نمونەیێن هۆزانێن وان داناینە بەردەست، ب ڤێ چەندێ ئەو پەرتووک دچیتە دخانەیا مێژوویا ئەدەبیدا نەک ڕەخنەیی، دگەل هندێ بیروبۆچوونێن خۆ یێن ڕەخنەیی ژی دەربارەی وان هۆزانڤانان ئێخستینە بەرچاڤ، دەربارەی (نالی) دبێژیت: (زەکای ئینکار ناکرێ لاکن ئەوەندە سەنایعی لەفزییەی ئیستیعمال کردووە پیاو ڕەنگە بڵێ شیعری ئەو نەتیجەی علم و وئیشتیغالە).

(بۆخواندنێیە)

دیارە دڤێرەدا مەرەم ئەڤەیە کو (نالی) د داهێنانا هۆزانێدا پتر پیتە ب لایەنێ جوانکارییێ دایە، وهونەرمەندانە سەرەدەری دگەل دەڤێ هۆزانێ کرییە، و داهێنانێن وی ئەنجامێ زانست و پێزانینێن هۆزانێ بوویە پتر ژهندێ کو هەلکولایا بەهرەیا هۆزانێ بیت.

دبەحسێ (مەولەوی) ژیدا بۆچوونا وی ئەڤەیە کو (مەولەوی) درێکخستنا سەروایێدا داهێنان کرییە دەمێ د چوارینەکێدا سەروایا دێرا ئێکێ وسێیێ هەڤسەروا کرییە، ودێرا دووێ و چوارێ ب سەروایەکا دی هەڤسەروا کرییە، ئەڤ جۆرێ بکارئینانا سەروایێ ژ هیچ میللەتەکی وەرنەگرتییە، بەلکو وی ب خۆ داهێنایە.

(شێخ نوری شێخ سالح)ی ل سالا (١٩٢٦) درۆژنامەیا (ژیانەوە)دا ب زنجیرە ڤەکۆلینەک دەربارەی ئەدەبی ب گشتی و هۆزانێ ب تایبەتی بەلاڤەکرییە، دگەل هندێ کو ئەڤ ڤەکۆلینە پتر دچیتە دخانەیا (بیردۆزا ئەدەبیدا)، لێ دوان چەند جهێن دەربارەی (جوانی) یا دەڤێ ئەدەبی نڤیسین نێزیکی بیردۆزا ڕەخنەیا ئەدەبی دبیت ب تایبەتی دەمێ دڤەکۆلینەکێدا جوداهیێ دناڤبەرا زمان و شێوازێ ئاخفتنا ڕۆژانە و شێوازێ زانستی و شێوازێ ئەدەبی دیاردکەت.

بەرهەمەکێ دی یێ بەلاڤکریێ نڤیسەرێن کورد دبیاڤێ ئەدەب و ڕەخنەیا ئەدەبیدا ئەو گۆتارە یا کو (برایم ئەحمەد) ب ناڤێ خواستی(سیاپۆش) ل سالا (١٩٣٢)ێ ل بن ناڤ و نیشان

(شاعیرەکانمان) بەلاڤەکرییە، ئەڤ گۆتارە نەبتنێ ئێکسەر دچیتە خانەیا ڕەخنەیێ بەلکو دەرگەهەکێ نوی ژی ل بەر سینگێ ئەدەب و ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی ڤەدکەت، هۆشیارانە دڤێت سیمایەکێ نوی بدەتە ئەدەبێ کوردی وجلکەکێ نوی بکەتە بەر ڕەخنەیا ئەدەبێ کوردی.

هەردوێ گۆتارێدا (سیاپۆش) بزاڤێ دکەت تێگەهەکێ نوی بۆ هۆزانا کوردی بێخیتە بەردەست، ولپەی ئەوی تێگەهێ هۆزانێن هۆزانڤانان بهێنە هەلسەنگاندن. لەوا دبێژیت:-

(شیعر تەرجومانی دڵە چی بە دڵا بێت ئێش و ئازارو دەردو خەفەت و هیواو نائومێدی، باوەڕو ترس و بێ باکی و خراپی و چاکیمان بە کەلیماتی ڕێک و پێک لە شێوەیەکی دڵگیرا بۆ دەردەخات کە هەرکەس لە ئانی خوێندنەوەیدا شێوەیەکی دڵێ خۆی تیا دەبینێت، شیعر چرایەکە تاریکی ژیانمان بۆ ڕۆشن و یارمەتیمان ئەدات لە دۆزینەوەی حەقیقەتا)

(بۆ خواندنێیە)

ئەڤ گۆتارە ب خۆ د وی سەردەمیدا ب دیتنەکا ڕەخنەییا گەلەک نوی دهاتە هژمارتن، وجهەکێ دیار درێژەوا ڕەخنەیا کوردیدا دگریت.

پشتی ئەڤێ گۆتارا (سیاپۆش)ی چ گۆتار و ڤەکۆلینێن ڕەخنەیی یێن وەسان دسالێن سیهاندا ژ سەدێ بوری نەهاتینە بەلاڤەکرن کو ب رادەیا وێ دگرنگ بن و ئێکسەر بچنە خانەیا ڕەخنەیا ئەدەبی ئەوا دهێتە دیتن دوان سالاندا پەرتووکا (عەلی کەمال باپیر)ە کو ل سالا (١٩٣٩) ب ناڤ و نیشان (گوڵ دەستەی شوعەرای هاوعەسرم) بەلاڤەکرییە، ئەڤ بەرهەمە ژی دچیتە خانەیا (مێژوویا ئەدەبی) نەک (ڕەخنەیا ئەدەبی)، چنکو ب کورتی بەحسێ ژیانا چەند هۆزانڤانەکێن کوردێن هەڤچەرخ دکەت و نمونەیێن وان یێن هۆزانێ دئێخیتە بەردەست، دگەل بەلاڤەبوونا گۆڤارا (گەلاوێژێ) ، زەمینەکا باش ڕەخسا بۆ گۆتارا ڕەخنەیی و کۆمەکا نڤیسەران دبیاڤێ کریاری (پراکتیکیدا) کۆمەکا گۆتارێن ڕەخنەیی بەلاڤەکرن، بێ گومان ئەو گۆتار دئاستێ جوداجودا دا بوون وگەلەک جاران ئەو ب خۆ دبوونە جهێ ڕەخنەگرتنێ، هەر وەکی د وێ گۆتارا (جەمیل بەندی ڕۆژ بەیانی)دا دەردکەڤیت کو تێدا قەستا گۆڤارا گەلاوێژێ دکەت و دبێژیت:- (تکا دەکەم - لێت دەپاڕێمەوە - خۆت ئەم ئەرکی ڕەخنە بازییە بگرە مل وە مەیدە بەکەس وردبینانە وشەو وتەکان والابێژکە مەیدان بەوە مەدە کە هەندێ کەس لە توێی پەردەوە ئامانجی بێفەر بڵاوبکاتەوە یا وشەی بێ جێ بەکاربێن).

(بۆ خواندنێیە)

ل سالا (١٩٤١) ز بەرگێ ئێکێ ژ پەرتووکا (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی) یا (ڕەفیق حلمی) کەفتە بەر دەستێ خواندەڤانان، ئەگەر چ ئەڤ بەرگە پتر دچیتە خانەیا مێژوویا ئەدەبی، لێ ل هندەک جهان بیروبۆچوونێن ڕەخنەیی دەربارەی هۆزانڤانان ئێخستینە بەردەست.

دگەل بەرفرەهبوونا ئاسوٚی ل بەر سینگێ ئەدەبێ کوردی، بیاڤەکێ باشتر بوٚ ڕەخنەیا ئەدەبی ژی پەیدابوو، ل سالا (١٩٥٢)ێ ب بەلاڤەبوونا (مێژووی ئەدەبی کوردی) یا (عەلائەدین سوجادی) خواندەڤانێ کورد پتر ئاگەهداری هوٚزان و هوٚزانڤانێن نەتەوەیێ خوٚ بوون، و بیاڤێ هەلسەنگاندن و دیتنا ڕەخنەیێ پتر ل بەر سینگێ وان ڤەبوو. و دچیتە خانەیا (مێژوویا ئەدەبی).

ل سالا (١٩٥٦)ێ ژی بەرگێ دووێ ژ پەرتووکا (شیعرو ئەدەبیاتی کوردی) یا (ڕەفیق حلمی) چاپ بوویە، دگەل بەحسێ ژیان و هوٚزانێن دەستەیەکێ ژ هوٚزانڤانێن کورد، کوٚمەکا بیروبوٚچوونێن ڕەخنەیی یێن هویر دەربارەی ئەوان بەرچاڤ کرینە.ژبەر هندێ دچیتە خانەیا ڕەخنەیا ئەدەبی، هەر وەکی وێ دیتنا دەربارەی (گوران)ێ هوٚزانڤان دبێژیت:

((گوٚران شاعیرێکی (فەننان) و (واقیعی)یە بێ ئەوەی لە ڕەغنەیی یا خود لە واتەکەی خوٚمان بەگومان بین، ئەڵێین (گوٚران) بە ڕاستی بوێژێکی واقعی فەننانە، بوێژێکە کە مادەی شیعرەکانی لە کانگای ژیان واتە ژیانی کوٚمەڵایەتی کورد هەڵێنجاوە وە کردوویە بە (چیوەی)ی ئەدەب ئینجا لەم وێنە سیحراوی و دڵ ڕفێنەدا کە پێی ئەڵێن (شیعر) بوٚی هێناوەتە دەرێ)).

(بوٚ خواندنێ)

ل دەسپێکا سالا (١٩٥٨)ێ ب دەرکەفتنا گوٚڤارا (شەفەق) ل (کەرکووک)ێ وب وان گوٚتارێن ڕەخنەیی ئەڤێن تێدا بەلاڤەبووین، ڕەخنەیا ئەدەبی گەشە و بەرەڤ پێش چوونەکا دیار ب خوٚڤە دیت، چنکو ئەڤ گوٚتارێن ڕەخنەیی هویرتر و زانستانەتر و جهێ پیتەپێکرن و بایەخدانا ئەدەب دوٚستان بوو، لەوا دێ بینین کو نڤیسەرێن مە ل سەر بەرپەرێن ڤێ گوٚڤارێ کەفتینە دان و ستاندن ولێک گوهارتنا بیروبوٚچوونێن ڕەخنەیێ دەربارەی هندەک بابەتێن ئەدەبی و هوٚزانێن هوٚزانڤانێن وی سەردەمی. وەکی گوٚتارێن (کامەران و دیارییەکە) یا مارف بەرزنجی، و (کورد و شیعر) یا هەسانی*، و (کورد و ئسلوبی شیعر) یا مارف خەزنەداری و (شیعر و نووسینی کوردی) یا ڕەفیق حلمی. مارف بەرزنجی دگوٚتارەکا دی یا ڕەخنەییدا ب ناڤ و نیشانا (کوٚن و تازە لە شیعردا) دبێژیت:- ((شاعیرو بوێژانی ئەم سەدەی بیستەمە کوٚت و زنجیری کوٚنیان شکاندو قاڵبێکێ تریان دروستکرد. وازیان لە قافیە هێنا، وەزنیان بە چەشنێکی کە هەڵسوڕاند، جاران وەزن لە سەر کەرتە شیعر دائەمەزرا، ئیمڕوٚ لەسەر (تەفعیلە) دائەمەزرێ، گوێ نادرێتە کورتی و درێژی کەرتەکانی شیعر بەڵام موٚسیقا ئەپارێزێ ئەوێش بەلانەدان لە وەزن)).

(بوٚ خواندنێ)

(*) هەسان: ناڤێ وی (عومەرعارف)ە.

هەر سالا (١٩٥٨)ێ پشتی شۆڕەشا چواردەی تیرمەهێ بیاڤ بۆ نڤیسەرێن کورد پەیدابوو کو ڤەکۆلینێن ڕەخنەیی بەلاڤبکەنەڤە، وەک ڤەکۆلینا (حسێن عارف)ی کو ب ناڤێ (محەمەد سەدیق عارف) ب ناڤ و نیشان (کامەران و هۆنراوەی نوێ)، و ڤەکۆلینا (محەمەدی مەلا کریم) دەربارەی (حاجی قادری کۆیی)، و ڤەکۆلینا (کامل حسن بەصیر) ب زمانێ عەرەبی ب ناڤ و نیشان (کامران شاعر من کردستان).

هەر دبیاڤێ گەشەکرنا ڕەخنەیا کوردیدا نابیت ژبیر بکەین ب ڤەکرنا پشکا کوردی ل سالا (١٩٥٩-١٩٦٠ ز) ل کولیژا ئادابێ ل زانکۆیا بەغدا و ب هەبوونا بابەتێ ڕەخنەیێ دپڕوگرامێ خواندنا ڤێ پشکێدا و گوتنا ڤی بابەتی بۆ ماوەیەکی ژلایێ (گۆران)ێ هۆزانڤانڤە ڕەخنەیی سیما و شەقلەکێ گەشتر و زانستانەتر وەرگرت.

دناڤەڕاستا سالێن شێستاندا ب ئامادەکرنا چەند نامەیێن ئەکادیمی ژلایێ وان خوێندکاران ئەوێن ژ دەرڤەی عێراقێ بروانامەیێن دکتورایێ دئەدەبێ کوردیدا ب دەستڤەئینان پێنگاڤەکا نوی یا بەرەف پێشڤەچوونێ بۆ ڕەخنەیا ئەدەبی پەیدابوو، وەک (ریالیزم لە ئەدەبی کوردیدا) یا (د. عیزەدین مستەفا ڕەسول)ی، و (کورتەی مێژووی هاوچەرخی ئەدەبیاتی کوردی) یا (د. مارف خەزنەداری)ی، و (حاجی قادری کۆیی - ژیان بەرهەمی) یا (د. ئیحسان فوئاد)ی.

ل سالا (١٩٧٠) دگەل سەرهلدانا بزاڤا (ڕوانگە) ئاسۆیەکێ نوی ل بەر سینگێ چالاکی و لڤینا ڕەخنەیێ ڤەبوو و دگەل بەرهەمێ بەلاڤەکری یێن نڤیسەرێن سەر ب ڤێ بزاڤێڤە کۆمەکا گۆتارێن ڕەخنەیی ژی دەربارەی ڤی بزاڤێ ب خۆ و دەربارەی بەرهەمێن ئەدەبی هاتنە بەلاڤەکرن، ب ڤێ چەندێ بزاڤا ڕوانگە ب خۆ بیاڤەکێ نوی وبەرفرەهـ ل بەر سینگێ ڕەخنەییدا ڤەکر، لەورا (شێرکو بێکەس)ی دوی دەمیدا گوتییە: (هەموو بەرهەمێکی ئەدەبی پێویستە دوو پێوانەی بۆ بکرێت پێوانەیەکی سیاسی و پێوانەیەکی هونەری ئەم دوو پێوانەیە دوولای یەک مەسەلە پێکدەهێنن کە ئەویش ڕەخنە گرتنی ئەدەبییە بۆیە بەیەکەوە گرێدراون و یەک کار ئەکاتە سەر ئەوی تر).

(بۆ خواندنێ)

پشتی سالا (١٩٧٥) ئەگەر چ تا ڕادەیەکێ ئەدەب و ڕەخنەیا کوردی ژی وەکو شۆڕەشا خۆ تۆشی جۆرە ڕەنگەکێ خۆپانێ بوو، لێ خۆڕاگری و سەرنەچەماندنا ئەدیب و نڤیسەرێن کورد نەبتنێ بوونە ئەگەرێ هندێ کو بەرهەمێ مە یێ ئەدەبی یێ بەردەوام بیت و ب زیندی بمینیت بەلکو کاروانێ داهێنانێ و پێنگاڤ هاڤێشتن بەرەف پێش چوون بووبوو سیمایەکێ هەرە دیارێ ئەدەبێ کوردی دسالێن هەشتێیاندا.

„ پەخشـــان “

پەخشان بەشەکە ژئەدەبی

پەخشـان پێكهاتییـە ژ وان دەربڕیـن و نڤیسـینان یێـن کـو هەسـت و سـۆزا مرۆڤـی نیشـاددەت، پەخشـانا نـوی ب گشـتی گرنگیـێ ب سـەروایێ نـادەت.

جۆرێن پەخشانێ:

ب شێوەیەکێ گشتی پەخشان دبیتە دوو جۆر:

١- پەخشانا زانستی:

ئـەو پەخشـانەیە کـو بەحسـێ بابەتەکێ زانسـتی دکەت و هەسـت و سـۆز تێدانینە، وەکـو بابەتێـن (کیمیا، فیزیـا، نوژداری، بیـرکاری ...).

٢- پەخشانا ئەدەبی:

ئـەو پەخشـانەیە کـو پتـر گرنگیێ ب هەسـت و سـۆزێ ددەت بۆ هنـدێ کارتێکرنێ ل بەرانبـەری خـۆ بکـەت و تامەکـێ بدەتێ، وەکو (گۆتـارا ئەدەبی، چیرۆک، یاداشـت، نامـە، ژیاننامـە، وەرگێڕانا ئەدەبـی، ...).

„ گۆتار "

گۆتـار : هونەرەکـێ ئەدەبییە نڤیسـەر ب شـێوەکێ کـورت و هویـر و سـەرنج ڕاکێـش لایەنەکـێ ژیانـێ بەحـس دکـەت و بیـرو بۆچوونێـن خـۆ دەربـارەی بابەتـی بەرچـاڤ دکـەت.

تایبەتمەندیێن گۆتاری:

١- کورتی، کو دڤێت گۆتار ژ چەند بەرپەڕەکان دەرباز نەبیت.

٢- لبەرچاڤ وەرگرتنا جوانکاریێ ددەربڕینێدا.

٣- تەکنیک دنڤیسـنێدا، هـەر نڤیسـەرەکی ڕێکـەکا تایبەتـا خـۆ هەیـە بـۆ ڕوونکـرن و دارشــتنا بابەتـێ خـۆ ب زمانەکـێ ڕوونـاکبیریـێ سـەردەم.

٤- بابەتێ گۆتارێ ڕەنگڤەدانا بیرو هزرو هەست و سۆزا خودانێ وێ ب خۆ یە.

جۆرێن گۆتاری:

گۆتــار بابەتێــن هەمــە جۆر ب خۆڤــە دگریت، وەک (گۆتارا سیاســی، گۆتارا ئایینی، گۆتــارا ڕەخنەیی، گۆتــارا مێژووی، گۆتارا جڤاکی، گۆتــارا ئەدەبی . . .).

دقۆناغێن بەرێ یێن خواندنێدا بەحســێ دەســتپێک و ســەرهلدانا گۆتارا کوردی هاتییە کــرن، لڤێرە درێژەوا گەشــەکرنا گۆتارێ دا دێ بەحســێ چەنــد قۆناغەکان کەین:

قۆناغا ئێکێ سالێن (١٩٣٩ - ١٩٥٨)ێ:

بەلگــە پــێ نەڤێـت کــو هەمــی دەمـا گەشــە و وەرارو لاوازبوونـا بەرهەمــێ مــە یــێ ئەدەبــی گرێــدای وان بارودۆخێــن سیاســی وجڤاکــی و ئابووریــیــە، یێ وی دەمــێ بەرهەم تێــدا پەیــدا بووی.

ل عیراقــێ ل ســالا (١٩٣٩) گۆڤــارا (گەلاوێــژ) دەرکەفت، کو ب درێژاهیا (١٠) ســالان هەتــا (١٩٤٩) بەردەوامبــوو دمــاوێ دەرکەفتنــا ڤــێ گۆڤارێــدا هەمــی بەشــێن ئەدەبی ب تایبەتــی گۆتــارێ، گەشــەو وەرارەکا باش ب خۆڤــە دیتییە ژلایێ ڕۆخســارو ناڤەڕۆکێڤە.

هەر ل سالێن دەرکەفتنا ڤێ گۆڤارێ شیانەکا دی یا گۆتارێ دێ بینین ژئەگەرێ دامەزراندنا کۆمارا کوردستان (١٩٤٦) کو د وی ماوێ کورتێ ژیێ کۆماریدا ئەدەبی ب گشتی پێنگاڤ بەرەف پێش هاڤێشتینە، چەندین گۆڤارو رۆژنامەیێن هەمە جۆر دەرکەفتینە ژوانا (رۆژنامەیا کوردستان ١٩٤٦، هەلالە ١٩٤٦، گرۆگالێ مندالانی کورد ١٩٤٦، نیشتمان ١٩٤٦...).

پشتی هینگێ دسالێن چل و پێنجییاندا ل عیراقێ بەرێ شۆرەشا (تیرمەها ١٩٥٨) چەندین رۆژنامە و گۆڤارێن دی پەیدابوون کو ب ئەگەرێ وانا گۆتارێ پێنگاڤێن بەرچاڤ هاڤێشتینە، ژوانا (روناهی ١٩٤١، نزار ١٩٤٨ هیوا١٩٥٧). ژ گۆتار نڤیسێن دیار دڤێ قۆناغێدا (حوزنی موکریانی، عەبدولرەحمانی زەبیحی، جەلادەت بەدرخان، روقیەی قادری، ....).

گرنگترین تایبەتمەندیێن گۆتارێ دڤێ قۆناغێدا:

١- زمانێ گۆتاران وەرار و گەشە ب خۆڤە دیتییە، چنکو پتر بەرەف کوردیەکا پەتی دبرن (هەر چەندە هندەک جاران دەق و دەق پەیڤێن عەرەبی دنڤیسینێدا هاتینە بکارئینان).

٢- پتر گرنگی ب نیشانێن خالبەندیێ هاتییە دان.

٣- ژ ئەگەرێ سەرهلدانا گۆتارنڤیسێن ژن ، ژنا کورد بۆ خواندن و خوێندەواریێ پالدایە و ئەڤە بابەتێ سەرەکی یێ ناڤەرۆکا گۆتارێن وان بوو.

٤- زۆر گۆتارێن وەرگێرای ژ زمانێن دی دهاتنە وەرگێران بۆ زمانێ کوردی و ناڤەرۆکا گۆتارێن کوردی پێ دهاتە دەولەمەندکرن.

ئەڤ پارچەیا خوارێ نمونەیا گۆتارەکا ئەدەبی یە کو دگۆڤارا (دەنگی گێتی تازە)دا ب خامەیێ (کامەران موکری)یە ل سالا (١٩٤٦)دا هاتییە بەلاڤەکرن ب ناڤ و نیشانێ (شەونمی بەری بەیان).

شەونمی بەری بەیان

((بەری بەیان بوو، هێشتا جیهان پەردەی دەستی لانەدابوو، رووم کردە باخێك، ئەم هەموو گوڵ و گوڵزارانە ئامادەبوون بۆ هاتنی بلبل دەست لە ملیان کات. دلۆپی شەونم بریسکەی ئەهات، بە چەشنی فنجانی زیوی سەر ژێر پیاڵەی ئاڵتون، کاتێکم زانی بلبل بە ناڵینەوە دەرکەوت، کەچاوی کەوت بە گوڵ گەشاوە، ئەوە و قەترەی شەونمی زێڕینی لەسەر لێویەتی، تۆزێ دڵی هاتەوە جێی خۆی و دەستی کرد بە خوێندن و خەریك بوو دەم بەرێ دلۆپێ لەو ئاورنگەی سەرلێوی گوڵ بخواتەوە، خەوی لێکەوت...)).

(بۆ خواندنێیە)

قۆناغا دووێ سالێن (١٩٥٨ - ١٩٧٠)ز:

دڤان ســالاندا گەلەک گۆڕانکارییێن سیاســی و جڤاکی و ئابــووری و رووناکبیری رویدانە، کــو کارتێکرنەکا کویر ل ســەر ئەدەبێ کوردی دروســتکر.

پشــتی شۆڕەشــا (١٤ی تیرمەهــا ١٩٥٨) یاســایێن رژێمــا بــەرێ هاتنــە گوهۆڕیــن، ژوانــا بیاڤــێ ڕادرەبڕیــن و چاپەمەنیــێ بەرفرەهتــر و ئازادتربــوو، ئەڤــە بوونــە ئەگــەرێ بــەرەف پێشــڤەچوونا گۆتــارێ دڤــێ قۆناغێــدا، ب تایبەتــی ژ ئەگــەرێ وان گۆڤــارو ڕۆژنامەییــن کــو دهاتنــە بەلاڤەکــرن ژوانــا (شــەفەق ١٩٥٨، ڕای گەل ١٩٥٩، بلێســە ١٩٥٩، ڕۆژی نوێ ١٩٦٠، . .).

لێ ل دەستپێــکا ســالێن شێســتاندا ژ ئەگەرێ دەســتپێکرنا شۆڕەشا ئەیلولێ و تێکچوونا کاودانیــن سیاســی ییــن کوردســتانێ بابەتێ گۆتــارێ بــەرەف لاوازیێ و سســتیێ چوویە. ل ناڤەڕاستا سالێن شێستان و ددویڤدا ژ ئەگەرێ دەرکەفتنا چەند ڕۆژنامە و گۆڤارەکان بیاڤ بۆ گەشەو وەرارا گۆتارێ ڤەڕژی ژوانا ڕۆژنامەیا (برایی، برایەتی ١٩٦٧) ، (گۆڤارا سلێمانی ١٩٦٨)ز.

ژ نڤیسەرێن ناڤدارێن گۆتارێ دڤێ قۆناغێدا (عیزەدین مستەفا، شێخ محەمەدی خاڵ، ڕەمزی قەزاز، ئەبو زەید مستەفا سندی . . .).

گرنگترین تایبەتمەندیێن گۆتارێ دڤێ قۆناغێدا:

١- زمانــێ گۆتــارێ پوختەتــر بــوو، ژلایێ پەیــڤ و زاراڤانڤــە دەولەمەندتــر بوون، ب تایبەتــی کــو زمانێ نڤیســینا گۆتــارێ ب دیالێــکتا کرمانجییــا خوارێ بــوو، هاتییە تێکەلکــرن ب پەیــڤ و زاراڤێــن دیالێکتێــن دی.

٢- بزاڤ هاتییەکرن ڕێنڤیســەکا ڕاســت و دروســت بهێتە پەیڕەوکرن، شێوازێ هونەریا وێ ژێ بلنــد و پڕی جوانکاری بیت.

٣- ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە بابەتێ سیاســی ســەرەکیترین بابەتێ گۆتارێ بوویە، کو بەحســێ هــزرا ئازادیخــوازی و پێشــکەفتنخوازیێ هاتییــە کرن. پتر ژێ ڕژدی ل ســەر بیرو باوەریــا نەتەوەیــی و مافێن کــوردان و ئێکگرتنا کوردســتانێ هاتییەکرن.

٤- دگــەل گەشــەو وەرارا گۆتارا سیاســیدا، ئاســۆیەکێ بەرفرەهتر بۆ گۆتــارا جڤاکی و مێژوویــی پەیدابــوو ب تایبەتــی بەحســێ وان بابەتــان هاتەکــرن کــو پەیوەندی ب نەتەوەیــا کورد ڤــە هەبوویە.

٥- دڤێ قۆناغێ ژیدا گەلەک گۆتار ژ زمانێن بیانی دهەمی بیاڤێن ئەدەبی و رووناکبیریدا بۆ زمانێ کوردی هاتنە وەرگێران.
نمونەیا گۆتارەکا ڤێ قۆناغێ کو ب خامەیێ (رەمزی قەزاز) هاتییە نڤیسین ول سالا (١٩٦٧) و دژمارەیا (٢٩) ێ روژنامە (برایی)دا بەلاڤەکرییە و نڤیسییە:

((... ئەم گرانییە ئێستا بلاوبووەتەوە بە وڵاتا، گرانییەکی ڕاستەقینە و تەواو نییە، بەڵکو گرانییەکی دروستکراوە لەلایەن چەند جامبازێکی دڵ ڕەقی بێ بەزەییەوە، ئەمانە وەك زەروو وانە، هەمیشە خەریکی مژینی خوێنی چینی هەژارو کرێکارن، ئەمانە لەسەر لاشەی چینی هەژارو کرێکار باغەی سامان و کۆشك و تەلاریان دادەنێن و ئەیبەن بە ئاسمانا، هەموو بیرو باوەڕو ئامانجیان لە ژیانا پارە کۆکردنەوەو دەستکەوتی خۆیانە...)).

(بۆ خواندنێیە)

قۆناغا سێیێ سالێن (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

پشتی رێککەفتنا (١١ی ئادارا ١٩٧٠) و هەتا رادەیەکی سەربەخۆیا کوردستانێ بۆ چەند سالەکێن کێم پێنگاڤەکا دی یا بزاڤا ئەدەبی هاڤێشتییە و گەلەک یانەو کۆمەلە دەرکەفتن هەر ئێک ژوانا بۆ گەهاندنا هزروبیرا خۆ چەند گۆڤارو رۆژنامە دەرئێخستن کو ئەڤە ب خۆ پێنگاڤەکا دی بوو گۆتار بەرەف پێشڤەبری. هەروەکی ئەڤ کاودانە بوویە ئەگەرێ وێ چەندێ بزاڤەکا رەوشەنبیری و هۆشیاری دناڤ نڤیسەران و جەماوەریدا پەیداکر و گەلەک رۆژنامە و گۆڤارێن ئەدەبی و زانستی و رووناکبیری ژوانا (زانیاری ١٩٧٠)، (نووسەری کورد ١٩٧١)، (گۆڤارا رۆژی کوردستان ١٩٧١)، (گۆڤارا کۆڕی زانیاری کورد ١٩٧٣. . .) هاتنە دەرئێخستن.

بێگومان ئەڤ رویێ گەشێ بەرەڤ پێش چوونا گۆتارێ هەتا سالا (١٩٧٤)ێ ڤەکێشا، لێ خۆپانا شورەشێ و هەلبوونا چرایێ شورەشێ ل سالا (١٩٧٥)و چەند سالەکێن دویڤدا، وێ رویدانێ بۆ خۆ هندەک جۆرە ئاستەنگ ل بەرسینگێ ئەدەبێ کوردی ب گشتی و هونەرێ گۆتارێ دروستکرن، ب تایبەتی ل دەمێ راگەهاندنا کوردی دوان چەند سالاندا ئەو رویێ گەشێ بەری نوکە هەی نەما و کەفتییە ژێر فشارێڤە.

دگـەل ڤـان هەمی ئاسـتەنگان ژیـدا نڤیسـەرێن کورد دباژێراندا پشـتی خۆپانـێ و چەند ژمارەیێـن کێـم یێـن ڤـان گۆڤـارو رۆژنامەیـان کـو ل وی سـەردەمی دەرکەفتیـن وەکی (هـاوکاری، بەیان، رۆشـنبیری نـوێ) بەردەوامبوون و شـیان گۆتارێ بەرەف پێشـڤەببەن.

دگـەل ڤـێ چەندێـدا نڤیسـەرێن چیـای ژی پشـتی خۆپانـێ د بەلاڤۆکێـن شورەشـێدا چالاکانـە گرنگـی دایـە گۆتـارێ ب تایبەتـی گۆتـارا سیاسـی، ژبەلاڤۆکێـن چیـای وەکـی (نووسـەری کوردسـتان، گزنگ، هەڵمەت، قەندیل، هەلویسـتی ئەدەب، بانگ، . . .)، ژ دەنگێن دیـار و قەلـەم رەهوانێـن گۆتارێ دڤان سـالاندا (تەها بەرواری، مسـتەفا نەریمـان، جەمال خەزنـەدار . . .).

هەروەسـا د سـالێن هەشـتێیاندا ژ سـەدێ بـوری نڤیسـەرێن کـورد ب رێـکا بەرهەمێن ئەدەبـی دژی سیاسـەتا بنبڕکرنـا نەتەوەیـا کـورد خەبـات دکـر، هـەر ژبـەر ڤـێ چەندێ گۆتارێـن وان سـالان ئەو ب خـۆ دبوونە بنیات و پێـک هێنەرەکێ موکمـێ ئەدەبێ کوردی.

گرنگترین تایبەتمەندیێن گۆتارێ دڤێ قۆناغێدا:

١- ل دەستپێـکا سـالێن حەفتیاندا زمانێ گۆتارێ گەشـەیەکا زۆر دیار ب خۆڤە دیت کو ل قۆناغێـن پێشـتر ب وی رادەی نەهاتبـوو دیتن، ب تایبەتی کـو پرۆگرامێ خواندنێ دقۆناغێـن ناڤنجـی و ئامادەییدا بووینە کـوردی، ئەڤێ ژی وەکر کـو هژمارەکا پەیڤ و زاراڤێـن نـوی بهێنـە دنـاڤ فەرهەنگا زمانـێ کوردیـدا و دەولەمەندتر لـێ بکەت.

٢- پشـتی خۆپانا شۆرەشـا ئەیلولـێ ل سـالا (١٩٧٥)ێ کـو ب ئاشـکرا هەسـت ب دیاردەیەکـێ دهێتـە کـرن ب تایبەتـی د بەلاڤکرییێـن نـاڤ باژێرانـدا پێـک هاتبـوو ژ دەربڕینـا نەراسـتەوخۆ ئانکـو هێمـا و نیشـانە بکاردئینـان، ئەڤـە ددەمەکیـدا ل دەسـپێکا حەفتیانـدا نڤیسـەران بێـی تـرس و خـۆ دانەپاش هەسـت و سـۆزو هزرێـن خـۆ دەردبڕیـن، چنکـو وی کاودانـی ئـازادی وسەربەسـتی بۆ نڤیسـەران دروست کربوو.

٣- دڤێ قۆناغێدا گۆتار وەکی هۆکارەک بۆ پاراستنا زمانێ کوردی دهاتە بکارئینان، چنکو رژێمـا دوژمنـێ نەتەوەیـا کورد بزاڤ دکر زمانـێ کوردی تێک بـدەت و ژناڤ ببەت.

٤- پشتی خۆپانا (١٩٧٥) جوداهی کەفتە دناڤبەرا نڤیسەرێن باژێرو چیایدا د بەرچاڤکرنا بابەتاندا، چنکو ئەو سەربەستییا نڤیسەرێن چیای هەی چ جارا نڤیسەرێن باژێران نەبوو.

ژبەر هندێ گۆتارا سیاسی د ڕۆژنامە و گۆڤارێن دناڤ باژێراندا پاشڤەچوون، بەرانبەری هندێ دبەلاڤۆکێن چیایدا ئانکو دناڤ شورەشێدا گرنگییەکا زۆر پێ دهاتە دان، پتر گۆتارێ گەشە دکر. چونکو نڤیسەرێن باژێران بزاڤ دکر درێکا گۆتارێن جڤاکی و مێژوویی و ڕۆشەنبیریێن گشتیدا بیروبۆچوون و هەست و سوزێن نەتەوەییێن خۆ نیشابدەن.

وەکو دڤێ دەڤا (سەبری بۆتانی) دا

((ئەدەبا کوردی ژ سترانا زمانێ کوردیڤە دەستپێکریە. لێ مخابن نەهاتییە نڤیساندن....ئەز ڤێ دبێژم چکۆ بێگومان ئەگەر سترانەك تەنێ ژی بەری چەند هزار سالەکا بهاتا نڤیساندن مەو بیانیا ژی دێ بگۆتا ژهنگێ ڤە پەیدا بوویە. ڤێجا گەرەکە باشتر بهێتە زانین کو سترانا کوردی شعرە، سەرهاتییە، چیرۆکە، پەسنە، ڕێزگرتنە، بیروباوەڕە، شیرەتە، ئەڤینە، ئۆل و ئایینە، کورت و کرمانجی شین و شادی وفەلسەفا ژینا میللەتێ مەیە......)).

(بۆ خواندنێیە)

چیرۆکا کوردی ل جەنگێ دووێ یێ جیهانی

چیرۆکا هونەری وەک بابەتەکێ نوی یێ بیانی هاتە دناڤ ئەدەبێ کوردیدا، دبنیاتدا هونەرەکێ ئەوروپی یە، پێدڤیا ژیانێ وەکرییە وەک ڕۆخسارەکێ هونەری دناڤ هەمی نەتەوەیێن جیهانێدا بەلاڤە ببیت، ودناڤ جڤاک و کۆمەلگەها کوردیدا دەست و دارەکێ تایبەت بۆ هەلکەفت، ئەڤجا سەرهلدا و پێگەهشت، وئاشکرایە هەر داهێنانەکا نوی ب شێوەیەکێ سادە وساناهی دەست پێ دکەت، ئەڤجا قۆناغ لدویف قۆناغێ گەش وەرارێ دکەت و پێشدکەڤیت، دڤێت وێ ڕاستیێ ژی بزانین ئەگەر ئەو دەستپێک نەبایە ئەوا ئەڤرۆ ژی نەدبوو، قۆناغێن بەری نوکە یێن خواندنێ مە بەحسێ دەستپێک و سەرهلدان و دەرکەفتنا چیرۆکا هونەری یا کوردی کرییە، ئەڤە ل ڤێرێدا و پشتی جەنگێ دووێ یێ جیهانی دێ چیرۆکا هونەرییا کوردی ب چەند قۆناغەکێن دیرۆکیدا دابەش کەین ب ڤی ڕەنگێ خوارێ:

١-چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالا ١٩٣٩ هەتا سالا ١٩٥٨

٢- چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالا ١٩٥٨ هەتا سالا ١٩٧٠

٣- چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالا ١٩٧٠ هەتا سالا ١٩٩١

قۆناغا ئێکێ چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالێن (١٩٣٩ - ١٩٥٨)ز

ئەم دشێین ڤێ قوناغێ ب قۆناغا گەشەکرنا چیرۆکا هونەری یا کوردی دانین، چنکو دڤێ قۆناغێدا هونەرێ نڤیسینا چیرۆکا کورت گەشەکر، ل ڤێرێ قۆناغێدا دەرکەفتنا چەند گۆڤارو رۆژنامەیەکان ڕۆلەکێ بەرچاڤ هەبوو دگەشەکرنا چیرۆکا هونەرییا کوردیدا، وەکی (گەلاوێژ ، دەنگی گێتی تازە ل بەغدا، هاوار ، ڕۆژا نوو ل شامێ، ڕۆژناما ژین و ژیان ل سلێمانیێ).

چیرۆکا کوردی د گۆڤارا گەلاوێژدا (١٩٣٩ - ١٩٤٩)ز

ئێک ژوان هونەرێن ئەدەبی یێن گۆڤارا گەلاوێژ ل (١٩٣٩ – ١٩٤٩ ز) رۆلەکێ ئاشکرا و دیار دبنەجهبوون و رهـ داهێلانێدا هەبوویە (چیرۆکا هونەری یا کوردی یە). گەلاوێژ هەر دئێکەمین هژمارا خۆدا گۆشەیەکا تایبەت بۆ چیرۆکێ تەرخانکربوو، ناڤێ وێ کربوو (چیرۆکا ڤێ مەهێ) کو دهەمی ژمارەیێن ئەڤێ گۆڤارێدا هەتا هژمارا دوماهیێ (١١٦) ئەڤ گوشەیە دهێتە دیتن، چنکو ب بەشەکێ سەرەکی یێ ئەدەبێ نوی زانییە، هەر دڤێ گۆڤارێدا ئاڤردانەک بۆ چیرۆکا وەرگێڕای هەبوو کو کارەکێ دجهێ خۆدا بوو بۆ چاڤ ڤەکرنا لاوێن وی سەردەمی یا مفادار بوویە، چیرۆکێن وەرگێڕای یێن وان نڤیسەران بوون یێن کو ناڤ و دەنگی یا خۆ ل جیهانێ هەی، سەرنجا خواندەڤان و نڤیسەرێن کورد بۆ ڤان ناڤان رادکێشا، ئەڤ چیرۆکە ژی بەهرا پتر ژ زمانێ ئینگلیزی دهاتنە وەرگێران و هندەک ژێ ژ زمانێ عەرەبی.

بابەتەکێ دیار دناڤەرۆکا چیرۆکێن (گوڤارا گەلاوێژ) دا ناکوکی و ململانا دناڤبەرا دوو تەخێن سەرەکی یێن جڤاکی بوون، دەرەبەگ و ئاغا ژلایەکیڤە و جوتیار و کاسبکارێن کوردستانێ ژلایەکێ دیڤە، کو دیمەنێ ژیانا پڕ دەردەسەری ژ ڕۆژانێن شەڕێ دووێ یێ جیهانی بوو، هەروەسا دگەل وی بابەتی ڕەخنەگرتن ل نەریت و تیتالێن پاشکەفتی یێ جڤاکا کوردەوارییێ بوویە بابەتەکێ دی یێ چیرۆکێ دڤی ماوەیدا، دچیرۆکێن (گەلاوێژ) ێدا ئەو ژی دهێتە دیتن کو چیرۆکنڤیس ب دروستی پشتەڤانێ جوتیارانن، هەر وەسا دبەشەکێ چیرۆکێن (گەلاوێژ)ێدا ئافرەت کرییە قارەمانا چیرۆکێ، بەحسێ هندەک دەردێن تەپەسەرکرنا ئافرەتێ هاتییەکرن وەک شیربایی و کچ فرۆشتن.

هەر ئەڤ جۆرێ گرنگیدانا چیرۆکنڤیسێن کورد ب وان کێشە و دیاردەیێن جڤاکی بوویە ئەگەرێ ڤێ چەندێ کو چیرۆکا کوردی ئێکسەر بەرەڤ رێبازا ڕیالیزمی پێنگاڤان بهاڤێژیت. دیارترین چیرۆک نڤیسێن گۆڤارا گەلاڤێژ (شاکر فەتاح، عەلائەدین سوجادی، برایم ئەحمەد) بوون.

تەكنیك و زمانێ دارشتنا چیرۆكان:

چیرۆكێـن دەسـتپێكا گۆڤـارا گەلاویژ ژلایێ زمان و تەكنیكێڤە پێشـكەفتنەكا وەسـا ب خۆڤـە نەدیتییـە، ئانكـو زمانێ نڤیسـینا چیـرۆكان كوردییـەكا پەتی نەبـوو وەكو زمانێ نڤیسـینا وی سـەردەمی، پڕبوون ژپەیڤێن عەرەبی و فارسـی. هەروەسا ژلایێ تەكنیكێڤە ب گشـتی شـێوازێ چیـرۆكان ڤەگێڕانـەكا ئاسـاییە و چ كاریگەریەكا هونـەرێ نوی یێ چیرۆكـێ پێڤـە دیار نینە، بەهرا پتر شـێوەیێ ڕاپۆرت نڤیسـینێ پێڤەدیـارە، ئانكو گەلەك چیرۆكنڤیسـان هـەول و بزاڤـا وان ئەو بوو بەحسـەكێ فۆلكلۆری یان ئەفسـانەیی بینن و بەرگـێ چیرۆكەكا هۆنـەری بكەنە بەر.

زمانـێ نڤێسـینا چیرۆكێـن گۆڤـارا گەلاویـژ بەرەڤ كوردییـەكا پەتـی و ڕەوان دچیت و پاقـژ دبیـت ژ پەیڤێـن بیانـی ول شـوینا وان پەیڤێـن كوردی یا ڕەسـەن یـان پەیڤێن گونجـای هاتینە بكارئینان. هەروەسـا شـێوەیێ هۆنـەری یێ نوی و تازەتـر بكارهاتییە، ئانكـو ئـەم دشـێین بێژیـن چیرۆكێـن گەلاوێژ ژ لایـێ تەكنیـكا هونەریڤە ل چـاڤ یێن پێـش خـۆ بەرەڤ پێـش چوون، سـیمایێ هونەریێ نوی پێڤەدیارە، ڕسـتە و وەسـف ب سـۆزو كاریگـەرن و زنجیرەیا بەحـس و رویدانێن وان هەر ژ دەسـتپێكێ هەتا ئەنجامێ دوماهیـێ پێكڤـە دگرێداینـە وخواندەڤانی ڕادكێشـن كو تامەكـێ ژێ وەربگرن.

چیرۆكا كوردی دگۆڤارا هاواردا (١٩٤١ - ١٩٤٣)ز

گۆڤارا هاوار ل سالا (١٩٣٢) ل شامێ دەركەفتییە، ول سالێن (١٩٤١ هەتا ١٩٤٣) گرنگیەكا زۆر دایە بەلاڤەكرنا چیرۆكێ، دبهایێ ئەڤی هونەرێ نوی باش تێگەهشتییە.

ل سـەر بەرپەڕێـن ئەڤـێ گۆڤـارێ چەنـد چیرۆكنڤیسـێن خـودان شـیان وبەهرەدار پەیدابـوون ژوانـا (جـەلادەت بەردخـان، كامـەران بەردخـان، قـەدری جـان، ئوسـمان سـەبری، نورەدیـن زازا .... هتـد) بـوون. چیرۆكێـن گۆڤـارا هـاوار ب زارێ كرمانجییا ژووری وپشـكا بوتانـی هاتینە نڤیسـین، هندەك ژوانـا ب چیرۆكا هونـەری دهێنە دانان، چنكـو پلەیـا هونـەری یـا وان یا بلنـدە، هندەكێـن دی ژی سـیمایێ چیـرۆكا فولكلۆرێ كـوردی پێڤـە دیـارە و هندەكێـن دی ژی ل سـەر زمانێ گیانـداران هاتینە نڤیسـین.

ژلایـێ ناڤەڕۆکێڤـە پتـر بـزاڤ هاتییـە کرن پرسـا نەتەوایەتـی و خەباتـا چینایەتی بەرچـاڤ بکـەن، ڕەخنەیـێ ل نەڕاسـتییێن دنـاڤ جڤاکیـدا بگـرن، هەروەسـا دەردێ هەژاریـێ و نەخوێندەواریـێ بەرچـاڤ بکـەن، ئەڤـێ گۆڤـارێ پویتـە دایـە ب چیـرۆکا وەرگێـڕای وب تایبەتـی ژ زمانـێ فەڕەنسـی و عەرەبـی دکرنە کوردی، هنـدەک جاران ژی چیرۆکێـن کـوردی دهەمان ژمارەدا دهاتنە وەرگێڕان بۆ سـەر زمانێ فەڕەنسـی کو ئەڤـە ژی ئەزموونـەکا نـوی بوویە دنـاڤ ئەدەبـێ کوردیدا.

ژلایـێ تەکنیکیڤـە ژی پشـکا زۆرا چیرۆکێن هاتینە نڤیسـین وبەلاڤەکرن ل ئاسـتەکێ هونەری یێ پێشـکەفتیدانە د تەمام و موکم بوون، چنکو چیرۆکنڤیسـان زمانێ فەڕەنسـی و ئەلمانـی و ئنگلیزی دزانی.

قۆناغا دووێ   چیرۆکا هونەری یا کوردی ل سالێن (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز

دڤـێ قۆناغـێ و ددویڤـدا، ژئەگـەرێ ئالۆزبوونا بارێ سیاسـی یێ وەلاتی و سـەرهلدانا شۆڕەشـا ئەیلولـێ ل سـالا ١٩٦١ ئاسـتەنگ درێـکا چاپەمەنیـا کوردیـدا دهاتنـە دانـان، ئـەڤ کاودانـێ کـوب سـەر دیـرۆکا نەتەوەیـا مـەدا هاتی بـێ هیڤیـەک دئەدەبـێ کوردیدا پەیداکـر و چەنـد سـالەکا ڤەکێشـا، دیـارە کـو چیـرۆکا کـوردی ژی کپـی و سسـتی و پاشـکەفتن ب خۆڤـە دیـت، لـێ ئەڤ کاودانە وەسـا نەما، ل ناڤەڕاسـتا سـالێن شێسـتێ دا چیـرۆکا کـوردی هەتـا رادەیەکـی بهێنڤەدانـەک ب سـەرداهات، چەند گۆڤـار و ڕۆژنامەک دەرکەفتـن و زەمینـە و دەلیڤـەکا بـاش بـۆ هەلکەفـت کـو جـارەکا دی پێـش بکەڤیتەڤـە.

چیرۆکا کوردی د گۆڤارا شەفەقدا (١٩٥٨)

ل دەسـتپێکا سـالا ١٩٥٨ ل باژێـرێ کەرکووکـێ گۆڤـارا (شـەفەق) دەرکەفتییە کو ڕۆلەکـێ بەرچـاڤ هەبوو دپێشـڤەبرنا چیـرۆکا هونەریـا کوردی دا بـۆ نمونە:-

وێ بەریکانـەک ڕێکخسـت بـۆ باشـترین سـێ چیرۆکێـن کورت بـۆ ڤـێ مەرەمێ ژی سـێ خـەلات تەرخان کـرن کـو دئەنجامدا (حسـین عـارف) ب چیرۆکا (چای شـیرین) خەلاتـێ ئێکـێ وەرگرت کو ب ناڤەکێ خواسـتی (محەمەد سـەدیق عـارف) بەلاڤەکرییە، (مسـتەفا سـالح کەریـم) ب چیـرۆکا (چەنـدم لـێ ئەسـتێنی) خەلاتـێ دووێ وەرگرت،

هۆزانڤـان (محەمەد سـالح دیلان) ب چیرۆکا (شەوێـکی درێژ) خەلاتێ سـێیێ وەرگرت.
دڤـێ ماوەیـدا چەنـد چیرۆکنڤیسـان بـۆ جارا ئێکێ دەسـت دایـە بەلاڤەکرنـا چیرۆکێن کـورت کـو دقۆناغێـن ددویڤـدا ناڤێ وان هـەر یێ دیارە. وەک (حسـێن عـارف، جەمال بابـان، محـەرەم محەمـەد ئەمیـن، حەسـەنی قزلچـی ... هتد)
دڤـێ قۆناغێـدا چەند چیرۆکنڤیسـان چیرۆکا ناڤنجـی (مام ناوەندی) بـۆ ئێکەمین جار بەلاڤەدکـەن و جێگیـر دکەن ژوانـا (جەمال بابان) ب چیرۆکا (خانـزاد) و (پەڵە هەورێکی چڵکن)، (جەمال نەبەز) ژی ب چیرۆکا (لالۆ کەریم)، و (محمەد صالح سعید) ژی ب چیرۆکا (کاروانـی)، (کـو ئەڤان چیـرۆکان دەمێ رویدانێـن وان پترە ژ چیرۆکا کـورت و هژمارا کەسـانێن وێ ژی زێدەتـرە ژ چیرۆکا کورت، لێ ناگەهنە چیـرۆکا درێژ ئانکو (رۆمان)).
دڤێـت ئـەوێ ژی بزانیـن کـو بـەری ئەڤـان چیـرۆکان دوو چیرۆکێـن دی یێـن ناڤنجـی هاتبوونـە نڤیسـین، لێ ژبەر هنـدێ کو ددەمێ خـۆدا ب پەرتـووک نەهاتبوونە بەلاڤەکـرن، ئەڤجـا نەشـیان ڤـی جـۆرێ چیرۆکـێ د دەمـێ خـۆدا جێگیـر بکـەن، ئەو چیـرۆک ژی(لەخەومـا) یـا (جەمیل صائیب) ل سـالا (١٩٢٥) هاتییە نڤیسـین و ل سـالا (١٩٧٥) هاتییـە چاپکـرن. و(مەسـەلەی ویـژدان) یـا (ئەحمـەد موختـار جاف)، ل سـالا (١٩٢٩) هاتییـە نڤیسـین و ل سـالا (١٩٧٠) هاتییـە چاپکرن.

چیرۆکێن ڤی سەردەمی دوو جۆرێن سەرەکینە:

هنـدەک ژوان گەلـەک د سـادە بـوون و بابەتێـن وان دویـر ژ روخسـارێ هونەری دهێنـە دیتـن، دبازنەکـێ بێ هیڤییـدا دزڤرن و پێشـکەفتن بدەسـت خۆڤـە نەئینایە.
پشـکا دی ژی گەشـە و پێشـکەفتن پێڤـە دیـارە، چ ژلایـێ ناڤەرۆکـێ و روخسـارێ هونـەری وزەلالیـا زمانیڤـە بیـت وچ ژلایـێ هنـدێ ڤەبیت کـو نیشـانا کوردەواریێ پێڤە دیاربیـت، قارەمانێـن وێ کەسـانێن دناڤ جڤاکێ کـوردەواری بـوون، رویدانێن وێ ژی رویدانێـن سـەردەمی بوون، ناڤـەرۆکا چیرۆکان دڤـێ قۆناغێدا پویتە ب دۆزێن سیاسـی و جڤاکـی و چینایەتـی یێـن وی سـەردەمی دایە.
دڤێ قۆناغێ و ددویڤدا چیرۆکنڤیسان بزاڤ کرینە گەلەک ب ئاشکرایی بەحسێ بابەتێن سیاسی بکەن، چنکو بەهرا پتر ژ چیرۆکنڤیسان دگەل شۆرەشا کوردی و بزاڤا نیشتمانی بوون، چ ب کریار بیت یان ب بیروباوەران،

رۆژانە ژی ب چاڤێن خۆ تەپەسەرکرن و زۆلم و زۆرداری و ئەشکەنجەدانا گەلێ خۆ ب دەستێ رژێما داگیرکەرا کوردستانێ ددیت، ئەڤژی بوویە ئەگەرێ وێ چەندێ کو بهایێ هونەری یێ چیرۆکان بهێتە خوارێ وژداهێنانێ بکەڤیت، زمانێ چیرۆکان سادەبن، شێوە و تەکنیکا وان لاوازبیت، ب ئاشکرا مەرەمێ بدەنە دەست.

هندەک جاران ژی کاودانێ سیاسی و پوختە و رەوانیا چیرۆکا بەری نوکە لاواز کرییە وژلایێ دارشتنێ ڤە چیرۆکێن وێ بەرەف همبزکرنێ (چرکرنێ) برییە هەتا رادەیەکی ژی هێما بکارئینان.

قۆناغا سێییێ: چیرۆکا هونەریا کوردی ل سالێن (١٩٧٠ - ١٩٩١)ز

سالا (١٩٧٠ز) ب قۆناغەکا نوی دهێتە دانان ددیرۆکا گەلێ عیراقێدا ب گشتی وگەلێ کورد ب تایبەتی، چنکو دڤێ سالێدا بۆ جارا ئێکێ حکومەتا عیراقێ دان پێدان ب مافێن رەواێن گەلێ کورد کر، درێکەفتناما (١١)ی ئادارا (١٩٧٠ز) کو دگەل سەرکردایەتیا شۆرەشا گەلێ کورد مۆر کربوو، ئەڤ چەندە ژی ب ماوێ گەشەکرن ولێکگوهۆرینێ ژهەمی لایەکیڤە دهێتە دانان، دیارە ئەڤە ژی کاودانەکێ باش و رێخوشکەر بوو بۆ دامەزراندنا چەند دەزگەهێن رەوشەنبیری یێن کوردی، هەروەسا کۆمەکا رۆژنامە و گۆڤارێن هەمە جۆر ب زمانێ کوردی دەربکەڤن وەک رۆژنامەیێن (هاوکاری، بیری نوێ، ژین) هەروەسا گۆڤارێن (بەیان، رۆژی کوردستان، روشنبیری نوێ) کو ئەڤان هەمیان زەمینەیەکا باش بۆ بەلاڤەکرنا کۆمەکا چیرۆکان دناڤ ئەڤان گۆڤار و رۆژنامەیاندا خۆشکر، دگەل چاپکرنا چەندین کۆمەڵە چیرۆکان کو ددویڤدا بوونە ئەگەرێ پتر گەشەکرنا چیرۆکا کوردی چ ژلایێ رووخساریڤە بیت یان ژلایێ ناڤەرۆکێ. دەرکەفتنا بەیانا (رِوانگە) ل بهارا سالا (١٩٧٠ز) ئێک بۆ ژوان بزاڤ و رێبازێن نوی کو وەکر هژمارەکا چیرۆکنڤیسان پەیدابن ژبلی گێران و سازدانا کۆرێن ئەدەبی، وزاڵبوونا سەقایەکێ باش بۆ دان وستاندنێ دبیاڤێ رەوشەنبیریا گشتیدا، رِوانگە یێ چیرۆکا کوردی ژ سستی ودووبارەبوونێ رزگار کر، زەمینەکا نوی بۆ چیرۆکا کوردی ئامادەکر، دیوارەک دناڤبەرا چیرۆکا کەڤن و

نویدا دروستکر، ب تەکنیکەکا نوی و بکارئینانا دیالۆگ* و مەنەلۆکێ** و همبزکرنا ڤەگێرانێ و بکارئینانا شیانێن هزری ئاستێ چیرۆکا کوردی بلندکرەڤە.

ل دەستپێکا سالێن حەفتیاندا کۆمەکا چیرۆکنڤیسێن قۆناغا بەرێ، لێ ب هزرو بۆچوون و کەرەستێن نوی بەردەوام بوون وەک (حسێن عارف، محەمەد مەولوود (مەم)، و کاکە مەم بۆتانی، مستەفا سالح کەریم) . . . هەروەسا چەند چیرۆکنڤیسێن نوی ژی بۆ ئێکەمین جار دەست ب نڤیسینا چیرۆکێ کر کو د دویڤدا ناڤ و دەنگیا وان بەلاڤ بوو وەکی (محەمەد موکری، محەمەد فەریق حەسەن، رەئووف بێگەرد ، شێرزاد حەسەن . . .)

دڤێ قۆناغێدا دوو رویدانێن دی کاریگەری ل سەر کاروانێ چیرۆکا کوردی هەبوو کو ئەو ژی خۆپانا شۆرەشا مەزنا ئەیلولێ بوو ل ناڤەراستا سالێن حەفتیاندا، هەروەسا دەستپێکرنا شەرێ ١٩٨٠ – ١٩٨٨ ئانکو شەرێ درێژخایەن ئەوێ بۆ ماوێ هەشت سالان دناڤبەرا عیراقێ و ئیرانێدا ڤەکێشای، ئەڤان رویدانان کاریگەریەکا مەزن ل سەر ئەدەبێ کوردی ب گشتی و چیرۆکا کوردی تایبەتی هەبوو. ل سالا ١٩٧٠ و ددویڤدا ب رەنگەکێ گشتی بابەتێن چیرۆکێن کوردی هاتنە گوهۆرین هەر چەندە هندەک ژ بابەتێن بەری نوکە دووبارە دبن، لێ دگەل پرسەیێن کرێکار و خودان کارێ دەولەمەند، گرفتاری و ئالۆزییێن بازێری ژی بووینە هێڤێنێ چیرۆکێ. پشتی سالا ١٩٧٥ جۆرەکێ چیرۆکێ پەیدابوو ئەم دشێین ناڤێ وێ بکەینە چیرۆکا (بەرەڤانیێ ژمافێن رەواییێن گەلێ کورد)، چنکو پشتی خۆپانا ١٩٧٥ هەبوون ومانا کوردان کەفتە دمەترسییێدا.

تاوانا ژناڤ برنێ و (جینوسایدێ) ب ئاشکرایی بەرانبەر گەلێ کورد دهاتنە کرن، کورد کەفتنە بەرانبەر هێزەکا درندە یا رژێما بەعس کو خودانا نویترین چەک بوو، ژبەر هندێ ئەرکەکێ پیرۆز کەفتە سەر ملێن چیرۆکنڤیسێن کورد ئەو ژی داکوکی کرن بوو ژ نەتەوەیا خۆ و هاندانا خەلکی بۆ بەرەڤانیکرن و هوشیارکرنێ ژلاییێ بیروباوەرانڤە.

(*) دیالۆگ: دان و ستاندن دناڤبەرا دوو کەساندا.

(**) مەنەلۆگ : دگەل خۆ ئاخفتن.

تەکنیکا چیرۆکا کوردی ل قۆناغا (١٩٧٠ - ١٩٩١):

١- چیرۆکا کوردی دڤی قۆناغێدا مفا ژ بەیت و لاوک و داستانێن کەڤنێن فۆلکلۆری وەرگرتییە، ئەو ژی ئاوڕدانەکا پیرۆز و دەسپێکەکا ڕێخۆشکەربوو بۆ چیرۆکنڤیسێن مە، کو بڤەگەڕێنە گەنجینەیا (بەیت ولاوک) ا کوردی و بکاربینن ژبۆ بەرچاڤ کرن و بەرجەستەکرنا هیڤی و خەمێن مرۆڤێ کوردی هەڤچەرخ وەک د چیرۆکا (لاوکی سوارە)یا محەمەد فەریق حەسەن، و (بەیتی سمۆ) یا رەئووف بێگەرد، و (هێڵەگ) یا عبدوللا سەراجدا.

٢- هەروەسا دچیرۆکا کوردیدا (جەفەنگ) ئانکو هێما ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ وبەربەلاڤ هاتە بکارئینان کو شێوەیەکە ژ شێوەیێن تەکنیکی بۆ جوانکاریێ بکاردهێت، هەروەسا بۆ نخافتن و ڤەشارتنا بنیاتێ مەرەما چیرۆکنڤیسی ب تایبەتی دوان کاودانێن کو ڕێک ل دەربڕینا ئێکسەر ل نڤیسەران دهاتە گرتن ژئەگەرێ کاودانێ سیاسی و توندوتیژیا داگیرکەران، بۆ نمونە (ڕەڤدا بەرازن) هێمایەک بوو بۆ داگیرکەر و شەڕخوازان، (داربەڕی) هێمایێ کورد و خۆڕاگریا کوردان و ڕەهـ داهێلانا وان دناڤ ئاخا کوردستانێدا بوو، (هەسپ) گەلەک جاران هێمایێ شۆڕەشێ بوو.

٣- چیرۆکا کوردی دڤی قۆناغێدا مفا ژ هونەرێ (سینەمایێ) وەرگرتییە ئەڤێ ژی چەکەکێ نوی دایە دەستێ نڤیسەران، بوویە ئەگەرێ شکاندنا قالبێ خۆ گرێدانا چیرۆکنڤیسی ب دەمەکێ دیارکریڤە، ئەڤ چەندە ژی دناڤ چیرۆکێن (ئەحلام مەنسوور، ئەنوەر محەمەد تاهر، عبدوڵلا سەراج)دا دهێنە دیتن.

٤- کارتێکرنا چیرۆکێن ئەدەبێ بیانی ئانکو چیرۆکێن گەلێن دی ل سەر چیرۆکا کوردی دڤێ قۆناغێدا ب تایبەتی چیرۆکێن ئەمریکا لاتینی و ئەڵمانی و ڕوسی، ب ڕەنگەکێ ئاشکرا ل نیڤا دووێ ژسالێن هەشتێیاندا، ئەڤ چەندە ژی تشتەکێ ئاسایی بوو، چنکو چێدبیت مفا ژ ئەزموونا چیرۆکا گەلێن دی بهێتە وەرگرتن بۆ دەولەمەندکرن و پێشڤەبرنا سەربۆرا چیرۆکا مە.

٥- ژلایێ زمانیڤە ئەم نەشێین بێژین کو زمان ل دەڤ هەمی چیرۆکنڤیسێن ڤێ قۆناغێ وەکی ئێکە، یان ژی دئێک ئاستدایە، ئەڤ چەندە لدەڤ هندەک چیرۆکنڤیسان ژڤێ کۆمەڵە چیرۆکێ بۆ کۆمەڵەکا دی وەک ئێک نینە، زمان لدەڤ هندەک چیرۆکنڤیسان

زۆر ســادە و ب ســاناهییە، درێژە پێدانا زمانێ نڤیســینا چیرۆکێ بوو د قوناغێن بەرێدا، دگـەل گوهۆڕینــەکا کێم، لێ لدەف هندەک چیرۆکنڤیســێن دی زمانێ نڤیســینا چیرۆکان جیاوازترو همبزتر و موکمتربوو، بۆ نمونە چیرۆکنڤێس (شـێرزاد حەسـەن) ب ئاشـکرا خۆدانــێ زمانەکــێ دەولەمەنــد و تایبــەت ب خــۆ ڤەیــە، زمانــێ هۆزانــێ یــێ زاڵە ب ســەر زمانــێ چیرۆکێــن وی کــو خواندەڤانی ڕادکێشــیت، وەلێ دکر کــو تامەکا خۆش ژخواندنــا چیرۆکێــن وی وەربگــرن، ئــەڤ چەنــدە ژی ب رەنگەکــێ ئاشــکرا یا دیارە د هــەردوو کۆمەڵــە چیرۆکێــن ویــدا (تەنیایــی) ل ســالا ١٩٨٣ز و (گوڵی ڕەش) ســالا ١٩٨٩ز هاتینــە بەلاڤەکــرن . . .

زمــان لــدەف (حســێن عــارف) ژی زمانەکێ کوردی یــێ بێ وێنە وب تامــە، ب تایبەتی دکۆمەڵــە چیرۆکێن (تویێشــووی سەفەرێــکی ســەخت) ســالا ١٩٧٩ز و (گەلەگورگ) ل ســالا ١٩٨٣ هاتییــە بەلاڤەکرن وبتایبەتی دکۆمەلە چیــرۆکا (گەلە گورگ)دا زمان گەلەک دەولەمەندترو شــرینترو وسەرنج راکێشــتربوو ل چاڤ هەمی چیرۆکێن وی یێن بەرێ.

"رۆمان د ئەدەبێ كورديدا"

رۆمـان، ئانكـو چيرۆكا درێـژ كو رويدانێن وێ گەلەك دچرو پـرن، دەمێ رويدانێن وان گەلـەك دوور و درێـژن ژ چيـرۆكا كـورت و چيرۆكا ناڤنجى هەروەسـا كەسـێن پشـكدار زێدەتـرن ژ يێـن چيرۆكێن كورت و چيـرۆكا ناڤنجى.

رۆمـان نڤيسـين ئێـكە ژ هونەرێـن ئەدەبـى يێـن گـران ل سـەدێ هەڤدێ ل ئەورووپـا سـەرهلدايە، لێ چەرخێ زێرينێ رۆمانێ ل ئەورووپا سـەدێ نوزدێ و نيڤا ئێـكێ ژ سـەدێ بيسـتێ يـە، گەلـەك ژ رەخنەگران رۆمانێ ب داسـتانا سـەدێ نوى ل قەلەم ددەن، نڤيسـينا رۆمانـێ ل نـاڤ گەلێـن رۆژهـەلات گەلـەك يـا پاشـكەفتييە ل چاڤ گەلێـن رۆژئاڤـا ... د دەمەكيـدا ب دەهـان رۆمـان نڤيسـێن ناڤدار ل ئەورووپـا ول هەمى جيهانێ ناڤـێ وان ديارە، رۆمانێـن وان ب شـێوەيەكێ بـەردەوام دهێنـە وەرگێـران بۆ سـەر پتريا زمانێـن جيهانێ، گەلـەك كێـم مـە گوهــل ناڤـێ رۆمان نڤيسـێن عـەرەب و تورك و فـارس دبيت. نڤيسـينا رۆمانـێ دنـاڤ كوردانـدا گەلـەك پاشـكەفتيترە ل چـاڤ نەتەوەيێـن عـەرەب و فـارس و تـورك، چنكـو ئەو دەليڤا بۆ نڤيسـەرەكێ عەرەب و فـارس و تورك هەلكەفتـى چ جاران بۆ نڤيسـەرەكێ كـورد هەلنەكەفتييـە، زۆر جـاران ژێ نڤيسـەرێ كـورد دژايەتـى ل هەمبەرێ وێ دهاتـە كـرن و دەليڤـا چاپكرنـێ بۆ نڤيسـەرێ كـورد گەلەك ب زەحمـەت بوو .

دەسپێكا رۆمان نڤيسينێ دئەدەبێ كورديدا

بـۆ ئێكەميـن جـار نڤيسـينا رۆمانێ ب زمانێ كـوردى دناڤ كوردێن ئێكەتيا سـۆڤێتا بـەرێ دەسـت پێكرييـە، ئێكەمين بـزاڤ ژلايێ نڤيسـەرێ مـەزن (عەرەبێ شـەمۆ) بوو كـو ل سـالا (١٩٣٥)ز رۆمانا (شـڤانێ كورد) ب زارێ كرمانجييـا ژوورى ب پيتێن لاتينى نڤيسـييە، پاشـان ئـەڤ رۆمانـە بـۆ زمانـێ رووسـى و فەرەنسـى و ئەرمەنـى هاتييە وەرگێـران. ئەڤجـا هـەر (عەرەبێ شـەمۆ)ى رۆمانێـن (كـوردێ ئەلەگـەز) و (بەربانگ) و پاشـى ل سـالا (١٩٦٦ ز) (كەلهـا دمـدم) نڤيسـييە، پشـتى عەرەبـێ شـەمۆى چەنـد

نڤیسـەرەکێن دی یێـن کوردیـن سـوڤێت دەسـت دایـە نڤیسـینا ڕۆمانـێ ژوان (حاجی جنـدی) کـو ڕۆمانا (هـەوارێ) و (بەهار هات) نڤیسـین، (عەلـی عبدولرحمـان) ڕۆمانێن (خاتـێ خانم) و (گوندێ مێرخاسـا) نڤیسـین، ئـەڤ ڕۆمانێن ناڤبری کارتێکرنەکا وەسـا نەبوو ل سـەر رەوشـا گەشـەکرنا ڕۆمانی دناڤ کوردسـتانێدا، چنکو هەتـا درەنگ ژێ نەگەهشـت بوونـە پارچەیێـن دی یێـن کوردسـتانێ، نڤیسـەرێن کورد دنـاڤ پارچەیێن کوردسـتانێدا ئەڤ ڕۆمانـە نەخواندینـە و نەدیتینە.

– ئـەڤ رۆمانـە ب زارێ کرمانجییا سـەری ب رێنڤیسـا پیتێـن لاتینی هاتینە نڤیسـین، زمانـێ نڤیسـینێ گەلەکـێ سـادە و زەلالە.
- بیروباوەرێن سۆشیالیزمێ ب سەر ڕویدانا زاڵبوویە.
- شـێوەیێ ڕۆمانـان ڤەگێڕانـە وەکـو داسـتان و چیرۆکێـن فۆلکلۆری، چنکـو بناغێ نڤیسـینا ڕۆمانـان داسـتان و ئەفسـانە و حیکایەتـا فۆلکلـۆرێ کوردییـە، دویرن ژ تەکنیـکا نـوی و هەڤچـەرخ.

قۆناغا جێگربوونێ

ل کوردسـتانێ هەروەکـی بـەری نوکـە مە ئامـاژە پێ دای هەتا سـاڵێن دوماهیێ ژ سـەدێ بیسـتێ هیچ ڕۆمانەک ب زمانێ کوردی نەهاتییە نڤیسـین، لێ ددویڤدا دوو بزاڤێن بەرچـاڤ و دیـار هەنـە کـو دشـێین بکەینە بناغـێ دانانا ڕۆمانـا کوردی. ئەگـەر د هەر بیاڤەکیدا تەماشـە بکەین، نەشـێین ب دەسـت پێشـخەریەکا مەزن نەدانین ئەو ژێ ڕۆمانا (پێشـمەرگە) یـا (رەحیمێ قـازی) و (ژانی گەل) یـا (برایم ئەحمەد)ی نە، ل سـاڵا (١٩٦٠) ز ڕۆمانـا (پێشـمەرگە) یـا ڕەحیمی قازی ل بەغـدا هاتییە چاپکـرن، رویدانێن ڤێ رۆمانێ دەربـارەی سـەردەمێ دامەزراندنـا (کۆمارا کوردسـتانێ) ل مەهابـادێ ل دەوروبەرێن سـاڵا (١٩٤٦)ز نە، چنکو نڤیسـەری ب خۆ پشـکداری دروێدانان‌دا کرییـە ودناڤ جەرگێ ڕویدانان دا بوویە، ژبەر هندێ بەحسـێ خەباتا کوردان د وان سـاڵاندا دکەت، و ڕویدانان تێکەلـی چەنـد کێشـەیەکێن دی دکـەت ب تایبەتی کێشـەیا جوتیاران دگـەل دەرەبەگاندا.
پاشـی ل سـاڵا (١٩٧٢)ز ڕۆمانـا (ژانـی گـەل) یـا (برایـم ئەحمـەد)ی هـەر

ل بەغدا هاتییە چاپکرن نڤیسەر ب خۆ دبێژیت کو ل سالا (١٩٥٦ز) نڤیسییە لێ ژبەر نەبوونا دەلیڤەکا گونجای نەشیا ل دەمێ ویدا چاپبکەت.

ئەڤێ رۆمانێ پتر ژ (رۆمانا پێشمەرگە) دەنگ ڤەدایە ل رۆژنامە و گۆڤارێن وی دەمی کۆمەکا گۆتار و ڤەکۆلین ل سەر هاتینە بەلاڤەکرن، پێدڤییە ئاماژە ب وێ ژی بهێتە کرن کو ل سالا (١٩٧٦)ز رۆمانا (کەلها دمدم) یا عەرەبی شەمۆی ژلایێ شوکر مستەفا ژ دیالێکتا کرمانجییا ژووری هاتییە ڤەگوهاستن بۆ سەر دیالێکتا کرمانجییا خوارێ.

زمانێ نڤیسینا رۆمانێن کوردی دڤێ قۆناغێدا زمانەکێ بێ وێنەیە و زەلالە کو خواندەڤانی بۆ خۆ رادکێشیت، ناڤەرۆکا ئەڤان رۆمانان سیما و شەقلێ خەباتا نەتەوایەتی پێڤە دیارە و رویدان دخۆمالینە ژناڤ جەرگێ جڤاکێ کوردەواریدا هاتینە وەرگرتن، شێوازێ نڤیسینێ پتر ڤەگێڕانە و دویرە ژ تەکنیکا هەڤ چەرخ هەروەسا دویرە ژ مژ و ئالۆزیێ.

قۆناغا گەشەکرنێ

ئەڤ قۆناغە ل سالێن هەشتیان ژ سەدێ بیستێ دەست پێ دکەت کو دوو دیاردەیێن ئاشکرا دهێنە دیتن:

١) هژمارا رۆمانێن خۆمالی ب زمانێ کوردی هاتینە نڤیسین ل چاڤ قۆناغێن بەری نوکە پتر دهێنە دیتن.

٢) هژمارا رۆمانێن وەرگێڕای ژ زمانێن بیانی ب رەنگەکێ بەرچاڤ زێدە دبن.

ئەڤ دوو دیاردەیە دڤی سەردەمیدا دوو دیاردەیێن دلخوشکەربوون دا ببنە رێخوشکەر بۆ گەشەکرنا رۆمانێ دزمانێ کوردیدا، چنکو بەری نهۆ هژمارا رۆمانێن کوردی ژ هژمارا تلێن دەستان دەرباز نەدبوون، بۆ نموونە:

١- حسین عارفی دسالێن هەشتیاندا هەردوو رۆمانێن (شار و ئەندێشەی مرۆڤێک) چاپکرن.

٢- عەزیزێ مەلا رەش (کوێخا سێوێ و غەوارە) چاپکرن.

٣- خەسرەو جاف (کوردەرە و هیچ) چاپکرن.

٤- عبدوللا سەراج (هەلکشان بەرەو لووتکە) چاپکر.

٥- دکتور نافع ئاکرەیی (بوهژین) چاپکر.

٦-محەمەد موکری ل چیای دویر ژ زێرەڤانیا حکومەتێ رۆمانێن (سەگوەر و تۆلە و هەرەس)چاپکرن.

٧- حەمە کەریم عارف ژی (کۆچی سوور) ل چیای دویر ژ زێرەڤانیا حکومەتێ چاپکر.

٨- محەمەد ئوزۆن ل سویدێ ڕۆمانێن (مرنا کالەکێ ڕەند) و (هاوارا دیجلەیێ) ب زارێ کرمانجییا ژووری چاپکرن.

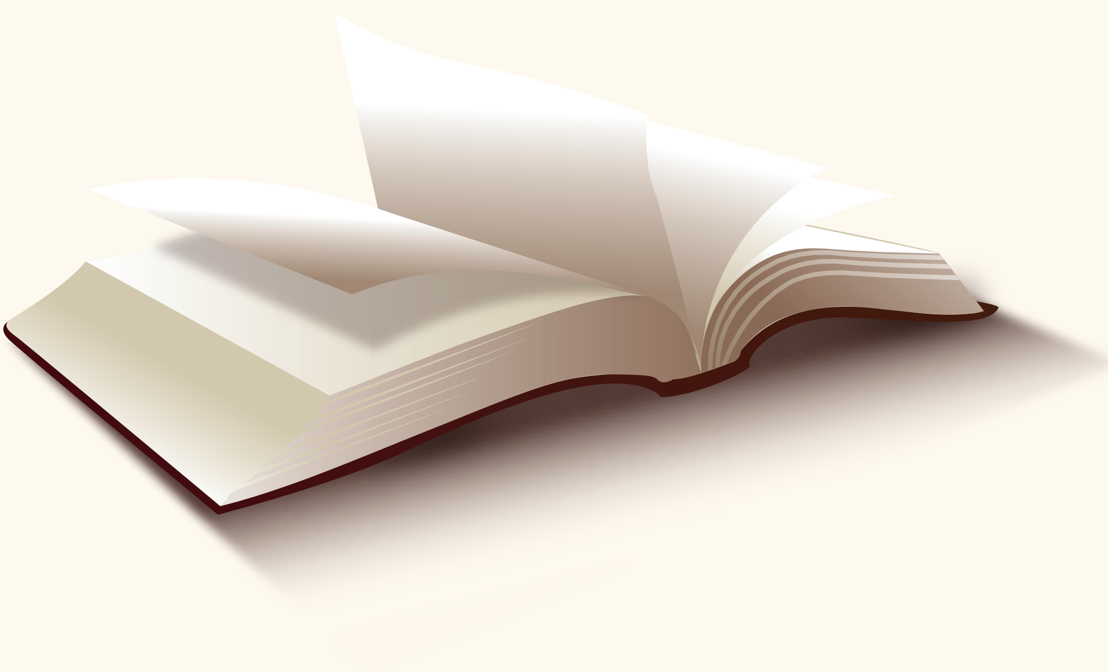
دیارە رویدانێن سیاسی و بەحسێ خەباتا ڕەوایا کوردان، ژیانا پێشمەرگەی ل چیای بووینە هێڤێنێ دەرکەفتنا ئەڤان بەرهەمێن نوی، ئەڤ ڕۆمانە بەحسێ کێشا ئاکنجیێن گوندان دکەن وەکو ڕۆمانێن (عەزیزێ مەلا ڕەش). زمانێ رۆمانان پتر یێ زەلال و پوخت وهمبز بوو دگەل دیاردەیا پویتەدان ب شێوەزارێ دەڤەرێن جوتیاران. ژلایێ شێوازێڤە ڤەگێران ب پتریا ڕۆمانانڤە دهێتە دیتن و هەست ب هندێ ژی دهێتە کرن کو رۆمان نڤیسان پویتە ب تەکنیکا نوی و دگەل خۆ ئاخفتن (مۆنۆلۆگ) دایە ب شێوەیەکێ سەرکەفتیانە بکارئینایە.

دڤێت وێ چەندێ ژی بزانین کو ئەڤێ قۆناغێ ڕێک خۆشکر دا ڕۆمانا کوردی ل قۆناغا (نوتاندا) پتر پێشبکەڤیت و گەشەکرنەکا وەسا ب خۆڤە ببینیت کو چ جاران نە دیتبیت.

دگەل ئەڤان ڕۆمانێن کوردی کۆمەلەکا ڕۆمان نڤیسێن کورد هەنە کو ب زمانێن بیانی ڕۆمان دنڤیسن، هەر چەندە ب نفش کوردن، و ناڤ و دەنگییا جیهانی هەیە وەک: (یەشار کەمال) ب تورکی دنڤیسیت وهندەک ژ ڕۆمانێن وی هاتینە وەرگێڕان بۆ زمانێ کوردی وەک: (ئەفسانەی چیای ئاگری) و (حەمە دۆک) و (کاریتە) . (سەلیم بەرەکات) ب عەرەبی دنڤیسیت کو کوردەکێ سوریا یە رۆمانێن (پەڕ) و (دلشاد) نڤیسینە یێن هاتینە وەرگێران بۆ زمانێ کوردی، (ئیبراهیم یونسی)ی ب فارسی دنڤیسیت رۆمانا وی (دایکم دوو جار گریا) هاتییە وەرگێڕان بۆ سەر زمانێ کوردی ئەڤ رۆمانە دەربارەی کارەساتا ئەنفالکرنا گەلێ کوردە ژلایێ رژێما بەعسا دڕندەڤە، هەروەسا (عبدولمەجید لوتفی) ئەوی ژی ب زمانێ عەرەبی ڕۆمانێ دنڤیسیت وەک ڕۆمانا (پێشبینی لێزانە قەرەجەکە) کو هاتییە وەرگێڕان بۆ سەر زمانێ کوردی ژلایێ (شوکر مستەفا)یڤە.

هەر چەندە ئەڤ ڕۆمانێن ناڤبری ژلایێ زمانیڤە ب کوردی ناهێنە هژمارتن لێ ژلایێ ناڤەڕۆکێڤە پشکەکا زۆر ژوانا بەحسێ ژیان و خەباتا رەوایا گەلێ کورد دکەن.

پښکاړه وانبيټي

”ڕەوانبێژی“

ڕەوانبێــژی ئەوە کو ئاخفتن و هۆزان ڕەهوان و جوان و کاریگەربن و دگەل ڕەوشــا گوهدێری و هوڵویســتێ ئاخفتنێ بگونجیــت، دا مەرەما خۆ ب روون و ئاشــکەرایی بگەهینیتــە خوێندەڤانــی وتامەکــێ بدەتێ وکارتێکرنــێ لێ بکــەت، ئەڤە ژی ب هەلبژارتنــا (پەیڤەکا گونجای و دارشــتنەکا موکم و رێکخســتنەکا ژیرێژیانە بدەســتڤە دهێت).

زانســتێ رەوانبێژیێ ل وان هونەرو دەســتوورو بنەمایان ڤەدکۆلیــت کو دبنە جهێ ڕەهوانــی و جوانــی و کاریگەرییا ئاخفتنــێ و پاراســتنا وێ ژ سســتی و تاریاتی و تێك شێلانێ.

ل ڤێرە دێ بەحسێ هندەك ژبابەتێن ڕەوانبێژیێ کەین:

ئێك — ڕەگەزدۆزی (هەڤڕەگەز)

دوو پەیــڤ یــان پتــر د ڕۆخســاریدا، وەکــو ئێک بن یان نێزیکــی ئێک بن، لــێ ڕامانا وان یا جودا بیــت. نمونە:

ئەگەر خالێت بلێم مشکی خەتایــە
عەزیزێ من ئەمەم عەینی خەتایە

(حاجی)

ل دویماهییــا هــەردوو نیڤــە دێرانــدا پەیڤــا (خەتا) هاتییــە، هەردوو پەیڤ درۆخســاریدا وەکــو ئێکــن، بەلێ درامانێــدا جودانە. یا ئێکــێ (خەتا)جهەکــە ل (تورکســتانا چینی)یە، لێ یا دووێ ب ڕامانــا گونەهـ یان تــاوان هاتییە.

نمونەیەکا دی:

بە ئاهـ و گریان دیسان هاتەوە هەوری نیسان
جگەرپڕئاو و ئاور وەك عاشقی بێ قــەرار

(وەفایی)

دڤـێ دێـرا هۆزانێـدا رەگـەز دۆزی د پەیڤێـن (ئاو) و (ئاور-ئاگر) دایـە وەکو ئێک نینن، لـێ نێزیکـێ ئێکـن، جوداهیـا وان تنـێ دپیتەکێدایـە کـو پیتـا (ر) یـا زێدەیە، هەر دیسـان پەیڤێن (دیسـان) و (نیسـان) پیتـەکا جودایە .

جۆرێن ڕەگـەزدۆزیێ

ڕەگەزدۆزیێ دوو جۆرێن سەرەکی هەنە، ئەو ژی ئەڤەنە:

» ڕەگەزدۆزیا تەمام.

» ڕەگەزدۆزیا نەتەمام.

أ ڕەگەزدۆزیا تەمام

د ڕەگەزدۆزیـا تەمامـدا پەیڤێن وێ دڕۆخسـاریدا وەکـی ئێکن. ئانکو دئەڤـان خالاندا وەکو ئێکن:

(هژمارا پیتان - جۆرێ پیتان - ڕێزا پیتان) نمونە:

ئەوەی ڕێگەی لە کوردەکان گۆڕی

لەعنەتی خـوا لە ئەلحـەد و گۆڕی

(مەلای گەورە)

ڕەگەزدۆزیـا تەمـام دهـەردوو پەیڤێـن (گـۆڕی - گۆڕی)دا دنیڤ دێـرا ئێکێ و دوویێدا دەردکەڤیـت، ئـەڤ دوو پەیڤە د رۆخسـاریدا، وەکو ئێکن، لێ ڕامانـا وان جودایە، دنیڤ دێرا ئێکێـدا ڕامانـا وێ ڕێک گوهۆڕینە ئانکو کارە، و دنیـڤ دێرا دوویێدا (گۆڕ) ناڤە، ئانکو (قەبرە).

أ ڕەگەزدۆزیا نەتەمام

د ڕەگەزدۆزیا نەتەمامدا پەیڤێن وێ درۆخسـاریدا ب تەمامی وەکو ئێک نینن، لـێ نێزیکی ئێکن:

(هژمارا پیتان - جۆرێ پیتان - ڕێزا پیتان)

» چێدبیت ئەو پەیڤ دهژمارا پیتاندا دجودابن، ئانکو پەیڤەکێ پیتەکا زێدەتر هەبیت ئەو زێدەهی ژی ڕەنگە ل دەستپێکا پەیڤێ یان ناڤەڕاستا پەیڤێ یان دوماهیا پەیڤێ بیت.نمونە:

مەعشوق تویی ب فەخرو نازی
عاشق تویی لێك بێ نیـــازی

(خانی)

ڕەگەز دۆزی دپەیڤێن (ناز) و (نیاز) دایە، پەیڤا دووێ ئێک پیت (یـ) ژ یا ئێکێ (ناز) زێدەترە و پیتا زێدە (یـ) کەفتییە ناڤەڕاستا پەیڤێ.

» چێدبیت ئەو پەیڤ دجۆرێ پیتێ دا دجودا بن، ئانکو هژمارا پیتان هندی ئێک بیت، لێ پیتەکا جودابیت، و ئەڤ جوداهیە ل دەسپێکێ یان ناڤەڕاستێ یان دوماهیا پەیڤێ بیت. نمونە:

پیری بە تەنیا ڕەحمەتە
پیری و هەژاری زەحمەتە

(حەمدی)

ڕەگەزدۆزیا نەتەمام دڤێ دێرا هۆزانێدا هەیە دناڤ بەرا هەردوو پەیڤان (ڕەحمەتە) و (زەحمەتە)، چنکو پیتا وان یا ئێکێ جودایە.

» چێدبیت ئەو پەیڤ دزنجیرەیێ و ڕێزبەندییا خۆدا د جودا بن. نمونە:

خاترێکی شۆخ و خۆش و بێ غەم و جەمعم هەبوو
ئێستا بۆ زولفی کەسێ مەشقی پەرێشانی دەکا!

(نالی)

دنیڤ دێرا ئێکێدا ڕەگەز دۆزی دناڤ بەرا پەیڤێن (شۆخ) و (خۆش)دا هەیە، ئەڤ دوو پەیڤە دهژمار و جۆرێ پیتاندا وەکو ئێکن، لێ ڕێزبەندییا پیتێن وان هاتییە گوهۆڕین.

	١	٢	٣
پەیڤا ئێکێ	ش	ۆ	خ
پەیڤا دووێ	خ	ۆ	ش

ڕاهێنان

دئەڤان دێرێن هۆزانێدا، ڕەگەز دۆزیێ بینەدەر، جۆرێ وێ دیاربکە:

١- ئەی خامە تەژی گەلەك درێژکر
ئەڤ نامە بەسە تە پڕ قرێژکر

(خانی)

٢-ئێمە هەر چەندە قەومێکی زۆرین
بەڵام چونکە قەومێکی خۆخۆرین
بۆیە دائیما وا لەژێر دەستی زۆرین

(بێکەس)

٣- کاوە کە هەڵی کرد ئاڵا
گەل لە قەڵای زۆردار ئاڵا

(کامەران موکری)

٤- گەلو بۆچی ئەڤ ژیان
ئەڤ بوویە ژان و زیان

(صەبری بۆتانی)

٥- ئەم وەتەن و ئاو و گڵە
پشت و ئەژنۆ و جەرگ و دڵە

(شێخ سەلام)

٦- قژ کاڵی، لێو ئاڵی، پرشنگی نیگا کاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێ ئاڵ

(گۆران)

دوو لێکچواندن

لێکچواندن ل سەر بنەمایێ بەراوردیێ هاتییە، بۆ روون کرن و چەسپاندنا سیفەتێ تشتەکی، ئەو تشت دگەل تشتەکێ دی دێ هێتە بەراوردکرن کو سیفەتێ مەرەم ژێ تێدا ئاشکرایە، دا ئەو سیفەت ب وێ بەراوردیێ روون ببیت و زێدەتر دەربکەڤیت.

نمونەیەک:

منیش ئارەزووی ئەوسام نەماوە عەشقم گۆڕاوە

دڵم هەروەکو گوڵی بێ باران سیس و ژاکاوە

(بێکەس)

دئەڤێ دێرێدا ، لێکچواندن دنیڤا دووێدایە . (بێکەس) ی دڤێت بەحسێ دلێ خۆ بکەت. بۆ روونکرنا دلێ خۆ دگەل گولا سیس هەڤبەرکرییە . بابەتێ بەحس کرنێ دلێ هۆزانڤانییە ، ئەڤە (لێچوو) یە ، گولا سیس بۆ روونکرنا دلێ هۆزانڤانی هاتییە ، ئەڤە (لە وچوو) یە . سیفەتێ هەڤپشک (سیس و ژاکاویی) یە ، ئەڤە (رویێ لێکچوونێ) یە ، و (هەر وەکو) ژێ ئامرازێ لیکچواندنێ یە .

بنەڕەتێن لێکچواندنێ:

لێکچواندنێ ب گشتی چوار بنەڕەت هەنە:

١- (لێچوو): ئەڤە بابەتێ بەحسکرنێیە. ژ هەمی بنەڕەتان پێشترە، چنکو بەحس بەحسێ وییە. ئەوێن دی بۆ خزمەتا ئەڤی هاتینە.

٢- (لەوچوو): ئەڤە بۆ روونکرنا لایەنێ (لێچوو)ی دهێت، کو بەراوردی ل سەر دهێتە دانان.

ئەڤ هەردوو بنەڕەتە (لێچوو) و (لەوچوو) بنەڕەتێن بنیاتینە دلێکچواندنێدا، بێی ئەڤان هەردووکان لێکچواندن دروست نابیت، و هەر ئێک ژ ئەڤان هەردووان بهێتە لادان لێکچواندن نامینیت.

٣- (روویێ لێکچوونێ): سیفەت ولایەنێ هەڤپشکە دناڤبەرا هەردوو بنەڕەتێن بنیاتدا، ئەڤ سیفەتە دلێکچواندنا ئاساییدا د(لێچوو)یدا بیهێز ود (لەوچوو)یدا بهێزە.

٤- (ئامراز): ئەو پەیڤە یا کو رۆلێ پێکڤەگرێدانا هەردوو بنەڕەتێن بنیات یێن لێکچواندنێ (لێچوو و لەوچوو) دگێریت. ئەڤە ژی هندەک ئامرازێن لێکچواندنێنە (وەک، وەکی، مینا، وەسا، عەینی، شوبهی، چون، وێنە، نموونە، لەوەدەچێ ، چەشنی،لەوەدەکا،ئاسا......) .

ئـەڤ هـەردوو بنەڕەتێن دوماهیـێ (روییێ لێکچوونـێ و ئامراز) بنەڕەتێـن بنیاتی نینن، ئەڤجـا چێدبیـت د لێکچواندنیـێدا هەبن یان نەبـن. نمونە:

دڵـم زنجیـرئەکـەم ئەممـا لــە یــاری دڵڕوبـا چ بکەم؟
ڕەگم وشـکە وەکو پووشــە، لە قــووەی کارەبا چ بکەم؟
(قانیع)

لێکچواندن دنیڤا دوویێدایە (ڕەگم وشـکە وەک پووشــە ..) قانیعی ڕەهێن خۆ دهشـکاتییدا ب پووشــی وەکهـەڤ کرییە، بنەماییـن لێکچواندنێ ئەڤەنە :

١- ڕهێن هۆزانڤانی: لێچوویە .

٢- پــــووش: لەوچوویە.

٣- هشکاتی (وشکە):ڕوییێ لێکچوونێ یە.

٤- وەك: ئامرازێ لێکچواندنێ یە.

بنەمایێن بەحسلێکرییێن لێکچواندنێ

١. چێدبیت هەر چوار بنەڕەت دلێکچواندنێدا هەبن. وەك هەردوو نمونەیێن بەرێ نوکە.

٢. چێدبیت هەرسێ بنەما هاتبن ئەڤە ژێ دوو جۆرن :

أ چێدبیـت هەرسـێ بنەڕەتێـن لێکچواندنـێ (لێچـوو و لەوچـوو و ئامـراز) هەبـن و رویـێ لێکچوونـێ نەبیـت، نمونە:

قەسـەم بـەو شـەربەتی دیـداری پاکـت
شـەرابم عەینـی زەهـری مـارە بـێ تـۆ
(نالی)

دنیڤە دیرا دوویێدا لێکچواندن پێکهاتییە ژ (شەرابم عەینی زەهری مارە) بەبێ یار، هۆزانڤانێ شـەرابا خـۆ ب (ژەهرا مـاری) وەکهەڤ کرییە. دڤێ لێکچواندنێدا تنێ سـێ بنەما هاتینە.

١- شەرابا هۆزانڤانی : لێچوویە.

٢- زەهری مــار: لەوچوویە.

٣- عـــەینی: ئامرازە

(رویێ لێکچوونێ) کو کوشتنە، نەهاتییە چونکی خواندەڤان ب خۆ دزانیت.

ب چێدبیت هەر سێ بنەڕەت (لێچوو و لەوچوو و رویێ لێکچوونێ) هەبن و ئامرازێ لێکچواندنێ نەهاتبیت، بۆ نمونە:

کــوڕ ئاییـنەیــێ جەمالــێ زاتـــــــن
کەچ مەظهــــــەرێ پورتەوا صیفاتن

(خانی)

دنیڤـا ئێکێـدا، لێکچواندن د (کوڕ ئاییـنەیێ جەمالێ زاتن) دایــە، خانی (کوڕ) ب (خودیکێ) وەکهەڤ کرییە کو جوانییا زاتی نیشــاددەن.

١- کوڕ: لێچوویە.

٢- ئاییـنە: لەوچوویە.

٣- جەمالێ زات : رویێ لێکچوونێیە.

(ئامراز) نەهاتییە.

پ چێدبیـت تنــێ دوو بنەڕەتێـن بنیاتــی (لێچــوو و لەوچــوو) هەبــن و بنەڕەتێـن نەبنیـات (رویــێ لێکچــوون و ئامــراز) نەهێــن وەک:

دەمێــك بوو چاوەڕیــێ بەفرێکــی وا بــووم مژدەبێ بارێ
ســەرم بەفــرە کەچــی هێشــتا شــەڕەتۆپەڵمە بۆ یـــــارێ

(پیرەمێرد)

لێچواندن د (سەرێ هۆزانڤانی) دایە کو ب (بەفر)ێ وەکهەڤ کرییە.

سەرم: لێچوویە.

بەفر: لەوچوویە.

(ئامراز و رویێ لێکچوونێ) نەهاتینە.

ڕاهـێنـان

د ئەڤان دێرێن هوزانێدا ، لێکـچواندنێ بینەدەرێ و بنەماێێن وێ ژێك جودابکە:

١- ئـەمـن کێوم، ســەرم شــاخە، هـەناسـەم
نــەســـــيمە، ديــدە کانی، مــێزەرم تـــەم
(حاجی قادری کۆیی)

٢- قــەلبێ مە شــوبهێ زێری ژ فەیزاتە جـەلاگرت
ما ڕووســیە و ســیفر سیفەت ڕەنگی ســەداگرت
(جزیری)

٣- چ ســڕێکت لە ناو دڵدا حەشــارداوە بە پەنهـانی
کە چاوت چەشنی ئاوێنە وەها بێ پەردە درکانی
(ئەحمەد هەردی)

٤- تاکــەی چــون مــەجنون وێڵی هــەردان بم؟
تاکــەی خــەمــزەدەی باری هیــجران بـــم؟
(مەولەوی)

٥- بــەژن و باڵاکـــەت نمـونەی هەیکەلی یۆنانییە
لارو لەنجەت، مۆسیـــقایە، بەســتەیە، گـــۆرانییە
(هەردی)

٦- نـــەیلـــــــوفـــەر دل، تـــو ئافـــــتابی
تـــەن شـــبهی کــــەتان، تـــو مـــاهتابی
(خانی)

سێ خواستن

خواستن بكارئینانا پەیڤەكێیە بۆ دەربڕینا ڕامانەكا دی، ژبلی وێ ڕامانا كو دبنجیدا بۆ هاتییە دانان، د خواستنیدا تنێ ئێک ژ دوو بنەڕەتێن بنیات یێن لێچواندنێ دهێت و ئەوێ دی ناهێت*.

نمونە:

ئێلاهی! نەرگزا مەی مەست و نازك
ژدەستێ خوارو بەدخـواهان بپارێز

(جزیری)

(ئێلاهی: خودێ یە ، خوار: خراب، بەدخواه: پێبەخت).

خواستن دپەیڤا (نەرگز) دایە، ڕامانا پەیڤێ جۆرە گولەكە، جزیری یارا خۆ ب (نەرگز) وەكهەڤ كرییە (یار) لێچوویە، (نەرگز) لەوچوویە، (مەست و نازك) (نیشانەیا خواستێنە) یە، (ئامراز) نەهاتییە. بەلێ دڤێ لێكچواندنێدا وەسا دیارە كو (جزیری) ژ هەردوو بنەڕەتێن بنیات (یار، نەرگز) تنێ ئێك ئینایە (لەوچوو - نەرگز). ئەوا دی لادایە (لێچوو - یار). دڤێ دێرا هۆزانێدا (نەرگز) بۆ (یار) بكارهاتییە.

نمونەیەكا دی:

وانەزانی دەستی غەم یادت لە دڵدا دەرژەكا
ئەشكی خوێنیم دەلیلە بۆ كەسێ باوەڕ نەكا

(هەردی)

دئەڤێ دێرا هۆزانێدا خواستن د (دەستێ غەم) دایە، چنكو پەیڤا (دەست)ئێكسەر هزرا مە بۆ هندێ دچیت كو (غەم) ب (مرۆڤ)ێ وەكهەڤ كرییە ئانكو وەك ئێك كرینە. غەم (لێچوو)یە. مرۆڤ (لەوچوو)یە. ئەڤە هەردووك بنەڕەتێن بنچینەنە یێن لێكچواندنێ، ژ ئەڤان دووان تنێ (لێچوو- غەم)هاتییە ، (لەوچوو-مرۆڤ) نەهاتییە.

(*) دخواستنێدا دڤێت نیشانەیەک هەبیت هەتا کو بزانین ئەو پەیڤ بۆ ڕامانا بنجی یا خۆ بكارنەهاتییە.

جۆرێن خواستنێ

خواستن ژلایێ دەرکەفتنا ئێک ژ دوو بنەڕەتێن بنیات (بنچینە) دبیتە دوو جۆر:

١- خواستنا ئاشکرا

ئەو خواستنەیە کو ژ دوو بنەڕەتێن بنیات یێن لێکچواندنێ تنێ (لەوچوو) بهێت و (لێچوو) هاتبیتە لادان. نموونە:

هەرچەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین
ئاڵتونی دار ئەڕژێ بگرین

(گۆران)

خواستن د پەیڤا (ئاڵتون)دایە ژبەر پەیڤا (دار)، ئەم دزانینن مەبەست ب پەیڤا (ئاڵتون) ئالتونێ ڕاستەقینە ئانکو زێر نینە ، بەلگێ زەرە، ئانکو گۆرانی بەلگێ زەر ب زێری وەکهەڤ کرییە، بەلگێ زەر (لێچوو)یە، ئاڵتون (لەوچوویە)یە. ژ ئەڤان هەردووان (لێچوو-بەلگێ زەر) هاتییە لادان و ب تنێ(لەوچوو-ئاڵتون)هاتییە بەحسکرن . ئەڤ جۆرێ خواستنێ کو (لەوچوو)هات بیت و (لێچوو) هاتییە لادان د بێژنێ (خواستنا ئاشکرا) .

٢- خواستنا درکاو

ئەو خواستنەیە کو ژ دوو بنەڕەتێن بنیات یێن لێکچواندنێ تنێ (لێچوو) بهێت و (لەوچوو) هاتبیتە لادان.

تا نەگریا ئاسمان و تەم وڵاتی دانەگرت
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی غونچە وا نەبوو

(نالی)

(چەمەن ئارا: خەملێنەرێ چیمەنێ ، وانەبوو: نەهاتە ڤەکرن)

دنیڤا ئێکێدا خواستن د (تانەگریا ئاسمان) دایە ژ بەر پەیڤا (نەگریا) ، دزانین (ئاسمان) ب (مروڤی) هاتییە وەکهەڤکرن. ئاسمان (لێچوو) یە ، مرۆڤ (لەوچوو) یە. دڤێرەدا بتنێ (لێچوو – ئاسمان) هاتییە و (لەوچوو – مرۆڤ) هاتییە لادان ، وهند هەیە کو (گریانا) مرۆڤی هاتییە دان بۆ (ئاسمان) ی کو نیشانەیا خواستنی یە . دنیڤا دوویێدا، خواستن د (لێوی غونچە وانەبوو) دایە ژ بەر پەیڤا (لێو) ، دزانین (غونچە) ب (مرۆڤ) ی وەکهەڤ کرییە، غونچە (لێچوو) یە . دڤێرەدا بتنێ (لێچوو – غونچە) هاتییە و (لەوچوو – مرۆڤ) نەهاتییە. (لێو) نیشانەیا خواستنێ یە.

ڕاهێنان

ژ ئەڤان دێرێن هۆزانان خواستنێ بینەدەر وبنچینەیێ وێ روون بکە و جۆرێ وێ دیاربکە:

١- لایدا ســـەرپۆش و پـــەرچـەمـــی بای شـــەماڵ
مـــانگێك هـــاتـــــە دەر پـرلـــەخـــەت و خـاڵ!!
(حەمدی)

٢- شـێرلە بێشـــــە دەرپەڕی دەســت بە خـــەنجـەر
ڕوو بـــەڕوو ئـــــــەیدا لـــە زومـــرەی دوژمـــنـــان
(سالم)

٣- کـــە دەســـتی ڕۆژگاربـایـــدا ســـەری مـــــــن
ســـەری شـــوشـــەی شـــەراب وا چـاکە بادەم
(هێمن)

٤- ڕۆژتـــە ئـــەی بـــادی نەورۆزی لەبنی بەفری گران
کانی پێی سڕبوو، چناریش دەستی چوو، پەنجەی تەزی
(حاجی)

٥- ئـــەڵێن ســـاڵ دوانـــــزە مـــانـــگـــــــە
مـــن مـــانـگـــم دی چـــــــواردە ســـاڵە
(پیرەمێرد)

٦- چاوەکەم ئەمڕۆ لە گوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نواند
نەك نمەك گیربم بە مەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدوانـــد
(حەریق)

چوار دژی ئێك (هەڤدژی)

دوو پەیڤ دژو بەروڤاژی ئێک بن. وەکو: (مەزن و بچویک، خۆش و نەخۆش، مرن و ژیان، بهێز و بێهێز..) نمونە:

مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تا نەکەی زیان
(برایم ئەحمەد)

دئەڤێ دێرا هۆزانێدا دژی ئێك دناڤبەرا ئەڤان پەیڤان دا هەیە:		
مردن	X	ژیان
قازانج	X	زیان
ئەکەی	X	نەکەی

جۆرێن دژی ئێکێ

دژی ئێك دوو جۆرە:

أ- دژی ئێکا ئەری

ئەو پەیڤێن دژی ئێک هەر ئێک ژوان ژ رەگەزەکێ سەربەخۆیە، و دراماناخۆدا هەڤدژ و بەروڤاژی ئێکن. وەکو (خەندە و گریان، تاڵ و شرین، هاتن و چوون، .. هتد)نمونە:

چ رووناکی بی، چ تاریکی، چ نزمی بێ یا بەرزی
بە خۆشی بێ وەیا تاڵی هەمووی ئەروا لەسەر ئەرزی
(پیرەمێرد)

دژی ئێکا ئەرێ دڤێ دێرا هوزانێدا ئەڤەنە:		
ڕووناکی	X	تاریکی
نزمی	X	بەرزی
خۆشی	X	تاڵی

ب- دژی ئێكا نـــەرێ:

ئەو پەیڤێن دژی ئێک ب نەرێ کرنێ پێن بووینە هەڤدژ، وەکو:

مەرد × نامەرد، خۆش × نەخۆش، بهێز × بێهێز

نمـونە:

ئەی کوردی جەفا دیدە بەسە قەیدی ئەسارەت
نادان بە کوتــەك حـــاڵی دەبێ، دانا ئیشـارەت
(قانیع)

دژی ئێـک دناڤبـەرا پەیڤێـن (دانـا × نـادان)دا هەیـە، هـەردوو پەیـڤ ژ ئێـک ڕەگـەزن، لـێ ب نـەرێ کرنـێ بووینـە هەڤـدژ.

ڕاهێنان

دئەڤان دێرێن هۆزانێدا چ دژی ئێك هەبیت بینە دەرێ، و جۆرێ وێ دیاربکە:

١- گـــەلێکم ڕۆژگاری تـــاڵ و شـــیرین ڕابـــوارد ئاخـــۆ
مـــەرگ مـــەودا دەدا ببینم ســـەردەمێکی تـــر
(هێمن)

٢- ئـــەوەی ڕزقی مـــوقـــەڕەرە بـــۆ خۆی دێ
ســـەد دەفـعـــە بخـــوازێ یـــا نـــەخـــوازێ
(حاجی)

٣- یارم لـــە ئەندەروون هات دەســـتی ڕەقیب لەدەستا
غـــەمناك و شـــادمانم، ڕەحمەت عەزابی هێنـــا
(سالم)

٤- نێرگـــزێن شـــەنگ و مـــەســـتن چـــەپ و ڕاســـت
ســـاقـــیان جـــام و دەســـتن چـــەپ و ڕاســـت
(جزیری)

٥- لـــە گـــریەی زۆری مـــن و خـــەندەی کـــەمی تۆ
هـــەمـــوو دنیـــا بووەتـــە شـــین و ڕۆڕۆ
(ڕەمزی)

٦- ئـــەگـــەر دۆســـتم، ئەگـــەر دوژمـــن بـــزانم
ئـــەوەنـــدەم تێگـــەیێنـــە کـــامـــەیـــانم
(مەدهۆش)

پێنج جوانیی بایس

ئـەوە دیاردەیەکـێ هۆیەکـێ دروســت و ڕاســتەقینە هەبیت، لێ ئــەڤ هۆیە بهێنــە لادان، بۆ جوانکـرن و خەملاندنـا هۆزانــێ هۆیەکــێ دی یــێ هونەرمەندانە بـۆ بهێتە دروســتکرن کو زۆر دویــر بیت ژ هۆیێ دروســت وڕاســتەقینە.

نمونە:

مانگی بــەجێماو لە ســـەفــەری شـەو

زەردە لــە تــرسی قاســـپە قاســـپی کـەو

(گۆران)

زەربوونــا هەیڤێ ل بەرێ ســپێدێ دیاردەیەکا سروشــتییە ، لــێ هۆزانڤانی هۆیەکێ دی بۆ دروســتکرییە ، ودبێژیــت هەیڤ ژ ترســێن دەنگێ قەپ قەپا کــەوی رەنگێ وێ زەربوویە .

ڕاهێنان

د ئەڤان دێرێن هۆزانێدا جوانیی بایسێ بینەدەرێ، و هۆیێ جوانێ دروستکری روونبکە:

١- لە خـەوفی تەلعەتی، ڕۆژ هەروەکو شـێت
بـە ڕووزەردی هـەڵات و کـەوتـە کێوان
(نالی)

٢- شـەماڵ لە ترسـی شـنەی نسـێی سەخت
پـەنای بۆ باسـك و پێدەشـت هـێناوە
(دیلان)

٣- نـارنـج و تـورنـج شـوبهـی زینی
زەربـویـێ ل عیللـەتا ئـەڤـینی
(خانی)

٤- لـە لێوار حـەوزا گـوڵاڵە و بەیـوون
سـاوان، ئـەلـەرزن، لـە تـاو نقووم بوون
(گۆران)

٥- پـەلـەی گـوڵاڵـە لە ترسـی چنـور
نـاو جـەرگی سـوتا و ڕەش هـەڵگەڕاوە
(دیلان)

٦- خوێنی پاکی لاوی کوردانە ڕژاوە کێو و کـەژ
بۆیە وا ئێستاکە سوورە، ڕەنگی گوڵناری هەیە!!
(ئەحمەد موختار جاف)

شەش: تێ هەلکێش

تێ هەلکێش: ئەوە هۆزانڤان یان نڤیسەر (نیڤ دێرەکێ یان دێرەکێ یان پارچە هۆزانەکێ یان گوتنەکا مەزنان یان ئایەتەکێ یان فەرموودەیەکێ) بێی دەستکاری وەربگریت ودناڤبەرا دوو کڤانانـدا بێخیتە ناڤ بەرهەمێ خۆ، ڤێجا ناڤێ خودانی بێژیت یان نەبێژیت، نمونە:

جـاهیل زلیش بێت وەك كەندوی بۆشە
(دەنگی دەهۆلیش هەر لەدوور خۆشە)
(پیرەمێرد)

دڤێرە دا دیارە (پیرەمێرد) گوتنەکا مەزنان تێکەلی هۆزانا خو کرییە.

نمونەیەکا دی:

دەمێ کۆچبارەکەت ناچێ لە یادم
دەبێ وەك کوشتمت بشپرسی دادم
(کە بارگەت بۆ هەوار تێك نا عـەزیزم
شـکا ئەستوندەگی تاولی مرادم)
(هەژار)

دڤێ پارچە هۆزانێدا (هەژار) دێرەکا هێمنی بێی کو ناڤێ وی بینیت وەردگریت و دئێخیتە ناڤبەرا دوو کڤانانـدا و دبەرهەمێ خۆدا بکاردئینیت.

نمونەیەکا دی:

بۆچی فـەرمـویەتی نەبیی ئـەمین
(اطلبوا العلم ولو بالصين)
(حاجی)

دڤێ دێرە هۆزانێدا (حاجی) فەرموودەیەکا پێغەمبەری سلاڤ لێ بن تێ هەلکێشی هۆزانا خۆ کرییە، بێی کو دەستکاریێ بکەت، یان بکەتە کوردی.

تێبینی

دڤێ پێنج خشتەکێیدا (بێکەس)ێ هوزانڤان دوو نیڤ دێرێن (پیرەمێرد)ی تێهەلکێشی هۆزانا خۆ کرییە، هەردیسان پێنج خشتەکی بەر ب هونەرێ تێ هەلکێش دکەڤیت.

قەدری میللەتتان بەجارێ شکان
نە حەیاتان مانە ناو ونیشان
باری تەعنەتان واهاتە سەرشان
(وەفدی کوردستان، میللەت فرۆشان
هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان)

(بێکەس)

ڕاهێنان

دڤان دێرێن هۆزانان‌دا هۆنەرێ (تێهەلکێش)ێ دەستنیشان بکە:

١- (چلکی دەستە مالی دنیا) وەك دەلێن:
مالپەرست پەیمان شکێن و بێ بەلێن
(هێمن)

٢- گول لەسەر لقی خۆیا ڕەنگینە
(بەردیش لە جێگای خۆی سەنگینە)
(پیرەمێرد)

٣- ڕۆژی فەرمووت (لیس للانسان الا ما سعی)
هیچ کەسیش هێزی فەلاح ئیش کێلانی نییە
(دلدار)

٤- لە دوو ئاوان کە یەکدەگری   دوو میسرەعی بەیتی مەولەوی
(سیروانی ئەم چەم تانجەڕۆی ئەوچەم   بدەن بە یەکدا ئەم چەم بۆ ئەو چەم)
(پیرەمێرد)

٥- حالی مە کورمانجا ئەڤە ئەم دێ چەوا سەربەست بین
هەچی کو چوویە گوە مە دێ (سلاف ل سفرا حازرە)
(جگەرخوین)

٦- تا نەتناسی ئایەت و سەعاتی ئەوقاتی دوعا
فائیدەی چی (ربنا انزل علینا مائدە)
(صابری)

بەرسڤا راست هەلبژێرە

١- ئێک ژ ئەڤان جۆرە هۆزانان ب گشتی دبیتە تێهەلگێش:

ئـ- دوو بەیت ب- غەزەل پـ- موستەزاد د- پێنج خشتەکی

٢- چ بابەتەکێ رەوانبێژیێ دڤێ گووتنا مەزناندا هەیە؟

(دونیا بییتە بۆست دوژمن نابیتە دۆست)

ئـ- دژی ئێک و ڕەگەزدۆزی ب- خواستن پـ- تێهەلکیش د- لێکچواندن

٣- ئەو هونەرێ رەوانبێژیێ یە ،کو ژ چوار بنەمایان پێکدهێت:

ئـ- جوانیی بایس ب- لێکچواندن پـ- خواستن د-دژی ئێکا نەرێ

٤- (پیری بەتەنیا رەحمەتە – بیری و هەژاری زەحمەتە) ڕەگەز دۆزی یا نەتمامە د :

ئـ- هژمارا (پیتان) ب- جۆرێ (پیتان)

پـ- ڕیزا (پیتان) د- ڕیز و جۆرێ (پیتان)

٥- چ بابەتەکێ رەوانبێژیێ یە ،کو دیاردەیەکێ هۆیێ دروست و راستەقینە دئێخیتە لایەکی.

ئـ- خواستن ب- جوانیی بایس پـ- ڕەگەزدۆزی د- لێکچواندن

٦-رەگەز دۆزی وەکی دژی ئێکێ یە :

ئـ- ئێک جۆرە ب- دوو جۆرە پـ- سێ جۆرە د- چوار جۆرە

٧- ئێکە ژ بنەمایێن رەوانبێژیێ، ل پێشییا هەمی بنەمایانە ،ئەوێن دی بۆ خزمەتا ئەڤی هاتینە.

ئـ- ڕوویێ لێکچواندن ب- لەوچوو پـ- ئامراز د- لێچوو

٨- ئەڤێ دێرا هوزانێ یا لێکچواندنێ یە:

(کوڕ ئاییینەیێ جەمالی زاتن - کەچ مەڤهەری پورتەوا صفیاتن)

ئـ- ئێک بنەما تێدایە ب- دوو بنەما تێدانە

پـ- سێ بنەما تێدانە د- چوار بنەما تێدانە.

٩- گلۆپەکانی سەر جادە و کۆلان ــ زەرد هەڵگەڕابوون. کزکز ئەسوتان.
دڤێ دێرێدا چ بابەتەکێ رەوانبێژیێ هەیە ؟

ئ- خواستن ب- جوانیی بایس پ- دژی ئێک د- لێکچواندن

١٠- دڤێ دێرێدا (مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان - چۆن قازانج ئەکەی، تا نەکەی زیان)

ئ- دژی ئێکا ئەرێ هــەیــە ب- دژی ئێکا نەرێ هەیە

پ- ڕەگەزدۆزی یا نەتەمام هەیە د- هەرسێک تێدا هــەیە

١١- دڤێ دیرێدا ، چ باتەکێ رەوانبێژیێ هەیە؟
(ئەم جووتە شێرە دلێرەی شەرزە - لەناو مێژوودا ناویان زۆر بەرزە)

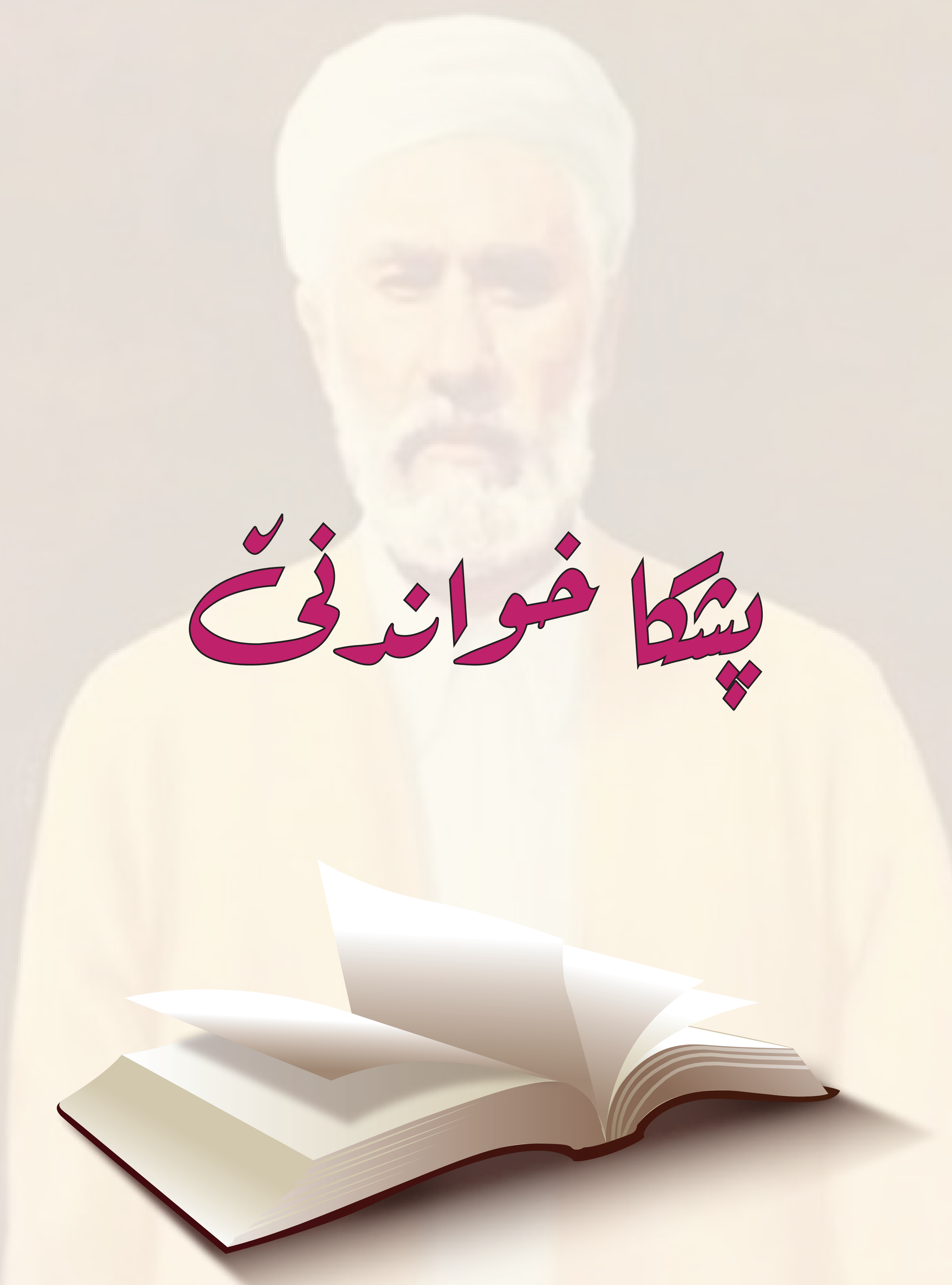
ئ- دژی ئێک ب- ڕەگەزدۆزی یا نەتەمام

پ- خواستن د- خواستن و ڕەگەزدۆزی یا نەتەمام

١٢- دکیژ هونەرێ رەوانبێژییێدا مەرجە جووت کڤان هەبیت ؟

ئ- جوانیی بایس ب- خواستن پ- تێهەڵکێش د- لێکچواندن

پشکا خواندنێ

شێخ سەعیدێ پیران
(١٩٢٥-١٨٦٨)ز

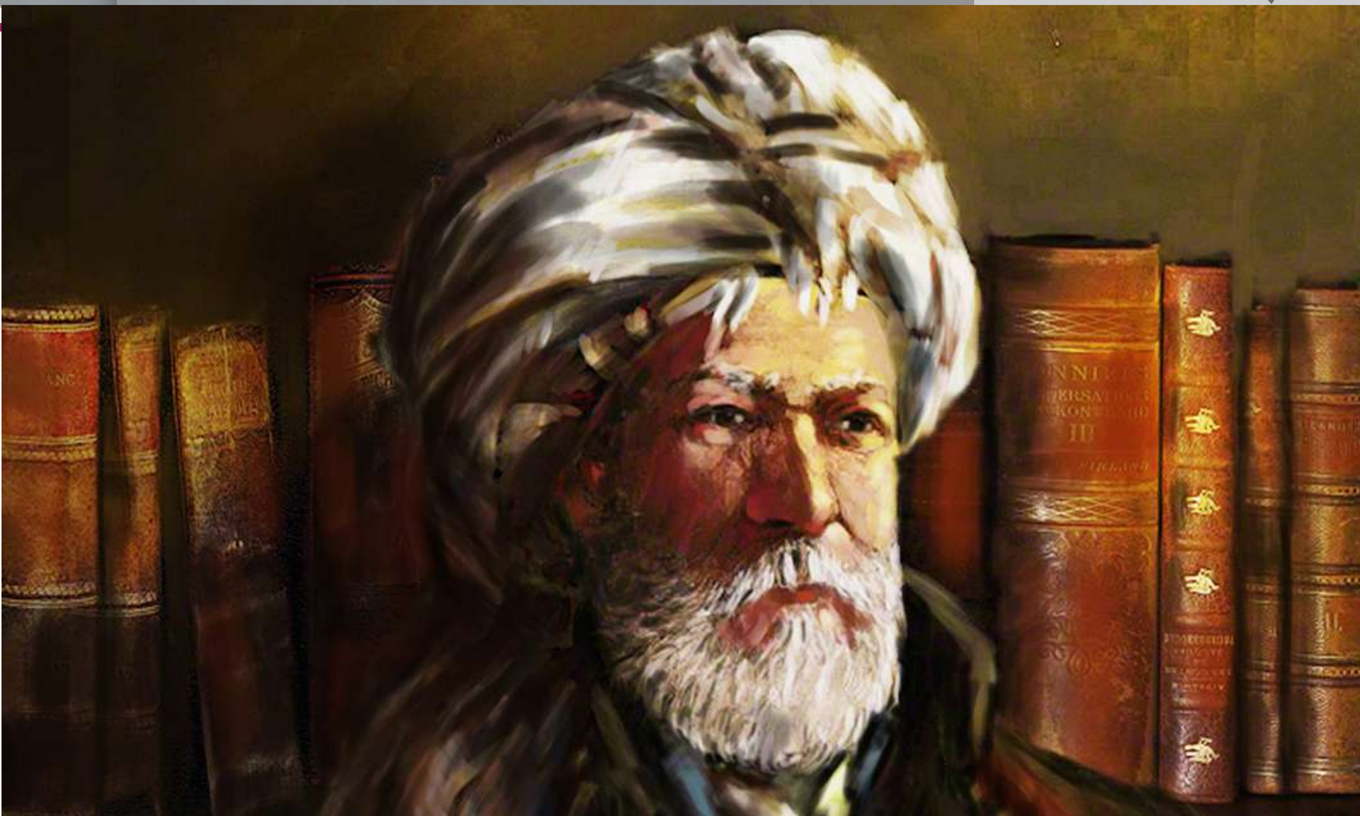
شێخ سەعید کوڕێ مەحموودێ (کلّدار)ە، ژبنەماڵەکا ئایین پەروەر و خودێ نیاس بوویە، ل گوندێ (پیران) کو دکەڤیتە ژووریيا (دیاربەکرێ) هاتییە سەر دونیایێ، (کلّدار) نازناڤێ بنەمالا بابێ وی بوویە، مرۆڤەکێ زانا ونیشتمان پەروەر بوویە، ژ گەلەک لایانڤە خزمەتا میللەتێ خۆ کرییە، ئێک بوو ژ خەلیفەیێن (مەولانا خالد) ئەوێ کو تەریقەتا (نەقشەبەندی) ل دەڤەرێن کوردستانا تورکیا بەلاڤەکرییە، دڤی بواریدا ئەو ژی بوویە شێخەکێ مەزن و پایە بلند، هەتا دوازدە هزار مورید پەیرەوکەر هەبووینە.

دبیاڤێ (عیلم و زانینێدا) وەک چەوان شێخەکێ ب ناڤ و دەنگ بوویە هەروەسا زانایەکێ ناڤداربوویە، گەلەک مولەتێن (دینی و دەرس گوتنێ) داینە وان فەقیێن دوازدە عیلمی یێن ڤی وەلاتی دبیاڤێ نیشتمان پەروەری و وەلات پارێزییێدا.

* ئەرشیفێ وێنەکێش : ڕێبوار خالد.

بیروباوەرێن شێخ سەعیدی، ئەو بوو کو حکومەتا وی سەردەمی یا عوسمانیان ژ رێکا شەریعەتا ئیسلامی دەرکەفتیە، و بۆ هندێ دا حکومەت بهێتە سەر رێکێ و ژبۆ کێمکرنا زۆلم و زۆرداریا حکومەتێ ل سەر خەلکی، دگەل نیشتمان پەروەرێن دی یێن کورد ب شورەشا کوردی (١٩٢٥ - ١٩٣٠) ل وەلاتێ تورکیا رابوویە ژ ئەگەرێ پەیدابوونا هندەک کێم و کاسییان شورەش سەر نەکەفت، شێخ سەعیدێ پیران هاتە گرتن وژلایێ تورکانڤە هاتە سێدارەدان.

ئەڤ مرۆڤە شیا دوی ژیێ کێمێ ژیانا خۆدا ببیتە پێشەوایەکێ مێژوویی بۆ نەتەوەیا خۆ ل وەلاتی. ل پلە و پایێن زانینێ و بیاڤێ ئەدەب و هونەریدا ئێکەمین کەس بوو ل وێ دەڤەرێ، هۆزانێن کوردی و فارسی و عەرەبی گوتینە دا هەست و سۆزەکا مەزن بدەتە مرۆڤان. مرۆڤەکێ خودان سامان بوو. دنان دەهی و مێڤانداریێدا، ئەو بتنێ بۆ بەس بوو کو پێشرەو وپێشەوایێ شورەشەکا کوردی بوویە. تەریقا (مەولانا خالد) ل سەر دەستێ شێخ سەعیدێ پیران ل وێ دەڤەرێ بەلاڤە بوویە وناڤ و دەنگیا خۆ پەیداکرییە.کۆر و مەدرەسە و تەکیا هەمی دەمان وەک شانا مێشا هنگڤینی بوویە و خەلکی بۆ دوو مەرەمان قەست دکرێ بۆ وەرگرتنا پێزانینێن (تەریقێ) و شریعەتی. ئەڤ هەردوو رێکە بوون کو دئەنجامدا رێکا شورەشا کوردی ڤەبیت، شێخ سەعیدی ئەڤ هەرسێ رێکە گرتبوون، لەوا موریدو پەیرەوکەرێن وی ژی لدویڤدا سەر وێ رێکێ چووینە دا هەردەم ئەڤ ماله تاری نەبیت و هەر یا ئاڤابیت.

میر شەرەفخانی کوڕی میر شەمسەدین بدلیسی ڕۆژکی

شەرەفخان ل رۆژا بیستێ ژ مەها زولقەعیدێ سالا (٩٤٩) مشەختی هەمبەری (١٥٤١) ێ زایینی ل باژێرکێ (گرهرود) ل نێزیکی باژێری (قوم) ژمالا قازیێ قومێ کو دگەهنە (سەر قازی شریحی کوفی) ژدایک بوویە، دایکا وی کچا میرخانی بوو.

دژییێ (٩) سالیدا دگەل شازادان ل کوچکا شاهێ (تۆماسیی) یێ سەفەوی بۆ ماوێ سێ سالان خواندییە، دژییێ (١٢) سالێیدا لدویڤ داخوازا (هۆزا) وی هاتە دانان وەک میرێ وان، ژبەر کو بابێ وی کۆشەگیری (زوهد) هەلبژارتییە، پشتی ماوەکی یان ژی دەمەکی هاتە هنارتن بۆ (سەرساليان و مەحموود ئاباد ل شێروانان)، پشتی هینگی ب چەندەکێ چوو دەف خالێ خۆ (مەحمەد بەگ) حاکمێ هەمەدانێ بوو، ول هەمەدانێ یێ ژیای وکچ خالا خۆ مەهرکرییە، وسێ سالان ل هەمەدانێ مایە.

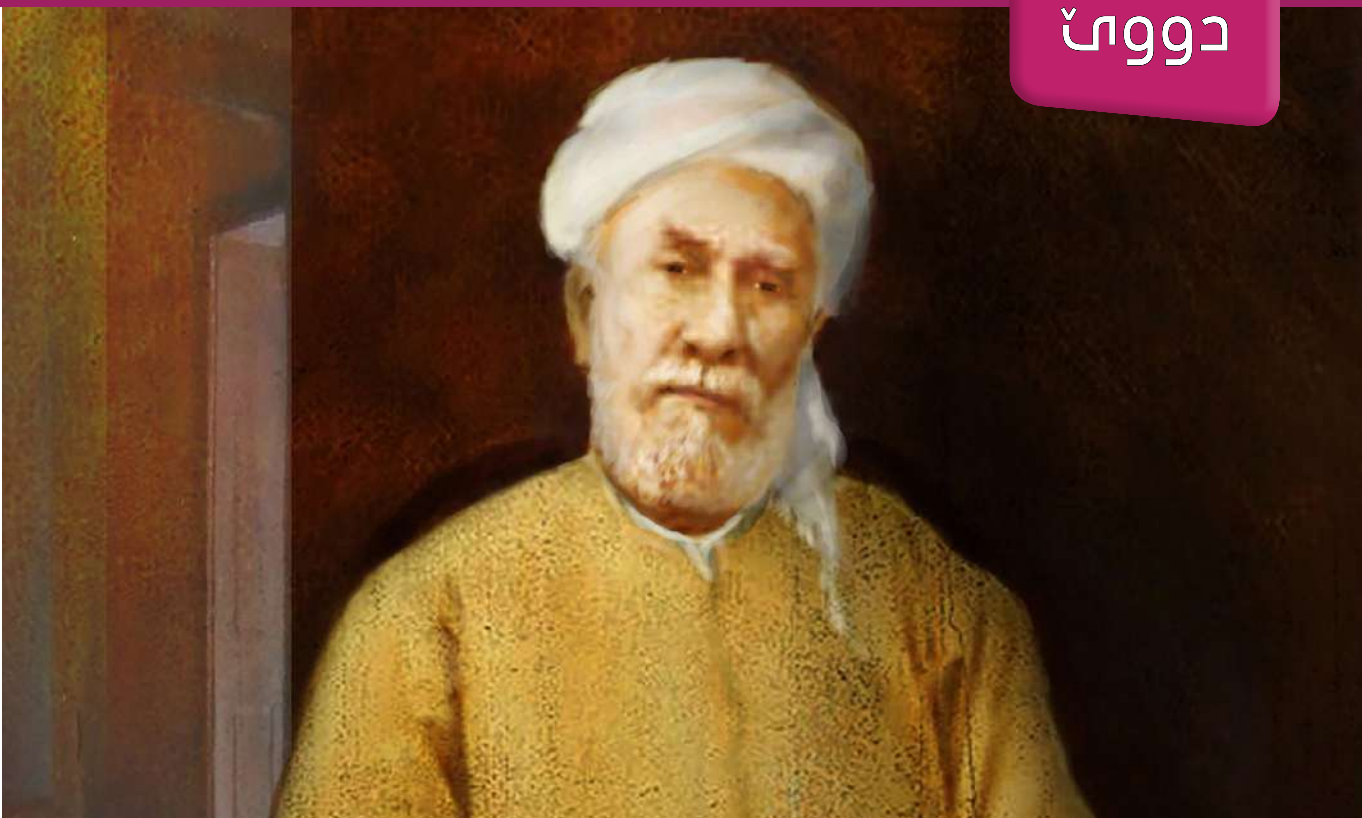
پشتی سولتان بایەزید هیڤیێن خۆ گەهاندینە شاهێ ئێرانێ بابێ وی کرە میر، و دەڤەرا (گرو هرود) دایێ..... پشتی چەند سالان بابێ دەست ژ حوکمی بۆ کوڕێ خۆ بەردا.

* ئەرشیفێ وێنەکێش : ڕێبوار خالد.

شەرەفخان بۆ ماوێ دوو سالان وەک هۆگر و راوێژکارەک دگەل شاهیدا بوویە، ژ شاهی جودا نەبوو و دویر نەکەفت. ب لەشکەرەکی ڤە هاتە هنارتن بۆ سەر ئەحمەد خانی (بیە) وب سەر وەلاتێ وی دا گرت، سولتان هاشمی حاکمێ گەیلان ب (١٨) هزار سیارانڤە هێرشەک کرە سەر (شەرەفخانی) کو بتنێ ژ چوار سەد و پێنجی سیاران زێدەتر نەبوون لەشکرێ (گەیلانی) شکاند و سێ منارە ل سەر وان بلندکرن و باژێرێ گەیلان ژی داگیرکر و ئێخستە بن دەستێ خۆ، پاشی ب حەزا خۆ هاتە قەزوین. دیسان ل سەر حەزا وی هاتە هنارتن بۆ دەڤەرێن (تەرکات، ئەرش، وئاق داش، قەبالە، باکۆ) ودەڤەرێن کناری دانێ، دا ئەو و هۆزا وی پێ بژین. پشتی هەشت مەهان ل وێرێ مای، شاه تۆماسب وەغەر کر، ئیسماعیل میرزا ئەو هنارتە دەڤەرا قەزوین و هاتە دانان وەک میرێ کوردستان و لوڕستان و گۆران، وهەر کوردەکی کارەک ب شاهێ ئیرانێ هەبایە ڤیابا ب رێکا میر شەرەفی گەهشتبا دەف شاهی.

پشتی ماوەکی ناحەزان شاه ژێ تۆڕەکرو هاتە هنارتن بۆ دەڤەرا سەر نەخچەوان. سالەک و چوار مەهان فەرمان ڕەوایێ نەخچەوان بوو، سولتان مرادێ سێیێ ب رێکا (خوسرەو پاشا)ی میرێ میرێن وانێ نامەیەکا لێ بورینێ بۆ هنارت و ڤەگەڕیا بدلیسێ وارگەهێ باب و باپیران، دەڤەرا موش و چەند جهێن دی ژی ل سەر بدلیسێ بۆ هاتنە زێدەکرن و سالانە (٤١٠) هزار ئاقچە داهاتێ وی بوو.

ئەو ب خۆ دبێژیت: ئەڤرۆ رۆژا دوویێ ژ مەها قوربانێ سالا (١٠٠٥)ک بەرامبەر (١٥٩٦)ز و ژ دەولەت سەرێ سولتان مەحەمەد خانڤە، من دەستەلاتا بدلیسێ و کارو بارێن وێ دانە دەستێ کوڕێ خۆ میر شەرەفخان. ل سالا (١٠٠٥ک) بەرانبەر (١٥٩٦)ز من پەرتووکا (شەرەفنامە) ب دوماهی ئینایە. تێدا بەحسێ میرێن کوردان دکەت.

مەلا محەمەدێ کۆیە
١٩٤٣ - ١٨٧٦

مەلا محەمەدێ کۆیی ب مەلایێ گەورە هاتییە نیاسین کورێ حاجی مەلا عەولایێ جەلی زادەیە، ل سالا (١٨٧٦ز) ل باژێرێ کۆیێ هاتییە سەر دونیایێ بنەمالا جەلی زادە هەر ژ کەڤندا ب زانست و زانستێ دبەرنیاسن، هەردەم گرنگیەکا زێدە ب زانستێ داینە دڤی وەلاتیدا، مەلا محەمەد ب خۆ رەوشەنبیریەکا تەمام هەبوویە. ئەم دشێین بێژین دناڤ مەلایێن کوردەواریدا پێشرەو پێشەوا بوو چ دبیاڤێ نەتەوایەتیێ و نیشتمان پەروەریێ ودبیاڤێ جڤاکیدا، دپەرتووکا مەزنا ژیانا خۆدا گەلەک بەرپەر ڤەداینە، هەر ژ وانەگوتنێ و هەتا قازیاتیێ و کارێن میری هەتا ئەندامەتیا جڤاتا دامەزراندنا عیراقێ کو دکەڤیتە سالا (١٩٢٨) ێ ڤێجا ب تەمامی دهەمی فەرمان و کارێن میریدا جهێ خۆ گرت وب تەمامی ژیانا خۆ تەرخانکر بۆ وانە گوتن و پەرتووک دانان و هوشیارکرنا و روهنکرنا بیروباوەرێن خەلکی،

* ئەرشیفێ وێنەکێش : رێبوار خالد.

هندی مایە ئەڤە کارێ وی بوو. کۆیە جهێ هاتنا وی یا سەردونیایێ بوو مەلبەندێ هەتا هەتایێ و وەغەرکرنا وی ژی بوو .

ژبلی وان رێبازێن مەلا محەمەدێ کۆیی گرتین ئەو رێبازا کو ئاوردانەکێ ل کچ و ئافرەتا کورد ددەت کو رێک پێ بهێتە دان بۆ سەربەستیا وێ ئافرەتێ ئەڤە ژی گرنگترین رێباز ژ رێبازێن وی بوو دناڤ کۆمەلگەها کوردەواریدا.مەلا محەمەد دوێ باوەرییێدا بوو کو ئافرەت نیڤا جڤاکییە و بیێ وێ جڤاک پێش ناکەڤیت، دڤێت ئافرەت رێکا خواندنێ بگریت بۆ ڤی چەندێ داکو ب رەنگەکێ تەمام بهێنە دناڤ جڤاکیدا و مل ب ملێ زەلامی بۆ پێشکەفتنا جڤاکی بچن، ول سالا (١٩٢٦ز) ئەوی بتنێ کچێن خۆ هنارتینە قوتابخانێ، بەلکی ئەو ژی کوتبوو کو دڤێت ل قوتابخانێ دگەل کوڕاندا ل سەر ئێک کورسی روینن داکو پێکڤە وانەیا پاشەڕۆژا نەتەوەیا خۆ ودیرۆکا نەتەوەیێن دی بخوینن.

ئەڤ پێنگاڤا وی هاڤێژتی مەزنترین پێنگاڤ بوو بۆ وێ رۆژی، چنکو ئافرەت دوی دەمیدا ژ گەلەک مافان بێ بەهر ببوو، وئەڤ بیروباوەرێن کو ددلێ ویدا هەبوون بۆ سەربەرستی و ئازادییا ئافرەتان نیشا هەمی کەسان ددان وب زمانەکێ پاقژ وبژین پشتەڤانێ سەربەست بوونا ئافرەتێ بوو و پڕ ژ دل گازی دکەت، دبێژیت:

ژن زینەتی دونیایە — ئەمانەتی خودایە
حەبیبی مستەفایە — قەلاتن لەبۆ مێردان
ژن ئەگەر بەحورمەت بێ — بێ زیلەت و زەحمەت بێ
بەتربیە و رەحمەت بێ — دڵ گوشادو لێو خەندان
کوڕی دەبێ وەك شێر — عاقل ودانا و دلێر
بە دڵ غەنی بە چاوتێر — سەردارو مەردی مەیدان
دەرحەق ژنان بێ باکن — بۆیە بێ داکی چاکن
سەیری حاڵی خۆ ناکەن — وەك دڕکن لە نێو عەردان

ژیش وەکو موزەکەرە   عەینەن ئەوەیش بەشەرە
چاولادانی لە سەرە   هەردوو لەیەك حوکمدان
وەزیفەی زۆر گەورەیە   دەزانی ئەوەیش چییە؟
منداڵ بوون و تەربیە   بێ مەسخەرەو جوێن پێدان

ئەگەر بەرێ خۆ بدەینێ مەلا محەمەد چ ب کریار چ ب گوتن دبیاڤێ ئازادکرنا و سەربەستیا ئافرەتێ هندەک هێما بکارئینانە وپشتی هنگی شیرەت ئاراستەکرینە و هەتا نوکە دهێنە پەیرەوکرن.......

کەلها دمدم

شـەڕێ کەلها دمدم ل سـەردەمێ حوکمڕانییا شـاهـ عەباسێ ئێکێ شـاهێ ئیرانێ ل سالا (١٦٠٨)ز رویدایە دیرۆک نڤیسـێ شـاهـ عەباسـی کو ناڤـێ وی (ئەسـکەندەر تورکمان) بوو وەکـی پەیامنێرەکی دشـەڕیدا بێ پشـکدار بوو، پاشـی پێزانینێـن گەلەک ب مفـا دەربارەی ئەڤـی بابەتـی ل پەرتووکا خۆ یا بناڤ و دەنگ (مێژووی عالەم ئارایی عەباسـی) تۆمارکرییە، دیرۆکنڤیسـێ کـوردێ ب نـاڤ و دەنـگ ژی محەمەد ئەمیـن زەکی گەلـەک رویدانێن پڕ بها دەربـارەی کەلها دمدم ل (مێـژووی کورد و کوردسـتان) بەلاڤە کرینە..

ل سـەدێ شـازدێ و دەسـپێکا سـەدێ هەڤـدێ خانـێ لـەپ زێڕیـن میـرێ دەڤەرێـن (تەرگـەوەڕ) و (مەرگـەوەڕ) و (ئورمـێ) و (شـنۆ) بوویـە ل کوردسـتانا ئیرانێ، سـەروکێ هۆزێـن برادوسـتیان ژی بـوو، خانـێ لـەپ زێڕیـن جهـێ شـینوارێن کەلها هـەرە کەڤنا ل

دەوروبەرێـن ساسـانیان دا کەلهەیـەکا دی یا ئاسـێ و موکـم ئاڤاکر بۆ پتـر ب هێزکرنا کەلهـا دمـدم. دناڤدا کەلهــەکا دی یا بچویـک ئاڤاکر ناڤێ وێ کـره (نارین).

بهێزکـرن و موکـم کـرن و قایم کرنا کەلها دمـدم کارتێکرنەکا مەزن ل سـەر میرگەهێن هەڤسـوییێن خانـێ لـەپ زێرین کر، ئەڤانا ژی شـاهێ ئیرانـی ئازراند دژی خانـی، داکو هێزا وی مەزنتـر لێ نەهێـت دپاشـەرۆژەکا نێزیکدا سـەربخۆیێ رانەگەهینیت.

هـەر ل وی سـەردەمیدا بیسـت هـزار کـەس ژهـۆزا جەلالـی ژ کوردسـتانا عوسـمانی بـەرەڤ کوردسـتانا ئیرانێ مشـەخت بـوون. ئەڤـە دەلیڤەکا بهـادار بوو، بۆ شـاهێ ئیرانێ بریـاردا هـزار کەسـان ژوان ل دەڤەرا برادۆسـتی ئاکنجـی بکەین، لێ خانێ لـەپ زێرین ب دژواری بەرانبـەری ئەڤـێ بڕیارا شـاهی راوەسـتیا.

شـاهـ عەباس لەشـکەرەکێ مەزن و بهێـز هنارده دەڤەرا خانێ لـەپ زێرین، بەلێ کوردان بڕیـاردا تاکـو ئێک کەس ژ شـەرڤانێن کورد بمینیـت کەلهێ نەدەنە دەسـتێ دوژمنان، ب ڤی رەنگـی کـوردان بـۆ ماوێ چـوار هەیڤان بەرەڤانـی ژ کەلها خۆیا خوشـتڤی دکـر. دوژمنی شـیان نەبـوون ب سـەر کـوردان زاڵ ببیـت، لـێ مەزنـا گوتی یـە (کرمـێ دارێ ژ دارێ نەبیـت زەوالا دارێ نابیـت). ئێکـی ژ کوردان تاوانـەکا مەزن کر، ئەو ژی سـەروکانیا کەلها دمـدم نیشـا لەشـکرێ دوژمنی دا. ئەڤـە بوویە ئەگـەرێ قڕبوونـا هەمی شـەڕڤانێن (کەلها دمـدم)ی، لـێ یـا هەژییە بهێتە زانین کـوردان کەلهە بـۆ دوژمنان نەهێلا هەتا کو شـەڕڤانێ وان یێ دوماهیێ شـەهیدبووی.

ل دەسـپێکا سـەدێ هەڤـدێ تا نوکـە قەهرەمانـی و مێرخاسـیا شـەڕکەرێن کەلها دمدم ل سـەر دەڤـێ سـترانبێژ و چیرۆک بێژێن کـوردە، ل هەمی دەڤەرێن کوردسـتانێ ب هەمی شـێوەزاران دهێتە گوتن.

ئـەو ئەدەبـێ فۆلکلـۆری کـو ژ ئەنجامێ شـەڕێ کەلها دمـدم پەیدابووی گەلـەک زۆرە. وهنـدەک ژێ هاتییـە بەلاڤەکرن، وپشـکەکا دی تـا نوکە ل دەڤێ خەلکی مایـە، ژلایەکێ دیڤە ئەگـەر ئـەم هەڤبەرکرنەکـێ بکەین بۆ ڤـی کاری، دێ بۆمە دیاربیت کو رۆژهەلاتناسـان پتر ژمـە گرنگـی وپویتـە ب چیرۆک وبەیتێـن کەلها دمدم دایـە، نەک ب تنـێ ب بەلاڤەکرنا وان ب زمانـێ کـوردی بەلکـی وەرگێڕایـە بۆ زمانێن روسـی وئەڵمانی و فەرەنسـی و ئەرمەنی.

شـــەڕێ کەلهـــا دمدم نـــە بتنێ فۆلکلـــۆرێ کـــوردی دا رەنگڤەدایە، بەلکی بوویـــە ژێدەرەک بـــۆ دانانـــا چیـــرۆک و رۆمانـــا کـــوردی ژی، بەڵـــگە ژی ژبۆ ڤـــێ چەندێ نڤیســـەرێ کوردێ ســـۆڤیتا بەرێ (عەرەبێ شـــەمۆ) (عەرەب شـــایلوت) ل بەر روناهییا رویدانێـــن مێژوویی یێن کەلهـــا دمـــدم رۆمانەک نڤیســـییە ئـــەڤ رۆمانـــە ل ســـالا ١٩٦٦ ب زمانێ کـــوردی وب پیتێن روســـی (ســـلاڤی) ل باژێری (یەریڤان) پایتەختێ ئەرمەنســـتانا ســـوڤیتیا بەرێ. پاشـــی هاتییە وەرگێران بۆ ســـەر زمانێ رۆســـی ل ســـالا ١٩٦٩ ل مۆســـکۆ هاتییـــە بەلاڤەکرن.

عەرەبـــێ شـــەمۆ درۆمانـــا خۆدا بزاڤا ڤـــێ چەندێ کرییە کـــو پەیوەندییێن دوســـتایەتی یێن کـــوردان دگـــەل میللەتێن هەڤســـۆییێن خـــۆ روون بکـــەت، ب تایبەتـــی خەباتا ئەڤـــان میللەتان دژی داگیرکەرێـــن ئیرانـــی و عوســـمانی، هەروەهـــا دیمەنـــێ بژارەیێ ژیانا چڤاکـــی و ئابوریا کوردســـتانێ ل دەسپێکا ســـەدێ هەڤدێ بەرچاڤکرییە.

و رویدانێـــن شـــەڕێ کەلهـــا دمدم ژێدەرەکـــێ ب مفایە بۆ دروســـت کرنا گەلـــەک بابەتێن نڤیســـینێ و یێن هونەری، وەکو چیرۆک و پەخشـــان و هۆزانێ، هەروەســـا کەرەســـتەکێ بێ هەڤکویفـــە بـــۆ شـــانۆیا ســـینەماییێ، لێ ژبەر دەســـت کورتیـــا گەلێ مـــە هەتا نوکـــە دەلیڤەکا وەســـا بۆمـــە هەلنەکەفتییە کو ئـــەڤ ئارمانجە ب دەســـتڤە بهێت، دڤێـــت وێ ژی بێژین کو ل ســـالا ١٩٣٨ تیما زارڤەکرنێ یا ئاشـــۆرییێن ســـورییایێ ب زمانێ عەرەبی ل شـــانۆیێن گەڕۆک ل باژێرێـــن ســـورییایێ چیرۆکا کەلها دمدم پێشـــکێش دکر.

ژێدەر

١. زمــان و ئەدەبــی كوردی ـ بــۆ پــۆلا دوازدێ ئامادەیی چاپــا هەولێــر ٢٠٠٢ز ـ ٢٧٠٢ كوردی.

٢. د. ئاورەحمانــی حاجی مــارف، ڕێزمانی كوردی بەشــێ (١-٥) كۆمكــرن د چاپكرنا واندا د ئێــك پەرتووكێدا ســلێمانی ـ ٢٠٠١

٣. نوری علی امین، قەواعدی زمانێ كوردی د (صرف نحو)دا، بەغداد، 1956.

٤. د. كوردســتان موكریانی، سینتاكســی ڕســتەیا ســادە د زمانێ كوردیدا، دەزگایێ ڕەوشنبیری و بلاڤكرنا كوردی زنجیــرا ژمارە ١٣٣.

٥. نوری علی امین،(ئەرك و شوێنی ڕاناوە كەسییەكان لە ئاخاوتنی كوردیدا ١٩٨٦).

٦. دیوانا شاعیرە كورد.

٧. گۆڤارێــن (گەلاوێژ، ڕۆژی نوێ ، هیوا ، نووســەری كــورد ، كۆڕی زانیــاری ، (المعلم الجدید) و ئەوانیتر.....)

٨. نڤیسینێن سوجادی ، خاڵ ، شاكر فتاح و گۆران.

٩. پەرتووكا خواندنا عەرەبی بۆ پۆلێن قوتابخانێن بنەرەتی و ئامادەیی.

١٠. (مختصری صرف نحوی) سعید صدقی.

١١. دەستورێ زمانێ كوردی تۆفیق وەهبی.

١٢. ڕێزمانێن نوری عەلی ئەمین.

١٣. زاراڤێن كۆڕێ زانیاری.

١٤. الواقعیه في الادب الكردي الدكتور عزالدین مصطفی رسول.

١٥. دوكتور مارف خەزنەدار سەرەتای مێژووی ئەدەبی كوردی (بەڕوسی).

١٦. محمد عارفی جزیری - سگڤان عبدالحكیم - ١٩٨٤- بغداد

١٧. گۆڤارا سلێمانی ژ (٩)ی سالا ١٩٦٩ - د. شوكریە ڕەسول -١٩٨٩ – هەولێر

١٨. المدخــل لدراســه الادب الكردي المــدون باللهجه الشــمالیه ـ جــزء الاول - تحســین ابراهیم الدوســكی -١٩٩٣ .

١٩. ڕۆڵێ گۆڤــارا هیوا لە پێشخســتنێ هونەرێن ئەدەبــێ كوردیدا - نامەی ماســتەر ـ هیمداد حسین بكر - ١٩٩٥

٢٠.هونەرەكانی ئـەدەب لە ڕۆژنامەگەری نێهنـی كوردیدا (١٩٦١ ـ ١٩٩١) -نامەیا ماسـتەرێ
ـ نـەوازد علی ئەحمەد

٢١. مێژووی پەخشانی كوردی تا ساڵی (١٩٨٠) - عەلادین سجادی - ٢٠٠٠ هەولێر.

٢٢.ئەدەبـی ڕۆژنامەنووسـی سـەردەمی كۆمـاری كوردسـتانی (١٩٤٣ ـــ ١٩٤٧) - نامەیا
دكتۆراێ ـــ هیمداد حسـین بكر- ٢٠٠١

٢٣. (گۆڤـاری دەنگـی گێتی تازە)سـەرهلدان و رولێ د پێشخسـتنا زمـان و هۆنەرێن ئەدەب و
وەرگێرانێدا - پ. د. شـوكریە ڕەسـول - ٢٠٠٣ سلێمانی.

٢٤. ڕۆژنامـەی (برایی ـــ برایەتی ١٩٦٧ ـــ ١٩٧٤)و ڕۆڵی لە پێشخسـتنی ئەدەب و ڕۆشـنبیری
كوردیـدا - نامەیا ماسـتەرێ ـ ئاریـان ابراهیم احمد -٢٠٠٤ سـلێمانی.

٢٥.چیرۆكی هونەریی كوردی - حسین عارف- ١٩٧٧ بەغدا.

٢٦.لێكۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆكی كوردی - عومەر مەعروف بەرزنجی - ١٩٧٨ بەغدا.

٢٧.چیرۆكی نوێی كوردی - حەسەن جاف - ١٩٨٥ ـ بەغدا.

٢٨.بینای هونەری لە كورتە چیرۆكی كوریدا - ئەحلام مەنسور - ١٩٩٩ـ سلێمانی.

٢٩.گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ واقیع - عەتا قەرەداغی - سلێمانی ـ ٢٠٠٤ .

٣٠. ڕۆڵێ گۆڤـارا گەلاوێـژ د گەشەسـەندن و پێشخسـتنا ئەدەبـی كوردیدا - محەمـەد دلێر
ئەمیـن محەمەد - سـلێمانی ـ ٢٠٠٤

٣١. الروایە الكوردیە - عبدالرحمن پاشا - اربیل ـ ٢٠٠١ .

٣٢.خۆشخوانی - عەلائەدین سوجادی - بەغدا ـ ١٩٧٨

٣٣. ڕەوانبێژی د ئەدەبێ كوردیدا - عەزیز گەردی - ب١ بەغدا ـ ١٩٧٥ .

٣٤. ڕەوانبێژی د ئەدەبێ كوردیدا - عەزیز گەردی - ب ٢ هەولێر ـ ١٩٧٥.

٣٥. ڕەوانبێژی د ئەدەبێ كوردیدا - عەزیز گەردی - ب٣ سلێمانی ـ ١٩٧٩.

٣٦. ڕەوانبێژی - عەزیز گەردی - هەولێر ـ ١٩٩٢ .

٣٧. دیوانا مەولەوی

٣٨. مێژویا ئەدەبێ كوردی د. مارف خەزنەدار.

٣٩. لیژنەیا پێداچوونا زانستی جارا ئێکێ:

د. فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی	د. مصطفی محمد زنگەنە
د.عزیز گەردی	عطا حمەصالح امین
أحمد محمود محمد	عبدالستار فتاح
محمد احمد محمد	ناضم حسن أحمد
محسن احمد کر	سامان نوری عزیز
هوشیار درویش نامق	طه یاسین طه
د. دلشاد علی محمد	انور علي قادر
حمە یوسف عثمان	احمد محمد رشید
سەگڤان جمیل محمد	هێرۆ عبدالطیف یونس

عبدالرحمن رشید أحمد

٤٠. لیژنەیا کرمانجیکرنا جارا ئێکێ:

طه یاسین طه	عبدالستار فتاح
حمید مجید محمد	عجیب عبدالله محێ